

אוניברסיטת תל-אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
החוג להיסטוריה של עם ישראל.

הנושא: 'המרכז לגולה באיטליה': עזרת החיילים הארץ-ישראליים
בצבא הבריטי ליהודים באיטליה בשלהי מלחמת העולם השנייה,
אוקטובר 1943 – מאי 1945.

חיבור זה הוגש כעבודת גמר לקראת התואר
"מוסמך אוניברסיטה M.A. - באוניברסיטת ת"א."

על ידי:

אברהם לנט

העבודה הוכנה בהדרכת:

פרופסור רוני שטאובר

ספטמבר 2021

תודות.

לעונג לי להודות לפרופסור רוני שטאובר שהקנה את יסודות המחקר והנחה את העבודה. .
נהג כמאמר המקורות 'חוסך שבטו שונא בנו' ותרומתו לעבודה זו לא תסולא בפז.
תודה לפרופסור יואב גלבר שספריו 'תולדות ההתנדבות' שימשו לי בסיס למחקר. ועל
היענותו להשיב על שאלות שהתעוררו במהלך הכתיבה. תודה לד"ר יעל נידם אורוויטו על
הבהרות ומידע חשוב הקשור ביהודי איטליה בתקופת המלחמה ולפניה.
אבקש להודות מקרב לב לוועדות שמצאו את נושא עבודתי ראוי למלגה: ליד-ושם - הקרן
ע"ש חנה העליון ז"ל לבית ולדמן; לחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב -
קרן קפיטוב; ולקרן לאטס, שעליה מופקדים יחדיו החוג והמרכז לחקר התפוצות ע"ש
גולדשטיין-גורן באוניברסיטת תל אביב.
תודה לכל הארכיונאיות, הארכיונאים ומנהלי הארכיונים, הציבוריים והתנועתיים הרבים בהם
ביקרתי, על הסיוע באיתור התיעוד שעליו מבוסס מחקר זה.
מודה למוסרי העדות הנפלאים, יהודי איטליה והפליטים שנמלטו אליה, איתם שוחחתי ואת
חלקם אף פגשתי. הם פתחו בפני את ליבם ושיתפו אותי בחוויות נעוריהם. מהם הלכו לעולמם
לאחר שניתנה לי הזכות לפגשם: יוחנן די-קסטרו ז"ל, גילה די-קסטרו פיפרנו ז"ל, מרים ברוך
בר-שיח ז"ל, הלה ברוך לב ז"ל. יהי זכרם ברוך.
תודה לבני הדור השני והשלישי של חיילים ארץ-ישראליים, פליטים באיטליה ויהודי איטליה
שהפנו אותי למקורות מועילים למחקר.
תודה לבני משפחתי וחבריי שהקשיבו בסבלנות רבה לכל ממצא מחקרי שהלהיב אותי.

מוקדש להורי. אבי, זאב לנט, שלחם בנאצים במסגרת הצבא האדום ואמי, עליזה לנט, לבית
בילבסקי, ששרדה את אימת השואה כפועלת בבית-החרושת 'האסאג' בצ'נסטחובה. פגשו
האחד את השנייה בלובלין, עשו דרכם לאיטליה בנתיבי 'הבריחה' ועלו לארץ מלה-ספציה על
סיפון ספינת המעפילים 'דב הוז'.

הורי בנמל לה-ספציה, אפריל 1946

תוכן העניינים.

4	הקדמה
8	מבוא
21	פרק ראשון: צעדים ראשונים של סיוע החיילים לפליטים באיטליה, אוקטובר – דצמבר 1943
39	פרק שני: תחילתה של ההתארגנות הממוסדת לפעילות עזרת החיילים לפליטים היהודים, ינואר – מאי 1944
70	פרק שלישי: עזרת החיילים ליהודי רומא, טוסקנה וצפון איטליה, הקמת 'המרכז לגולה באיטליה', יוני 1944 – מאי 1945
100	סיכום
110	ביבליוגרפיה
117	נספחים – רשימת החיילים, מפות
125	תקציר באנגלית

הקדמה.

על פי הערכותיו של ישראל גוטמן, ההיסטוריון המובהק של שואת יהודי פולין, מספרם הכולל של הניצולים והשרידים מקרב יהודי פולין היה בסוף מלחמת העולם השנייה בקרוב 380,000. מתוכם שהו כ- 265,000 בברית המועצות, כ- 75,000 שרדו במחנות ריכוז ובמחנות עבודה גרמניים, בעיקר בגרמניה ובאוסטריה, וכ- 40,000 הסתתרו בקרב הפולנים או ביערות¹. בעקבות הסכם הרפטריאציה שנחתם בין ממשלת פולין לממשלת ברית המועצות ביולי 1945, חזרו לפולין כ-165,000 יהודים².

רבים מאלו ששרדו בפולין והשבים משטחי ברית המועצות גמרו אומר לצאת מפולין, שהייתה לגיא ההריגה של העם היהודי ושבה נרצחו בני משפחותיהם. הרצון לצאת מהר ככול האפשר גבר לאור הגילויים האנטישמיים הרבים מצד פולנים אליהם נחשפו כבר בחודשים הראשונים שלאחר השחרור. האנטישמיות האלימה הלכה והתעצמה בעקבות שיבתם של יהודים לפולין, לא פעם מתוך חשש שיתבעו את רכושם שנבזז³. ב- 11 באוגוסט 1945 התרחש פוגרום בקראקוב, בו נרצחו שני יהודים ומספר יהודים נפצעו. הפורעים הותירו כרזות בנוסח "אין מקום ליהודים בפולין"⁴. ב- 4 ביולי 1946 בוצע פוגרום בקיילצה⁵. 41 יהודים נרצחו על ידי המון מוסת, ביניהם גם אנשי משטרה וצבא פולנים⁶. לאור האירועים האנטישמיים והתערערות הביטחון הפיזי בפולין, גם יהודים שסברו תחילה שיוכלו לשוב ולחיות בפולין שינו דעתם והחליטו לנסות ולעזוב את מולדתם⁷. היציאה מפולין אורגנה ברובה על ידי פעילים ציונים, אנשי ארגון שפעל בחשאיות ושנודע בהמשך בשם "הבריחה"⁸. באוקטובר 1945 שולבו שליחים ראשונים מהארץ בארגון הבריחה, ששם לו למטרה להוציא את שארית הפליטה מאירופה ולהעלותה לארץ ישראל. בעקבות הזרם הגובר מפולין נעו בדרכי הבריחה גם פליטים יהודים מצ'כיה מרומניה והונגריה. בהובלת פעילי הבריחה חצו עשרות אלפי פליטים יהודים מארצות מזרח אירופה ומרכזה את גבולות אירופה. הם נעו ברכב וברגל, בהסכמה ובגניבה, בדרכים קשות לתנועה ובמעברי הרים שקשה היה לחצותם⁹.

---

¹ ישראל גוטמן, *היהודים בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה*, האוניברסיטה העברית ומרכז זלמן שזר, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 12.

² גוטמן, עמ' 13.

³ על פי אומדן לא רשמי נרצחו מעל ל- 1000 יהודים מאז השחרור ועד קיץ 1947 גוטמן, עמ' 33.

⁴ ארגון יוצאי קראקוב בישראל, על הפוגרום בקראקוב, באתר הארגון, www.cracow.org.il.

⁵ דוד אנגל, *בין שחרור לבריחה: ניצולי השואה בפולין והמאבק על הנהגתם*, 1944-1946, העמותה לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, אוניברסיטת תל-אביב: עם עובד, תל אביב, 1996, עמ' 130.

⁶ שלמה קלס, *בדרך לא סלולה: תולדות הבריחה 1944-1948*, מורשת - בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית ירושלים, ירושלים, 1994, עמ' 203.

⁷ אנגל, עמ' 39, 44, 47, 49-51, 61-63.

⁸ אנגל, עמ' 65, 139.

⁹ יהודה באואר, *הבריחה*, "מורשת"-בית-עדות ע"ש מרדכי אנילביץ' ו"ספרית הפועלים", תל אביב, תשל"ד, עמ' 35.

איטליה, בה מתמקד מחקר זה, היוותה יעד בולט "לבריחה". מחופיה ניתן היה לנסות ולהשיט ספינות מעפילים ובה התרכזו בשלהי מלחמת העולם השנייה ולאחריה אלפי חיילים ארץ ישראלים¹⁰. בהתבסס על הערכות שונות של פעילי ארגון הבריחה וחוקרי התקופה, אפשר לאמוד את מספר הפליטים היהודים ששהו באיטליה בפרקי זמן שונים לאחר מלחמת העולם השנייה ועד להקמת מדינת ישראל בכ- 40,000 איש¹¹. בקליטתם ובקיומם של הפליטים במחנות באיטליה ובפעילות הקשורה לבריחה ולהעפלה רב היה חלקו של "המרכז לגולה באיטליה". פעילי המרכז דאגו לקליטת הפליטים היהודים במחנות הפליטים ברחבי איטליה, לאספקת הצרכים הפיזיים, כמו מזון לבוש ומגורים, עידוד פעילות חינוך ותרבות והכשרה לקראת עלייה לארץ ישראל¹². מתוך כ- 40 אלף הפליטים היהודים באיטליה, עלו 22,593 על סיפון של 34 ספינות המעפילים מאוגוסט 1945 עד מאי 1948. רק 10 ספינות ועליהן 1930 מעפילים הצליחו להתחמק מהבריטים ונחתו בחופי הארץ. רוב הספינות נתפסו על-ידי הצי הבריטי שהטיל מצור על ארץ ישראל והמעפילים נשלחו למחנות המעצר בקפריסין¹³.

"המרכז לגולה" היה מפעלם של החיילים בפלוגות ארץ-ישראליות בצבא הבריטי. ראשית התארגנותן של הפלוגות במחצית השנייה של שנת 1942 כתוצאה משינוי שחל במדיניות השלטון הבריטי לגבי אופי גיוס יהודים ארץ-ישראליים לצבא הבריטי. השינוי התבטא בעיקרו בהבנה כי תוקמנה יחידות בהן ישרתו יהודים בלבד והן תוכלנה לשאת סמלים המזהים אותן כיחידות ארץ-ישראליות עבריות. כתוצאה מכך התאפשר תאום טוב יותר בין מוסדות הנהגת היישוב לבין פיקוד הצבא הבריטי, בכול הקשור לגיוס. צעד זה הביא לגיוס משמעותי של יהודים תושבי הארץ, ליחידות הצבא הבריטי, בעיקר ליחידות עזר כדוגמת פלוגות התובלה וההנדסה. חיילים אלה, שהגיעו לאיטליה בסוף שנת 1943, היו הארץ-ישראלים הראשונים שהגישו את העזרה לפליטים היהודים. תחילה סייעו לפליטים שהגיעו

¹⁰ קלס, בדרך לא סלולה, עמ' 59.

¹¹ עם תום מלחמת העולם השנייה מאוגוסט 1945 ועד להקמת מדינת ישראל במאי 1948, יצאו מאיטליה על גבי 33 ספינות מעפילים כ- 21,300 מעפילים במטרה להגיע לארץ ישראל, אתר הפלי"ם ההעפלה והרכש www.palyam.org. לאחר הקמת המדינה יצאו מאיטליה אחרוני הפליטים כ- 10,000 במספר, לוש ליבר ואברהם (גולוב) תורי (עורכים), נתיבי הצלה והעפלה: המרכז לגולה באיטליה 1944-1948, המרכז לגולה באיטליה לשעבר, תל אביב, 1984, עמ' 10. על פי חישוב זה, שהו באיטליה בשנים 1945-1948 סך הכול כ- 30 אלף פליטים יהודים; אריה כוכבי, לעומת זאת, אמד את מספרם ב כ- 50 אלף, אריה כוכבי, עקורים ופוליטיקה בינלאומית: בריטניה והעקורים היהודים לאחר מלחמת העולם השנייה, העמותה לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, אוניברסיטת תל אביב, עם עובד, תל אביב, 1992, עמ' 202; יואב גלבר מציין כי עם סיום מלחמת העולם השנייה שהו באיטליה כ- 7500 פליטים יהודים, רובם מיוגוסלביה, יואב גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי נושאי הדגל, יד יצחק בן צבי; אגוד החילים המשוחררים בישראל, ירושלים, תשל"ט, עמ' 440; על פי יהודה באואר, הבריחה עמ' 293,269, בשנים 1946-1947 הגיעו לאיטליה כ- 30,000 פליטים. בהתאם להערכות אלה ניתן לאמוד את מספר הפליטים שהגיעו ב-1945 בכ- 10,000 ועוד כ- 30,000 הגיעו בשנים 1946-1947.

¹² לוש ותורי, עמ' 7-9.

¹³ דניאל רוזן, גדעונים מפעילי הקשר האלחוטי בשירות המדינה שבדרך, העמותה להנצחת חללי חיל הקשר והתקשוב, יהוד 2017, עמ' 434-441.

בכוחות עצמם ממדינות שכנות בעיקר מיוגוסלביה ויהודים שהגיעו מצפון איטליה לדרומה. בהמשך הרחיבו את הסיוע גם לקהילות יהודיות שעמם נוצר קשר במהלך שחרור איטליה. מתוך שאיפה לארגן וליעל את פעילות הסיוע הקימו החיילים הארץ-ישראליים, בפברואר 1944, את 'המרכז לפליטים' בבארי. מספר חודשים לאחר מכן, באוקטובר, הוחלט, ברומא, להרחיב את פעילות הארגון ולשנות את שמו ל-'המרכז לגולה באיטליה'. לאחר סיום המלחמה, עם הצטרפותם של חיילי הבריגדה היהודית לפעילות הסיוע, הוגשה העזרה גם לפליטים שהגיעו לאיטליה ממרכז ומזרח אירופה בדרכי "הבריחה".

מטרתו של מחקר זה לבחון את פעילותם של החיילים הארץ-ישראליים למען יהודים באיטליה - פליטים ומקומיים - בשלהי מלחמת העולם השנייה, מאוקטובר 1943 עד סיום המלחמה במאי 1945. 'המרכז לפליטים' ובעקבותיו 'המרכז לגולה באיטליה', מוסדות שהוקמו על-ידי החיילים, רכזו את הפעילות למען היהודים. כמו כן הקימו החיילים והפעילו בתקופה זו בת-ספר, מועדוני נוער וחוות הכשרה. המחקר מצביע גם על כך כי ככל שהתאפשר שילבו החיילים פליטים וצעירים יהודים מקרב יהודי איטליה בהפעלת המוסדות שהקימו. קליטת עשרות אלפי הפליטים באיטליה לאחר המלחמה התאפשרה במידה רבה בזכות פעילות מוקדמת זו של החיילים הארץ-ישראליים, פעילות בה הוכנה התשתית ששימשה לאחר תום המלחמה חולייה מקשרת בין תנועת 'הבריחה' וההעפלה מאיטליה. המחקר מתבסס, בנוסף על הספרות המחקרית, על תיעוד ארכיוני, בעיקר יומנים שנכתבו על-ידי חיילים וכן על עדויות של חיילים שנמסרו בשנות השישים, חלקם במסגרת המדור לתיעוד בעל פה של המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, וספרי זיכרונות אותם כתבו חיילים. כמו כן שולבו במחקר עדויות של פליטים ויהודים איטלקיים מהם ניתן ללמוד על חייהם בתקופת המלחמה, בריחה מאזורי סכנה לאיטליה, חייהם באיטליה, מציאת מסתור בעת הכיבוש הגרמני בסיוע של איטלקים, המפגשים המרגשים עם החיילים הארץ-ישראליים, השתלבותם במוסדות שהוקמו על-ידי החיילים ועלייתם לארץ.

פעילות החיילים הארץ-ישראליים זכתה לציון בספרות המחקר, ששמשה מקור חשוב למחקר זה, בעיקר בספרו של יואב גלבר בספריו 'תולדות ההתנדבות'. עם זאת, לא זכתה פעילות החיילים באיטליה, בתקופה בה עוסקת עבודה זו, למחקר מקיף ומעמיק. מחקר זה נועד להשלים את הפרק החסר השופך אור על הפעילות המוקדמת של החיילים הארץ-ישראליים מיחידות-העזר באיטליה.

יצוין כי שמות מסוימים מופיעים במחקר באופן חלקי, בדרך-כלל רק בשם המשפחה. הדבר נובע מכך שבמקורות מצוין רק השם החלקי וגם לאחר חיפוש מעמיק לא אותר השם המלא.

בנובמבר 2002 כתב יוסף שטרנליכט חסון, מי שהייה חייל ארץ-ישראלי בפלוגת התובלה 179, מכתב לשר הביטחון שאול מופז¹⁴. הוא הלין על התכנית שהוכנה על-ידי "איגוד החיילים המשוחררים בישראל" לקראת הקמת "מוסיאון ההתנדבות של בני היישוב ובנותיו לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה". וכך כתב "...הפרוגרמה שהאיגוד הכין ואישר סופית היא שיכתוב ההיסטוריה וסילופה ככל שהיא עוסקת במפגש עם שארית הפליטה. אחת הטענות המרכזיות של הפרוגרמה היא ראשוניות הבריגדה ומרכזיותה במפגש זה. טענה זו אינה אמת. הבריגדה הייתה האחרונה במפגש. הפלוגות העבריות הקדימו את הבריגדה בכל מקום. הפלוגות קבעו את דפוס העזרה לניצולים, עסקו בחינוך ובהעמקת הרצון לעלות לארץ והיו הבסיס הלוגיסטי של המוסד לעלייה...".

כפי שעולה ממחקר זה, תביעתו של חסון להכיר במפעלם החלוצי של חיילי פלוגות העזר הארץ-ישראליות למען הפליטים באיטליה חודשים רבים לפני בואה של הבריגדה ועוד תרם שהחלה הבריחה ההמונית, מבוססת על מגוון רחב של מקורות.

---

¹⁴ שאול מופז נכנס לתפקידו כשר הביטחון ב-2 בנובמבר 2002.

מבוא

הגעתם של החיילים הארץ ישראלים לאיטליה בסוף 1943 וראשית התארגנותם לסייע לקהילות המקומיות ולפליטים, התאפשרו כתוצאה משינוי שחל במחצית השנייה של 1942 במדיניות השלטון הבריטי לגבי גיוסם יהודים ארץ-ישראליים לצבא הבריטי. בשורות הבאות נתאר בקצרה כרקע לעבודה אירועי מפתח ביחסים שבין הישוב לשלטונות המנדט שהובילו לשינוי זה.

שאלת הקמתן של יחידות צבאיות יהודיות על רקע היחסים עם הבריטים

היחסים בין היישוב היהודי בארץ ישראל לבין הממלכה הבריטית מוסדו כבר בשלהי מלחמת העולם הראשונה. מה שלא הספיק הרצל בחייו, עלה בידו של חיים וייצמן להשיג מהלורד ארתור ג'יימס בלפור¹⁵, הייתה זו הכרה של מעצמה בינלאומית בבניית בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. ב-2 בנובמבר 1917 שלח בלפור, שר החוץ של בריטניה, מכתב ללורד ליונל וולטר רוטשילד מכתב שנודע בכינויו 'הצהרת בלפור'. בנוסח ההצהרה הובע הרצון של בריטניה לסייע בידי היהודים להקים בית לאומי בארץ ישראל. כחודש לאחר מכן, בתחילת דצמבר, הושלם כיבושה של ארץ ישראל על ידי הצבא הבריטי, בפקודו של פילדמרשל אדמונד הנרי היינמן אלנבי (Allenby)¹⁶. בזאת תמה תקופה של כארבע מאות שנים בהן שלטה האימפריה העות'מנית על שטחה של ארץ ישראל. בשנת 1922 אישר חבר הלאומים את המנדט הבריטי על ארץ ישראל, היא פלשתינה (א"י). בכתב המנדט נכללה הצהרת בלפור בנוסחה המקורי¹⁷. המנדט הבריטי התקיים בא"י-פלשתינה עד להקמתה של מדינת ישראל, במאי 1948.

בשנת 1936 פרץ המרד הערבי ובמשך כשלוש שנים התרחשו מעשי אלימות בשטחה של ארץ ישראל. עד לשנת 1938 שמרו הבריטים על מדיניות שלא סתרה את רוח הצהרת בלפור, ההבטחה לסייע בידי היהודים להקים בית לאומי בארץ ישראל. בשנת 1938 השתנתה המגמה, עם ביטול מסקנות ועדת פיל ופרסום מסקנות ועדת וודהוד. ובעקבות כך קידם בן גוריון את הרעיון של מרד העלייה, שירד מעל הפרק עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. בדבריו בפני חברי הוועד הפועל הציוני המצומצם ב-17 בדצמבר 1938, אמר בן גוריון "ונכנס כינוס יהודי עולמי באמריקא [כך המקור] ונכריז ונגשים מלחמת עליה: נסדר עליה לא"י על אחריותנו — ונעמיד את אנגליה בפני הכרח להלחם נגד העליה בכוח"¹⁸. בן-גוריון והנהלת הסוכנות שהסתייגו עד אותה תקופה מההעפלה המחתרתית, החלו לתמוך

¹⁵ מוטי גולני ויהודה ריינהרץ, המאפשר הגדול, חיים וייצמן: מהצהרת בלפור עד הקמתה של מדינת ישראל, מכון ויצמן למדע, רחובות 2017, עמ' 3.

¹⁶ הארכיון הציוני המרכזי, <http://www.zionistarchives.org.il/datelist/Pages/General-Allenby.aspx>

¹⁷ גולני, המאפשר הגדול, עמ' 4

¹⁸ יוסף הלר, במאבק למדינה – המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים 1996, עמ' 252,249.

בפעילות זו וב-1939 החל מתארגן המוסד לעליה ב' בראשותו של שאול אביגור¹⁹. עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה ספטמבר 1939, גויסו יהודים ל"משטרה הנספחת לצבא" (Jewish Attached Police - J.A.P). בתחילת ספטמבר 1938 הודיע גנרל רוברט היינינג (Haining), מפקד הצבא הבריטי בארץ ישראל, למשה שרתוק (שרת), ראש המחלקה המדינית של הסוכנות, כי בכונת הצבא לגייס יהודים לעזרת יחידות הצבא הפועלות בארץ ישראל. לשרתוק נאמר, כי אחר אימון בסיסי, ישולבו המגויסים ביחידות הצבא הבריטי ויועסקו בתפקידי שמירת מחסנים, בלויי שיירות, אבטחת עבודות תחזוקה וכדומה. נראה כי יוזמה זו באה בעקבות פנייתו של צ'רלס אורד וינגייט (Wingate) למפקדיו, חודשיים קודם לכן, בבקשה להגדיל את מסגרת פלוגות הלילה המיוחדות עליהן פיקד. הסוכנות, שקידמה בברכה את היוזמה, שאפה כי המגויסים למסגרת זו יהיו מבין "העלית שבבחורי הישוב – מהמשקים ומחברי ההגנה". קבוצה ראשונה של 100 איש השלימה קורס סמלים בעין-חרוד, בפיקודו של וינגייט, ושולבה בבריגדה הבריטית בצפון הארץ. קבוצה שנייה של 100 איש שולבה בבריגדה שפעלה באזור השומרון וקבוצה שלישית אשר גויסה על ידי איגוד החילים משוחררי מלחמת העולם הראשונה שובצה לתפקידי שמירה באזור חיפה. עד לסוף אותה שנה, 1938, שרתו ביחידה זו 240 איש²⁰. פרסום הספר הלבן ב-17 במאי - 'הספר של מקדונלד', על שמו של שר המושבות הבריטי באותה עת, מלקולם מקדונלד (MacDonald) - סימן באופן רשמי את השינוי הקיצוני במדיניות של בריטניה בארץ ישראל והווה נסיגה מוחלטת מהצהרת בלפור. הספר כלל קובץ תקנות בהן נקבע כי תוקם מדינה פלשתינית עצמאית משותפת לערבים וליהודים, אשר יחלקו ביניהם את האחריות לממשל. כמו כן נקבע כי המנדט הבריטי יוסיף להתקיים עוד לתקופה של 10 שנים, שתוגדר כתקופת מעבר, ובמהלכה תבחן האפשרות לקיים הלכה למעשה מדינה במתכונת המוצעת. תקופת המעבר תחל רק לאחר שיושב הסדר והשקט בשטחה של ארץ ישראל. הגירת היהודים תוגבל ל-75 אלף נפש, 25 אלף מידית ועוד 10 אלפים בכול שנה במשך 5 שנים. מצב עניינים כזה היה יוצר מציאות דמוגרפית של רוב מוחלט של שני שלישים של הציבור הערבי. לאחר מכן תתאפשר הגירת יהודים רק בהסכמת הערבים. תוגבל גם רכישת קרקעות של ערבים על ידי יהודים²¹. תקנות הספר הלבן התקבלו בהתנגדות עזה בקרב הישוב היהודי והתגובה לא אחרה לבוא. הועד הפועל הציוני המצומצם, בישיבה שהתקיימה ב-26 ביוני 1939, קיבל החלטה

---

¹⁹ אביבה חלמיש, במירוץ כפול נגד הזמן מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006, עמ' 339-340, 361-360; זאב צחור, "המוסד לעלייה ב' – מקור הסמכות", קתדרה לתולדות ארץ ישראל ויישובה, 39, תשמ"ו 1986, עמ' 163.

²⁰ יואב גלבר, תולדות ההתנדבות כרך ראשון ההתנדבות ומקומה במדיניות הציונית והיישובית 1939-1942, יד יצחק בן צבי, ירושלים תשל"ט, עמ' 48-54; גלבר, התגבשות רעיון ההתנדבות לצבא הבריטי בארץ-ישראל ערב מלחמת-העולם השנייה, https://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_3.5.pdf.

²¹ יוסף נבו, "ערביי ארץ – ישראל ו'הספר הלבן' של שנת 1939", קתדרה לתולדות ארץ-ישראל ויישובה, גיליון 12 יולי 1979, עמ' 148-163, http://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_12.5.pdf.

ובה ארבעה סעיפים "למנוע השתתפות נציגים יהודים במוסדות המכוונים להקמת המשטר החדש בארץ [מדינה אחת ליהודים וערבים עם רוב ערבי ניכר]. ובמוסדות המסמלים את מעמדנו בארץ כמיעוט. אי ציות לחוקים המכוונים להפסיק או להאט את גידולנו בארץ (עליה, קרקע, התיישבות וכד'). קביעת מגמה פוליטית אסטרטגית לעבודתנו המשקית – התיישבותית. לגייס את הנוער מהגיל 18 עד 25"²².

בקיץ 1939, בעת שנשבו באירופה רוחות המלחמה, קיווה חיים ויצמן כי זו שעת כושר לחדש את הברית היהודית-בריטית, כפי שבאה לידי ביטוי בסוף מלחמת העולם הראשונה. ויצמן פנה לראש ממשלת בריטניה נוויל צ'מברליין במכתב מיום 29 באוגוסט 1939 "בשעה זו של משבר חמור ביותר... היהודים ניצבים לימין בריטניה הגדולה ויילחמו בצד הדמוקרטיים. אנו... נעמיד את עצמנו, בעניינים גדולים כקטנים, תחת הכוונתה של ממשלת הוד מלכותו. הסוכנות היהודית מוכנה להיכנס להסדרים מידיים לניצול כוח האדם היהודי, הכישרון הטכני, המשאבים וכד'. לסוכנות היהודית היו לאחרונה חילוקי דעות פוליטיים עם המעצמה המנדטורית. היינו רוצים כי חילוקי דעות אלו יידחו מפני הבעיות הגדולות והלוחצות יותר שהזמן גרמן. אנו מבקשים ממך לקבל הצהרה זו ברוח בה היא ניתנה"²³. באחד בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה. ומיד לאחר מכן, ב- 2 בספטמבר, הגיעה התשובה הבריטית לפנייתו של ויצמן, תגובה צוננת למדי. צ'מברליין השיב לוויצמן "נכון שקיימים חילוקי דעות בין המעצמה המנדטורית והסוכנות היהודית באשר למדיניות בארץ ישראל. אך אני מקבל בשמחה את ההבטחה הכלולה במכתבך. אני מצוין בקורת רוח בשעה זו... תוכל בריטניה לסמוך על שיתוף פעולה נאמן של הסוכנות היהודית. אתה הן לא תצפה לשמוע ממני בשלב זה יותר מאשר שהבטחותיך... נתקבלו ברצון ותיזכרנה"²⁴.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה היה היישוב היהודי בארץ ישראל חלוק בשאלה האם יש להתגייס ולקחת חלק במלחמה העולמית או לחזק את הכוח הצבאי רק על מנת להגן על היישוב היהודי בארץ ישראל. השומר-הצעיר ופועלי ציון-שמאל גרסו כי יש להקים כוח צבאי להגנת היישוב בלבד. העמדה המנוגדת הוצגה באופן המובהק ביותר על ידי יוצאי גרמניה, אנשי 'התאחדות עולי גרמניה' ארגון א-פוליטי, ואנשי "הפועל הצעיר" במפא"י. הם הדגישו את חשיבות הקמת כוח צבאי של היישוב אשר ישולב במלחמה העולמית, "על הריינוס יוכרע עכשיו הגורל היהודי...". העמדה של מפא"י, כמפלגה הגדולה ביישוב, וכך למעשה עמדת רוב היישוב, הייתה דרך ביניים "ההתייחסות למלחמה כאל מלחמה אנושית כללית ויהודית, מבלי לפגוע בריכוז המאמץ הציוני בארץ-ישראל". הביטוי המעשי לעמדה

²² יוסף הלר, במאבק למדינה, עמ' 258.

²³ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 61-62.

²⁴ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 62.

שהתקבלה היה כי היישוב יתגייס למלחמה 'קטנה', כביטוי של בן-גוריון, ויפעל בארץ ישראל בלבד.²⁵

בישיבה הראשונה של מרכז מפא"י לאחר פרוץ המלחמה, ישיבה שהתקיימה ב-12 בספטמבר 1939 תבע בן גוריון את האמרה "עלינו לעזור לצבא כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו להילחם בספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה".²⁶

ויצמן לא ראה בתשובתו של צ'מברלין, מה-2 בספטמבר, כטריקת דלת מוחלטת, וכאשר פגש ב-14 בנובמבר 1939 את הפילדמרשל ויליאם אדמונד איירונסייד (Ironsides), ראש המטה הכללי הקיסרי, העלה בפניו שוב את האפשרות להקמת בריגדה יהודית. תשובתו של איירונסייד הייתה "הצבא היהודי קום יקום...". בן גוריון, שהגיע אז לביקור קצר בלונדון, חלק על עמדתו של ויצמן והתנגד להקמת כוח צבאי יהודי, אם משמעותו תהייה הוצאת מספר גדול של צעירים יהודים מארץ ישראל. בדיון שהתקיים יום לאחר מכן אמר בן גוריון "ארץ ישראל תיתן רק קצינים ואולי עוד מאות אחדות של אנשים... אין להעלות על הדעת שנוציא 15,000 צעירים מן הארץ".²⁷ עמדתו של בן גוריון, באותה תקופה, הייתה כי כוח צבאי שיושתת על חיילים יהודים ארץ ישראלים צריך לפעול בתחומה של ארץ ישראל, למען היישוב היהודי בה.

ב-12 בפברואר 1940 התקיים דיון בקבינט המלחמה הבריטי ובו הובעה עמדה משותפת של משרד המלחמה ומשרד המושבות כנגד הקמת כוח צבאי ערבי-יהודי בארץ ישראל שיחליף את חיל המצב הבריטי. הוצע לתושבי הארץ יהודים וערבים להתנדב על בסיס אישי, לשרות ביחידות שירותים של הצבא הבריטי ושרותי קרקע של חיל האוויר הבריטי. ב-27 בפברואר 1940 פורסמו חוקי הקרקעות שנבעו מתקנות הספר הלבן. מהלך זה הרחיק את האפשרות, מצדו של היישוב היהודי, לשיתוף פעולה צבאי עם הבריטים. באותה עת, כול עוד צ'מברלין כיהן כראש הממשלה, נראה היה כי שיתוף פעולה צבאי אינו בר השגה גם מצדם של הבריטים. עם החלפתו של צ'מברלין על ידי וינסטון צ'רצ'יל, כראש ממשלת בריטניה, ב-10 במאי 1940, קיווה ויצמן כי יחול שינוי במדיניות של בריטניה בנושא הקמת צבא יהודי, שהרי צ'רצ'יל נחשב כידיד של התנועה הציונית. בנוסף החליף הלורד ג'ורג' לויד (Lloyd) את שר המושבות מקדונלד, אשר נחשב כאויב של התנועה הציונית. ויצמן הגיש, ב-13 במאי 1940, תזכיר בנושא לגנרל ג'ון דיל (Dill), שעמד להחליף את איירונסייד כראש המטה הכללי הקיסרי. בתזכיר מצוין וויצמן כי יש בידי הסוכנות היהודית לגייס לפחות 50 אלף איש, בתוכם יהיו גם כימאים ומהנדסים. בנוסף,

²⁵ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 149-152; רפאלה סטנקביץ, תולדות ארגון יוצאי מרכז אירופה אתר: <https://irgun-jeckes.org/%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%90%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%93%D7%A8%D7%9A>.

²⁶ ארכיון מפלגת העבודה, 26-1939-23-2, עמ' 7.

²⁷ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 67.

יכול היישוב היהודי לפתח תעשייה צבאית בארץ ישראל. בשונה מעמדתו הקודמת, תמך הפעם בן גוריון בעמדתו של וויצמן. כאשר ברך בן גוריון את שר המושבות לויד על כניסתו לתפקיד הוסיף כי עשרות אלפי יהודים צעירים בארץ ישראל מוכנים להילחם לצד בריטניה כבני בריתה, וכי הוא מקווה שיפתח פרק חדש ביחסים של היישוב היהודי עם בריטניה.²⁸ בעקבות הכיבוש המהיר של צרפת על ידי הצבא הגרמני, בסוף חודש מאי 1940, הכיתור של הכוחות הבריטיים והצרפתים בצפון מערב צרפת והפינוי הבהול של הכוחות מדנקירק, דרש צ'רצ'יל להחזיר 8 מתוך 11 הגדודים שהיו מוצבים בארץ ישראל. יהודי ארץ ישראל אשר "יצוידו ויאורגנו במהירות" ימלאו את מקומם של החיילים הבריטים שיחזרו למולדת. שר המושבות הנכנס, לויד, התנגד נחרצות למהלך שהוצע על ידי צ'רצ'יל וגייס לשם כך חזית התנגדות שכללה את משרד המלחמה, משרד החוץ, המפקד הראשי במזרח התיכון והנציב העליון בארץ ישראל, הרולד מקמייקל (MacMichael). נוכח ההתנגדות בחזית כה רחבה, ויתר צ'רצ'יל על דרישתו.²⁹

ב- 10 ביוני 1940 הכריז בניטו מוסוליני מלחמה על בריטניה וצרפת, בכך הצטרפה איטליה למעגל המלחמה, לצד מעצמות הציר.³⁰ כניסת איטליה למעגל המלחמה, כניעתה של צרפת ב- 22 ביוני והצטרפות הצבא הצרפתי בסוריה בראשית יולי להסכם הכניעה הביאו לחידוש הדיונים בדבר הקמת צבא יהודי. החשש כי הצבא האיטלקי יפלוש לארץ ישראל ובכך עלול לבוא הקץ על היישוב היהודי בארץ ישראל, הניע את בן גוריון לומר, ב- 18 ביולי 1940, כי "ההנהגה הציונית חייבת לדרוש מהממשלה הבריטית להקים, ללא דיחוי, צבא יהודי בארץ ישראל".³¹ ב- 28 באוקטובר 1940 פלשה איטליה ליוון.³² נחלה תבוסה קשה ונאלצה לסגת.

מחודש ספטמבר 1939, מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה, ועד לאביב 1940 התגייסו לצבא הבריטי בסך הכול כ- 1500 יהודים. בקיץ וסתיו 1940, כאשר נפתחו בפני היהודים בארץ-ישראל אפשרויות מגוונות יותר של שרות בצבא הבריטי בחיל האוויר, חיל הרגלים, יחידות-תובלה, תותחני נ"מ, והחפרים, 'צבא העזר לחיל-החלוץ', גדל מספר המתגייסים לכ- 5000 ובסוף 1940 הגיע מספר המשרתים היהודים הארץ-ישראליים בצבא הבריטי לכ- 6500. כ- 40% מהמתגייסים, שרתו ביחידות החפרים, גיוס לו התנגדה תחילה הסוכנות, כנראה בשלב בו עדיין הייתה ההתנגדות ליציאה של צעירים מתחומי ארץ ישראל, ואולם לאחר זמן התרצתה ושיתפה פעולה עם הבריטים. כ- 1500 איש שרתו בחיל האוויר המלכותי (Royal Air Force R.A.F) ומספר דומה בחיילות השירותים השונות

²⁸ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 70-72.

²⁹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 73-75.

³⁰ אנטוני ביור, *מלחמת העולם השנייה*, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב 2014, עמ' 163.

³¹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 79, 83, 169.

³² ביור, עמ' 170.

כדוגמת חיל ההובלה, חיל ההנדסה, חיל הציוד, חיל הקשר וחיל הרפואה. 670 איש שרתו ב-3 פלוגות הבאפס, חיל הרגלים, וכ-130 ביחידות תותחני החופים ותותחני נ"מ. הפיזור הגאוגרפי של החיילים היהודים הארץ-ישראליים אשר שולבו ביחידות הצבא הבריטי היה ניכר. רובם אמנם מוקמו בארץ-ישראל ומצרים אך גם באלבניה, יוון, קפריסין, קניה, סודאן, עדן ועם התקדמות הצבא הבריטי מערבה לאורך החוף בצפון אפריקה גם בלוב.³³

באוקטובר 1940 קיבל קבינט המלחמה הבריטי החלטה לאשר הקמת צבא יהודי, או בנוסח אותו דרש לויד, הקמת יחידות יהודיות, אשר ישרתו בזירת המזרח התיכון. היחידות היהודיות היו אמורות לכלול כעשרת אלפים חיילים, מתוכם יגויסו מקרב היישוב היהודי בארץ ישראל כשלשת אלפים והשאר ממדינות אחרות, בעיקר מארצות הברית.³⁴

ההחלטה להקמת יחידות יהודיות, זו שהתקבלה על ידי הקבינט הבריטי באוקטובר 1940, נתקלה בהתנגדות של הנציב העליון מקמייקל וגנרל ארצ'יבלד וייוול (Wavell), מפקד הכוחות הבריטים במזרח התיכון. הלורד מוין (Moyné), השר הבריטי לענייני המזרח התיכון, שישב בקהיר, הביא את הנושא לפתחו של צ'רצ'יל בסוף פברואר והציג בפניו שלוש אפשרויות. האחת לממש את ההבטחה ולהכריז על הקמת הכוח היהודי, השנייה לשנות את נוסח ההכרזה לכזה שעלול לא להתקבל על דעת הנהגת היישוב והשלישית לדחות את הקמת היחידות היהודיות בששה חודשים. צ'רצ'יל העדיף שלא לנהוג בנושא זה בניגוד לעמדתו של גנרל וייוול והחליט על הדחייה. ואכן ב-1 במרץ 1941 הודיע צ'רצ'יל למוין, כי התוכנית להקמת הצבא היהודי נדחית בשישה חודשים.³⁵

לאור תבוסתו של הצבא האיטלקי גם בצפון אפריקה, הגיע לטריפולי, ב-12 בפברואר 1941, גנרל-לויטננט ארווין רומל, והחל במשימתו לבנות בצפון אפריקה כוח צבאי גרמני שייקרא 'קורפוס אפריקה'. באפריל-מאי 1941 הגיע צבאו של רומל עד לגבול לוב מצרים. רומל רצה לנצל את הצלחה וביקש תגבורת, כדי שיוכל להמשיך ולנוע מזרחה, אך ה-OKH, המפקדה העליונה של צבא היבשה הגרמני, סירבה ואף דרשה מרומל לא להתקדם. בחודשים אלה של אביב 1941 גבר מאוד החשש בקרב היישוב היהודי בארץ ישראל, חשש מפני כיבוש הארץ על ידי הגרמנים. צ'רצ'יל היה מאוכזב מתפקודו של ויבל, כראש פיקוד המזרח התיכון, וב-21 ביוני מינה תחתיו את ג'נרל סר קלוד אוקינלק (Auchinleck), שנודע בשם "אוק"³⁶.

סמוך למועד בו היה על הבריטים לממש את החלטתם בדבר הקמת הכוח הצבאי היהודי, התגבשה חזית אחידה של משרד המושבות, משרד המלחמה, משרד החוץ והצבא, כנגד התכנית. הסיבה העיקרית להתנגדות הייתה מדינית, המתנגדים גרסו שהתועלת מתוספת

³³ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 283-284.

³⁴ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 98, 101-103.

³⁵ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 131-132.

³⁶ ביוור, עמ' 174, 196, 198, 201.

של עשרת אלפים חיילים נמוכה מהנזק שעלול להיגרם ממהלך כזה, כתוצאה מתגובת הערבים. ואכן, ב- 13 באוקטובר 1941, שנה לאחר שהבריטים אישרו את הקמתו של הצבא היהודי, החליט הקבינט הבריטי לבטל את התכנית.³⁷

שנת 1941 הייתה שנת מפנה בהתייחסות של היישוב לשאלת הגיוס לצבא הבריטי. במרץ כתב שרתוק לקולונל מק-קנדליש, עוזר קצין השלישות במפקדת הצבא הבריטי בקהיר, את דרישות הסוכנות, כתנאי לעידוד גיוס נוסף מקרב מהיישוב היהודי. במקד עמדה הדרישה להבליט את העובדה שמדובר ביחידות שחייליהם יהודים, להניף את דגל הלאום, לבטל את הפלוגות המעורבות ולשנות את אופי יחידות העזר ליחידות לוחמות. תביעות הסוכנות, שהיו בעלות גוון פוליטי, כמו זהות יהודית והנפת דגל לאום, נדחו על ידי הבריטים, ואילו תביעות שהיו טכניות במהותן, כמו תנאי שרות וקידום בדרגות, התקבלו.³⁸

בעקבות ההצלחה של 'קורפוס אפריקה', בפיקודו של רומל, בקירנאיקה, בחודשים אפריל-מאי 1941, גבר בישוב החשש כי הצבא הגרמני עלול להגיע עד לארץ ישראל. באותם חודשים נערכו דיונים בקרב הנהגת היישוב בנושא הגיוס לצבא, ושוב נדונה השאלה האם יש לעודד גיוס לצבא הבריטי שמשמעותו שרות של רבים מהמתגייסים מחוץ לגבולות הארץ. מנגד עמד החשש מפני מהתלקחות מחודשת של המאורעות, כפי שהתרחשו בתקופת המרד הערבי בשנים 1936-1939, ואם כך יש לחזק את הכוח הצבאי היהודי המקומי. המחלוקת בשאלה זו נשארה בעינה למשך רוב תקופת המלחמה.³⁹ למרות שהייתה הסכמה, בקרב הנהגת היישוב, לגבי גיוס של 500 איש לפלוגות חיל הרגלים, הבאפס, התגלה קושי במימושו ועיקר המחלוקת נסובה סביב המקור לגיוס. ההגנה הסתייגה באופן עקרוני מגיוס לצבא הבריטי וראתה בעדיפות קודמת את הצורך לשקם את שורותיה, ובכול מקרה התנגדה נחרצות לכך שהגיוס יחול רק על חברי ההגנה. במטרה לזכות בשיתוף פעולה של ההגנה, הציע שרתוק כי חובת הגיוס תוטל גם על עובדי הסוכנות, הקרנות הלאומיות, בנק אפ"ק, ההסתדרות ועריית תל-אביב. ובכדי לעגן את חובת הגיוס, הציע שרתוק כי יוטלו סנקציות על המשתמטים, בדרך של איום בפיטורין ממקום העבודה. למרות הסתייגויות שהועלו לגבי הטלת סנקציות, התקבלה בכול זאת החלטה להטילן במידת הצורך. בן גוריון סיכם את הדיון בנושא בדברים הבאים "אני חושב שעלינו לתת את חמש מאות אלא מיד! בלי שום משטר ישובי וכלי שום תנאים אחרים! בפעם ראשונה בחיים יש לי קובלנה על הגיל שלי, אני מצטער שאינני יכול ללכת..."⁴⁰

³⁷ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 143, 149-152.

³⁸ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 297, 331-333.

³⁹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 297-298, 350-351.

⁴⁰ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 350-356.

ב-2 במאי פורסם צו הגיוס הראשון. הצו פורסם מטעמים של הנהלת הסוכנות והוועד הלאומי. חובת הגיוס חלה על כול מי שהנו רווק, מגיל 20 עד 30, אולם הענות לצו הגיוס הייתה נמוכה מאד. בסך הכול התגייסו בחודשים מאי יוני 1941, דרך משרדי הגיוס של הסוכנות, 1000 איש. בקיץ 1941 קטנה ההיענות לגיוס עוד יותר והגיעה לשפל. שתי סיבות גרמו, כנראה, להיענות הנמוכה לגיוס. הידיעות שהגיעו לארץ כבר ממחצית חודש מאי על מצבם הקשה של החיילים הארץ-ישראליים בפלוגות החפרים ביוון ונפילת רבים מהם בשבי. הסיבה השנייה נבעה מהמחלוקת המתמשכת לגבי הגיוס בקרב הנהגת היישוב. לא הורגש לחץ ממשי מצד הנהגת היישוב, לא הוטלו סנקציות על מי שלא התגייס ומכאן, כנראה, נבע חוסר ההתלהבות של אנשי היישוב לקום ולהתגייס. בחודש יולי 1941, בעקבות כישלון גיוס החובה, הועלה הרעיון לגיוס בדרך של התנדבות. ב-7 באוקטובר 1941 נערכה עצרת התנדבות שכללה מצעד מתנדבים ברחובות תל אביב, במפגן צבאי, הטלת כרוזים ממטוסים, תהלוכות, אספות ונאומים, אולם גם פעילות זו לא הניבה פירות. ההתעוררות הרגעית ככול שהייתה בעקבות עצרת ההתנדבות, נמוגה כלא הייתה, משנודע על הסתלקותה של בריטניה מרעיון הקמת צבא יהודי, החלטה שהתקבלה כאמור ב-13 באוקטובר 1941. שנת 1941 התאפיינה, אם כך, בדיונים רבים שהתקיימו בהנהגת היישוב בהקשר לגיוס, ניסיון לגיוס חובה, גיוס בדרך של התנדבות, אך התוצאות היו נמוכות למדי בהיקף הגיוס. רק כאשר הבריטים הבינו, גם הם, כי הרעיון של יחידות מעורבות נדון לכישלון, נסללה הדרך לשיתוף פעולה בין הסוכנות היהודית לבין שלטונות הצבא הבריטי, וכתוצאה מכך גדלה ההתנדבות בקרב היישוב המאורגן, ועד לסוף שנת 1942 פורקו בהדרגה כול היחידות המעורבות.⁴¹

ב-26 במרץ 1942 נערך דיון ביוזמת קבוצת הפעילים, חברי מפא"י, בהנהגתו של בן-ציון ישראלי אשר תמכו בגיוס רחב לצבא הבריטי. הדיון נערך במסגרת שכונתה 'התייעצות חברים' כשנושאו היה גיוס לצבא לנוטרות ומציאת תחליפים למקומות העבודה שייחסרו בעקבות הגיוס. בדיון השתתפו אישים מרכזיים בהנהגת היישוב כגון שרת, קפלן וגולומב וכן יחיאל דובדבני, חבר מזכירות מפא"י ואחד הדוברים המרכזיים בישיבות מרכז מפא"י. דובדבני הציג בדיון עמדה מעשית, לדבריו היה ברור מה יש לעשות, החובה להתגייס, השאלה לדיון היא רק איך לעשות זאת. האם המפלגה [מפא"י] הבינה את חובתה לאותה עת, הקשה דובדבני "האם המפלגה חיה בתחושת הזמן? האם יש בה מינימום של אחריות ושל תחושת הזמן?", והוא הוסיף, כי גם אם אין אפשרות, באותו זמן, לגייס ארבעים אלף איש, יש להתחיל מגיוס של חמשת אלפים. בסיכום הדיון הוחלט להקים וועדה שתגבש הצעה אשר תוגש לאישור ועידת מפלגת מפא"י. מסקנות הוועדה שהוגשו למזכירות מפא"י ב-7 באפריל היו: "סכנת הפלישה לארץ מחייבת גיוס כללי ומהיר של היישוב וההסתדרות

⁴¹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 203, 360-355, 409, 416-412, 439, 444.

לצבא, להגנה ולעבודה. לשם כך יש להתחיל... גיוס 10 אלפים איש... אימון 25 אלף איש ואשה... בוגרי בתי הספר התיכוניים לנוטרות, פלמ"ח וכו". המסקנות אומצו על ידי מזכירות מפא"י בישיבתה מיום ה-13 באפריל 1942, והוחלט להביאן לדיון בוועד הפועל של ההסתדרות, הוועד הפועל הציוני המצומצם, הוועד הלאומי, וועידת מפלגת פועלי ארץ ישראל, וועידת ההסתדרות⁴². בתקופה בה נערכו דיונים אלו בן-גוריון לא היה בארץ אלא שהה בארצות-הברית לפני כינוס ועידת ציוני אמריקה שהתקיימה במאי בניו-יורק במלון 'בילטמור'⁴³.

בקיץ 1942 היה חשש גדול פן יצליח צבאו של רומל לפרוץ את קווי ההגנה הבריטיים באל-עלמיין ואזי תהייה דרכו סלולה אל תעלת סואץ וארץ ישראל⁴⁴. לאחר שנה וחודשיים בתפקיד ראש פיקוד המזרח התיכון הודח אוקינלק על ידי צ'רצ'יל ובאוגוסט 1942 מינה תחתיו את ג'נרל סר הרולד אלכסנדר, מונטגומרי קיבל את הפיקוד על ארמיה 8. בחודשים אוקטובר ונובמבר 1942 התנהלו קרבות עזים בין הארמיה ה-8 בפיקודו של מונטגומרי לבין 'קורפוס אפריקה' בפיקודו של רומל. הקרבות הסתיימו ב-3-4 בנובמבר, בתבוסתו של הצבא הגרמני. ארבעה ימים לאחר מכן ב-8 בנובמבר החל מבצע "לפיד", הנחיתה של בעלות הברית בצפון אפריקה, אלג'יר ואוראן⁴⁵.

ראשית פעילותם של הגדודים הארץ-ישראליים.

ב-5 באוגוסט 1942 אישר קבינט המלחמה הבריטי הקמת רגימנט ארץ-ישראלי שכלול גדודים יהודים ובנפרד גדודים ערבים⁴⁶. הרגימנט הארץ-ישראלי נבנה מ-15 פלוגות חיל הרגלים, הבאפס (Buffs), שכבר היו קיימות אז ושהראשונה בהן הוקמה עוד בחודש ספטמבר 1940. פלוגות הבאפס אוחדו, בעקבות אישור הקבינט הבריטי, למסגרת של שלושה גדודי חיל רגלים עבריים, רגימנט ארץ-ישראלי עברי⁴⁷. בתחילת ספטמבר 1942 הובהר לשרתוק, בפגישתו עם גנרל דוגלס מק-קונל, מפקד הצבא הבריטי בארץ ישראל, כי תפקיד הגדודים יהיה דומה לזה של יחידות הבאפס, היינו הגנה מקומית, לשירות כללי במזרח התיכון ולא תהיינה אלו יחידות לוחמות של קו ראשון. שרתוק הביע את אכזבתו ואמר כי בנסיבות אלו יקשה על הסוכנות להמשיך בגיוס. בדצמבר אותה שנה החלו בהקמת המפקדה של הגדוד הראשון. לרגימנט הארץ-ישראלי נודעה בכל זאת חשיבות רבה, שכן כאשר הוחלט בספטמבר 1944 על הקמת הבריגדה היהודית, חיילי הרגימנט הוו את הבסיס להקמת גדודי הבריגדה. במחצית השנייה של 1942, בעת שהתנהל הוויכוח לגבי

⁴² ארכיון מפלגת העבודה, זיהוי מחשב 1173, סימול 2-024-1942-3.

⁴³ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 676,467,464.

⁴⁴ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 641.

⁴⁵ ביוור, עמ' 350, 401-406, 410.

⁴⁶ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 600.

⁴⁷ מוזיאון הלוחם היהודי במלחמה"ע ה- II – היחידות העבריות בצבא הבריטי,

<http://www.jwmww2.org/>

אופיו של הרגימנט הארץ-ישראלי, החל הצבא הבריטי בגיוס של יחידות מקצועיות, יחידות-החרושת (Royal Electrical and Mechanical Engineers - R.E.M.E.) וחיל ההנדסה הבריטים לכשעצמם העדיפו את הקמת היחידות המקצועיות על פני יחידות לוחמות. המחצית השנייה של שנת 1942 הייתה המשמעותית ביותר בגיוס חיילים יהודים ארץ-ישראליים לצבא הבריטי. בסוף שנת 1942 כבר שירתו בצבא הבריטי, הן ביחידות ארץ-ישראליות והן ביחידות מסוגים שונים של הצבא כ- 16,000 יהודים ארץ-ישראליים.⁴⁸

בין יתר היחידות הארץ-ישראליות שהוקמו באותה תקופה היו: פלוגת ההנדסה 745 'סולל בונה', 738 'האומנים המלכותיים', 743, 544 מכונאים וחשמלאים, 739, הסוואה מס' 1, 643 הנדסת שדה [קרבית], 524 מיפוי, יחידות שרותי מפות 16 ו- 20. פלוגת ההובלה 462 ש- 139 מחייליה נספו באסון הטביעה של הארינפורה (Erinpura)⁴⁹, 650, 178, 179, 468, 148 מובילי המים⁵⁰. היחידות הללו, בנוסף למטלות במסגרת הצבאית, השתתפו, כאשר הגיעו לאיטליה, כפי שנראה בהמשך, בפעילות הסיוע לפליטים היהודים ומחודש אוקטובר 1944 תחת המסגרת של 'המרכז לגולה באיטליה'.

בין המתגייסים היה גם יחיאל דובדבני, מי שעמד בהמשך בראש "המרכז לגולה באיטליה". הוא התגייס לפלוגת ההנדסה 745, שכונתה פלוגת 'סולל בונה', מפני שהמתגייסים לפלוגה היו רובם ככולם מקרב עובדי החברה ההסתדרותית הגדולה, 'סולל-בונה'. דובדבני, שהיה מהבודדים מבין המתגייסים שלא נמנו על עובדי חברת 'סולל בונה', נולד בשנת 1895 בעיירה רזלייה, בתחומי האימפריה הרוסית, לימים אוקראינה. כשהיה בן 14 עבר להתגורר בקייב, עבד למחיתו בחנות לחומרי בניין, במקביל רכש השכלה תיכונית ואף לימודים גבוהים, בבית הספר לכלכלה בעיר. ב- 1916 התגייס לצבא ובהמשך שרת בצבא האדום. לאחר שחרורו הצטרף לתנועת נוער ציוני "על המשמר". ב- 1920 עבר לגור בפולין, ניהל תחנת קמח גדולה והשתתף בפעילותן של תנועות הנוער הסוציאליסטיות 'צעירי-ציון' ו"דרור". ב- 1923 עלה לארץ התיישב בפתח-תקווה, והצטרף לקבוצת הפועלים "מעבר", שפעלה לכיבוש עבודה עברית בפרדסי המושבה. בהמשך היה ממקימי קיבוץ גבעת השלושה. בסוף שנות ה-20 יצא לשליחות מטעם ההסתדרות לארגון "החלוץ" בפולין. כשחזר פעל במסגרת המחלקה להתיישבות של ההסתדרות, בנושא קליטה והתיישבות. במקביל היה גם חבר במרכז מפא"י⁵¹.

⁴⁸ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 603, 612, 638, 641-643.

⁴⁹ ב- 29 בספטמבר 1942 יצאה מנמל אלכסנדריה, בדרכה למלטה, שיירה של 27 אניות ועל סיפונן כוחות שנועדו להשתתף בפלישה לסיציליה. חיילי פלוגת התובלה 462 הפליגו על סיפון הארינפורה, אחת מאניות השיירה. באחד במאי הותקפה השיירה על ידי מטוסים גרמניים. הארינפורה נפגעה וטבעה. 139 מחיילי הפלוגה נספו באסון. הפלוגה התארגנה מחדש ביולי 1943 ובספטמבר כבר השתתפה בפלישת בעלות הברית לאיטליה. אתר הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – היחידות העבריות.

⁵⁰ הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – היחידות העבריות.

⁵¹ ארכיון קיבוץ עינת, יחיאל דובדבני – תיק אישי; הארכיון לתולדות פתח-תקווה.

הגיוס לפלוגת ההנדסה 745 החל באוגוסט 1942, וב- 3 באוקטובר הוכרז באופן רשמי על הקמתה. מפקדה היה מייג'ור דב חיימוביץ שאף אף הוא ושאר המפקדים היו מקרב אנשי סלול בונה⁵². ב- 9 בנובמבר 1942, לאחר שסיימה הפלוגה את אימוניה, הועברה למצרים ושם הוטלה עליה המשימה הראשונה, הקמת נמל במפרץ סואץ (קד-אל-מרקב)

⁵³.

המפגש הראשון של פלוגת 'סולל בונה', עם פליטים יהודים היה כבר במצרים. בפברואר 1943 הגיעו 'ילדי טהרן' למצרים, בדרכם לארץ ישראל. החיילים של פלוגה 745 קלטו את הילדים מיד כאשר נחתו בנמל, חיבקו אותם בחום, הרעיפו עליהם מכול טוב, קרבו אותם אליהם מבלי שהקימו מהומה, בסבלנות ועם הרבה רגישות. הורוביץ, חייל הפלוגה, תאר את האירוע בביטאון הפלוגה "זכות גדולה נתגלגלה לנו: פגישה ראשונה עם אחים מהגולה, הושטת יד לנשים וטף, פליטי חרב ורעב. זכות טיפול מלטף בבנים ובנות שחשכו עליהם החיים בשנים האחרונות. ליום זה נשאנו את נפשנו מאז שנודע לנו מהעיתונות הארץ ישראלית על צאת הילדים מטהרן לארץ, בדרך הים. כשהגיעה הבשורה על בוא השיירה גדלה התכונה במחנה. החלו להכין את שי-הפלוגה לבאים. פסקה השירה נדם הקול. [...]. הפסיקה העליצות המצויה כרגיל. למחרת ראינו אותם, כחומה עמדנו סביבם. הנה הם יורדים מסירות, בני שלוש, ארבע וצרות על שכמיהם, צנומים וחיוורים. אנו נושאים אותם בזרועותינו, מחנק בגרון, אזל הביטוי..."⁵⁴.

נראה שהזרעים של פעילות הסיוע אותו הגישו חיילי הפלוגה לפליטים היהודים באיטליה, נזרעו כבר בשלב המוקדם, עוד בהיותם במצרים. על כך כתב החייל א. שוב "הסיבה לגיוס לצבא: כמו כן ידענו כי ארץ קטנה זאת [א"י] יקרה לנו, לא רק כבית לנו ולמשפחותינו, אלא כמקלט לרבים שיבואו, פליט [..] גולה נחרבת"⁵⁵. כאשר הגיעו החיילים הארץ-ישראליים למצרים פגשו בה קהילה יהודית בת כמאה אלף איש. החיילים הקימו מרכזים לפעילות של תנועות נוער, אלו משכו אליהם בעיקר בני נוער משכבות המצוקה בקהיר. לעומת זאת, האוכלוסייה היהודית המבוססת לא שיתפה פעולה עם החיילים, למרות שרבים מהם דיברו עברית ואף היו ציונים, אולם כנראה לא עלה על דעתם כי הם זקוקים לעזרת החיילים, ובסך הכול היקף הפעילות של החיילים הארץ-ישראליים בסיוע לאוכלוסייה המקומית במצרים היה קטן. יהודים בודדים גם הוברחו בעזרת החיילים הארץ-ישראליים ממצרים לארץ ישראל. הם הולבשו בבגדי צבא, צוידו בתעודות של חיילים והוברחו לארץ ישראל כחיילים⁵⁶.

⁵² הארכיון ההיסטורי של שיכון ובינוי. מאוסף הספרייה הלאומית, אתר עיתונות היסטורית, פריט מס' 8398.

⁵³ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ראשון, עמ' 641-642.

⁵⁴ ארכיון ציוני מרכזי, במחנה, בטאון מיום 21/3/43, פלוגה 745 לעבודות מקצועיות "סולל בונה", S25\5020.

⁵⁵ ארכיון ציוני מרכזי, במחנה, בטאון מיום 21/3/43, פלוגה 745 לעבודות מקצועיות "סולל בונה", S25\5020.

⁵⁶ ראיון עם יחיאל דובדבני ארכיון מורשת יד טבנקין, A.1587,25, חטיבה 36, מיכל 8, תיק 7.

דובדבני העיד, כי כאשר הגיעו החיילים הארץ-ישראליים ללוב, החלה כבר פעולה משמעותית יותר של עזרה והצלה בקרב האוכלוסייה היהודית המקומית. בעת שהתחוללו הקרבות ברחו יהודי לוב להרים ולאחר שהסתיימו החלו לחזור אט אט לערים. החיילים מצאו את האוכלוסייה היהודית המקומית במצב ירוד ביותר "רצוצים גם מבחינה כלכלית וגם מבחינה נפשית". תחת השלטון האיטלקי היו היהודים מנותקים מהעולם החיצון היהודי, למרות שהאיטלקים לא הצרו את פעילותם הכלכלית, הם לא הורשו ליצור קשרים עם קהילות יהודיות אחרות. החיילים סייעו ליהודים לשוב ולחדש את חייהם לפני שפרצו הקרבות. פעילותיהם הראשונות התמקדו בעזרה כלכלית, אספקת מזון, ביגוד, ואף תמיכה כספית צנועה. המפגש עם היהדות המקומית בלוב הצית בלב החיילים את הרעיון של העזרה ליהדות הגולה וסיוע בהגירה לארץ ישראל, כפי שמתאר זאת דובדבני "שם, בלוב, באופן אינסטינקטיבי, אני אומר, בלי כל הכנה אידאית או פוליטית לעניין הזה, הגענו למסקנה, שאחר כך קיבלה ביטוי מוחשי: חיסול גולה. כלומר, אנחנו ראינו את אותם עשרות-אלפי יהודים שחזרו ללא הנהגה ציבורית, ללא כוחות, מחנכים עבור הבנים, וללא רבנים, ללא ישיבות, כמעט ללא בית ספר יהודי, ללא מורים יהודיים, - ובארץ מוזנחת וירודה מאד מבחינה כלכלית, - הגענו למסקנה בשיחות עם אנשים בודדים בתוכנו: יהדות זו אין טעם ואין הגיון לאומי להשאיר אותה במדבר זה, וצריך לעשות את הכול כדי לחסל את הגולה הזו ולהביא אותה לארץ. וכך התחלנו את עבודתנו בתוך היהודים האלה. מצד אחד – עזרה כלכלית גדולה מאד; מצד שני – בית ספר, תנועת החלוץ, ניסיון להעביר יהודים לארץ"⁵⁷. הדגם הזה, של עזרה כלכלית, הכוונה חינוכית, ציונית וניסיון להעביר יהודים לארץ ישראל נבנה לימים באיטליה במסגרת 'המרכז לגולה באיטליה'.

ב- 10 ביולי 1943 החל מבצע האסקי, הפלישה של בעלות הברית לסיציליה. הארמיה ה- 8 של מונטגומרי נחתה בדרום מזרח האי, והארמיה השביעית האמריקאית של פטון נחתה מערבה משם⁵⁸.

ב- 24 ביולי 1943 כונסה המועצה הפשיסטית העליונה ברומא. המועצה החליטה להדיח את מוסוליני, להשיב את משטר המונרכיה הקונסטיטוציונית ולכונן פרלמנט דמוקרטי. ב- 25 ביולי התייצב מוסוליני בפני המלך ויטוריו עמנואלה השלישי, בוילה בסבויה, המלך הודיע למוסוליני כי הוא מודח וכי מרשל פייטרו בדוליו יחליף אותו כראש הממשלה. מוסוליני נעצר ונכלא, המונים יצאו לרחובות והרעיו "בניטו אה פיניטו", הפשיזם האיטלקי התמוטט בתוך שעות. בדוליו הבטיח להיטלר שאיטליה תמשיך להילחם, אך היטלר לא האמין לו. כוחות גרמניים בהיקף של 8 דיביזיות השתלטו על מעבר ברנר, הגבול בין אוסטריה לאיטליה, ועל מתקני מפתח באיטליה הצפונית. הגרמנים הכינו את מבצע "אלריך", לכיבוש

⁵⁷ ראיון עם יחיאל דובדבני ארכיון מורשת יד טבנקין, A.1587,25, חטיבה 36, מיכל 8, תיק 7.
⁵⁸ ביוור, עמ' 524.

איטליה כולה במידה וזו תיכנע. הם תגברו את כוחותיהם לכדי 16 דיביזיות. ב- 17 באוגוסט 1943 נכבשה מסינה ובזה הושלם כיבוש האי סיציליה.

כמעט במקביל התקדמו גם המגעים בין בודוליו לבין בעלות הברית. ב- 3 בספטמבר 1943 חתמו, בווישינגטון, ראש המטה של בודוליו ג'נרלה קסטלנו וראש המטה של אייזנהאואר, ג'נרל בדל סמית, על הסכם שביתת נשק בין איטליה לבין בעלות הברית, המסמך סווג כסודי ביותר. באותו היום, ה- 3 בספטמבר 1943, בו נחתם בווישינגטון הסכם שביתת הנשק בין איטליה לבין בעלות הברית, נחתו חיילים בריטיים וקנדיים, של הארמיה השמינית, בפיקודו של מונטגומרי, בדרום איטליה, ליד רג'ו די קלבריה, וב- 8 בספטמבר 1943 נחת גל ראשון של הארמיה החמישית האמריקאית, בפיקודו של ג'נרל קלרק, בסלרנו, מדרום לנאפולי.⁵⁹

פלוגות התובלה, ההנדסה ויחידות עזר האחרות ארץ-ישראליות השתלבו בפלישת בעלות הברית לאיטליה, חלקן בדרום איטליה עם הארמיה השמינית הבריטית, וחלקן במרכז איטליה, סלרנו, מדרום לנאפולי, עם הארמיה החמישית האמריקאית. מיד בהגיעם לאיטליה החלו החיילים הארץ-ישראליים, בנוסף למילוי משימותיהם הצבאיות, להגיש סיוע לפליטים יהודים, בין שמצאום ובין שחיפשום.

---

⁵⁹ ביוור, עמ' 530-534, 535.

פרק ראשון

צעדים ראשונים של סיוע החיילים לפליטים באיטליה, אוקטובר – דצמבר 1943.

צעדים ראשונים לסיוע לפליטים יהודים שברחו לאיטליה וליהודים איטלקים נעשו על-ידי החיילים הארץ-ישראליים זמן קצר לאחר שהגיעו לדרום איטליה עם כוחות בעלות הברית בחודשים אוקטובר – דצמבר 1943. היחידות הארץ-ישראליות כללו, באותה תקופה, ארבע פלוגות תובלה באזור נאפולי, פלוגת הנדסה בברינדיזי (Brindisi), יחידת שרותי המפות (Map Depot) שפעלה בטרנטו (Taranto) ובבארי (Bari), פלוגת ההסוואה שפעלה בלוסרה (Lucera), כ-20 ק"מ ממערב לפוג'יה (Foggia). כמו כן בפרק זמן זה נודעה חשיבות רבה לפעילות למען הפליטים שיזם הרב בארמיה השמינית הבריטית, אפרים אלימלך אורבך אשר, בתוקף תפקידו, היה רשאי לנוע במרחב הכבוש כולו. פרק זה ידון בשלב ראשון זה של הפעילות. הטענה המרכזית העומדת במוקד הפרק היא, שפעולות העזרה הראשונות של החיילים הארץ-ישראליים לפליטים היהודים ולאוכלוסייה האיטלקית המקומית באזור הכבוש בדרום איטליה נעשו ביוזמה של החיילים ללא הכוונה מרכזית. פעולות אלה נשאו אופי ספונטני של עזרה מקומית והם נמשכו לפרקי זמן קצרים. בנוסף, דן הפרק במגעים שניהלו מפקדים ביחידות הארץ-ישראליות עם מפקדים בצבא הבריטי והאמריקאי, כדי לקדם סיוע קבוע לפליטים היהודים. פעולות עזרה אלו שמשו בסיס לעזרה הממוסדת וארוכת הטווח, שבאה לידי ביטוי החל מראשית 1944. בפרק משולבות עדויות של פליטים, מהן ניתן ללמוד על נתיבי הבריחה של הפליטים לאיטליה והמפגש שלהם עם החיילים הארץ-ישראליים.

הפלישה של בעלות הברית לאיטליה, בספטמבר 1943, התמקדה בשני אזורים. הארמיה השמינית הבריטית נחתה ב-3 בספטמבר, בקלבריה, והארמיה החמישית האמריקאית נחתה, ב-8 בספטמבר, בסלרנו, מדרום לנאפולי. הארמיה השמינית לא נתקלה אמנם בהתנגדות צבאית, אך ההתקדמות שלה צפונה הייתה איטית מאד. הסיבה לכך הייתה הצורך להתגבר על מכשולים פיזיים כתוצאה מכך שהגרמנים פוצצו את גשרי המעבר בעת שנסוגו⁶⁰. תוך התגברות על המכשולים, התקדמה הארמיה השמינית צפונה, בצד המזרחי של איטליה, לאורך החוף האדריאטי, ובדרכה השתלטה על מישור פוג'יה ובו מספר שדות תעופה, נכס אסטרטגי חשוב לבעלות הברית בהמשך הלחימה. הארמיה החמישית נתקלה בימים הראשונים לאחר הנחיתה בסלרנו בהתנגדות קשה של הצבא הגרמני ואולם כבר ב-18 בספטמבר החלו הגרמנים לסגת מאזור הנחיתה. אלברט קסלרינג (Kesselring), המפקד העליון של הכוחות הגרמניים באיטליה, פקד על היינריך פון ויטינגהוף (Vietinghoff), מפקד הארמיה הגרמנית באזור נאפולי לחלץ את הארמיה שלו ולסגת בהדרגה לקו הנהר וולטורנו (Volturno), מצפון לנאפולי. ב-25 בספטמבר

⁶⁰ אנטוני ביור, *מלחמת העולם השנייה*, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב 2014, עמ' 537.

חברו הארמיה השמינית הבריטית בפיקודו של ברנרד לו מונטגומרי והארמיה החמישית האמריקאית בפיקודו של מארק ויין קלארק (Clark), וביססו קו לרוחב איטליה. הארמיה החמישית המשיכה והתקדמה מעט צפונה, מעבר להר הזזוב ובאחד באוקטובר נכבשה נאפולי. החיילים שנכנסו לעיר מצאו אותה הרוסה לחלוטין. הגרמנים זרעו בה הרס רב עם נסיגתם, פוצצו את מובילי המים והותירו את העיר ללא מים, הרסו כול מה שניתן להרוס, כולל ספריות עתיקות, מתקני ביוב, תחנת כוח, בתי-חרושת, והנמל.⁶¹

עם כיבוש החלק הדרומי של איטליה, וייצוב קו החזית מצפון לנאפולי, בתחילת אוקטובר 1943, הקים הממשל הצבאי של בעלות-הברית בשטחי הכיבוש (Allied Military Government of the Occupied Territories AMGOT) מספר מחנות-פליטים, מחנות-מעבר (Transit Camps), לפליטים ממדינות שכנות. AMGOT החל את פעילותו באיטליה כבר עם הפלישה לסיציליה ביולי 1943 ותפקידו היה לדאוג לאוכלוסייה האזרחית המקומית ולפליטים בשטחים שנכבשו. בראש הממשל הצבאי עמד הבריטי מייג'ור-גנרל הלורד רנל (Francis Rodd, Lord Rennell). כיוון שהממשל הצבאי היה משותף לצבאות בעלות הברית, נציגי החיילים הארץ-ישראליים התנהלו לעיתים מול קצינים בריטיים ולעיתים מול אמריקאים. המחנה הגדול ביותר היה מחנה הריכוז בפרמונטי (Campo di Concentramento, Ferramonti di Tarsia), שהוסב למחנה פליטים. שני מחנות הוקמו סמוך לבארי, הגדול מהם בקרבונרה (Carbonara di Bari), וכמו כן הוקמו ארבעה מחנות נוספים באזור סלנטו (Salento), החלק הדרומי של פוליה. המחנה הגדול באזור זה היה מחנה מספר 34 בסנטה-מריה אל בניו (Santa Maria al Bagno)⁶². בנוסף הוקמו עוד שלושה מחנות קטנים יותר, מחנה מספר 35 בסנטה-מריה די לאוקה (Santa Maria di Leuca), מחנה מספר 33 בטריקאזה (Tricase), ומחנה מספר 37 בסנטה-צ'זאריה אל (Santa Cesarea Terme)⁶³.

⁶¹ ביוור, עמ' 538.

⁶² מחנה 34 נבנה סביב העיירה הקטנה סנטה-מריה אל בניו. כאשר הגיע הכוח של בעלות-הברית למקום כדי לאתר מיקום להקמת המחנה, השקיף מעל גבעה בה ניצב צלב עץ, הגבעה כונתה 'סנטה קרוצה' 'הצלב הקדוש' Santa Croce. לעיתים כונה כך מחנה 34 כולו, שהשתרע גם מעבר לסנטה מריה אל בניו, סנטה קרוצה. לימים, לאחר שצלב העץ התבלה, הוצב במקומו צלב ממתכת, המוזיאון היהודי בסנטה-מריה אל בניו Museo della Memoria e dell'Accoglienza.

⁶³ המוזיאון היהודי בסנטה-מריה אל בניו ; Lord Rennell of Rodd, *Allied Military Government in Occupied Territory*, London: Royal Institute of International Affairs. July 1944. Vol.20 (3), p. 307-316 ; https://www.jstor.org/stable/3018557?seq=10#metadata_info_tab_contents, p. 307

סיוע למחנות בדרום איטליה.

ארבע מפלוגות התובלה הארץ-ישראליות השתלבו בנחיתה של הארמיה החמישית האמריקאית בסלרנו והיו למעשה כפופות לפיקוד הצבאי של הארמיה האמריקאית. פלוגת מובילי המים 148 בפיקודו של מייג'ור ידן פרומקין, פלוגת התובלה 650 בפיקודו של מייג'ור הארולד יצחק צ'רקם (חכם) (Charkham), פלוגת התובלה 462 בפיקודו של המייג'ור הרי יפה, ופלוגת התובלה 179 בפיקודו של מייג'ור ישראל בוגנוב (ברנע)⁶⁴. את חווית הנחיתה בסלרנו תיאר אליהו כהן (בן-חור), רב-הסמל הפלוגתי של פלוגת התובלה 179 "הפלישה לאיטליה הייתה בשבילנו טראומה לא קטנה... הודיעו לנו שנצטרך, כיחידת תובלה, לעבור עם הרכב שלנו בתוך הים. הסתבר שיש ברכב נקבים רבים שדרכם יחדו מים, ולכן נתנו לנו חומר מיוחד לסתום אותם... לפקק מיכל הדלק הלחימו צינור נחושת שהזדקק כשני מטר למעלה... כשניגשנו לנחיתה מול החוף 'הירוק' דרומית לסלרנו – התחילה 'המוזיקה'. בצד שלנו היו יחידות הלוחמה, טנקים, יחידות השיירות והתובלה שלנו. מאחורינו עמדו הצי הבריטי והצי האמריקאי עם תותחים ואוירוניס וירו אל הגרמנים מעל לראשנו... הם [הגרמנים] המטירו עלינו פגזים והיו גם קרבות אוויר מעלינו ממש... הנחתת נתקעה פתאום על החוף בתחתית השטוחה וניתנה הפקודה לרדת. ירדתי בין הראשונים על הג'יפ שלי... המנוע פעל, הכנסתי למהלך והכל 'דפק' כמצופה. המכונית החלה להתמלא מים... נפלתי די עמוק לתוך המים שהגיעו עד סנטרי. כיוון שלא יכולתי לשבת, קמתי על המושב וכך עליתי על החוף... ראיתי בזווית עיני טנק שירד מהאנייה, נפל למים, וככל שיכולתי לעקוב אחר הנעשה מסביב – לא ראיתי אותו עולה שוב"⁶⁵.

אותן ארבע הפלוגות היו עסוקות בשבועות הראשונים לאחר הנחיתה במשימות הצבאיות שהוטלו עליהם, כך שלא התאפשר להם להתפנות לחיפוש אחר יהודים. החיילים הארץ-ישראליים פגשו בתחילה, רק באקראי, מספר קטן של יהודים איטלקים בני המקום. יצוין כי לפלישה של הארמיה השמינית הבריטית בדרום איטליה, באזור קלבריה וטרנטו, לא צורפו בשלב הראשון פלוגות ארץ-ישראליות.⁶⁶

פלוגת התובלה 462, בפיקודו של מייג'ור יפה נחתה מדרום לסלרנו, סמוך לפונטהקאניאנו (Pontecagnano), בספטמבר 1943 והתמקמה בסלרנו⁶⁷. התופעה הראשונה אליה נחשפו חיילי הפלוגה הייתה העוני והרעב של האוכלוסייה המקומית.

⁶⁴ אתר הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – יחידות עבריות. ; אתר ארכיון המלחמה הבריטי The National Archives -WO 373/175/445 -<https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7632978>

⁶⁵ מאיר דודזון, *דמותו של אלוף במחלוקת*, ארכיון יד טבנקין, תל-אביב 1990, עמ' 104-106

⁶⁶ יואב גלבר, *תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, נושאי הדגל, שליחותם של המתנדבים לעם היהודי*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 208-209

⁶⁷ אתר הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – יחידות עבריות ; פלוגה עברית להובלה במלחמת העולם ה- II, 462 פלוגה להובלה כללית G.T. Coy R.A.S.C, ועדה יזמת משה טופול, חיים אסט, אליהו וולפיהיים, ישראל 1993, עמ' 1 ; עדות אלכסנדר מוסקוביץ דורון. אוסף פרטי של דניאל דורון, בנו של אלכסנדר מוסקוביץ דורון, ובמוזיאון בית הגדודים אביחיל, עמ' 11.

החיילים התקשו להתחמק מהמבט העצוב שנשקף מעיניהם השחורות של הילדים הרעבים "מרבית נהגי התוודו, שלא היו מסוגלים לאכול את מנת-הקרב שהונפקו להם מדי בוקר, תחת מבטם הממוקד של הילדים. רבים מהם [החיילים] חילקו את מזונם עם אותם ילדים רעבים". מייג'ור יפה קיבל את הסכמת הפיקוד הצבאי המקומי להכין, מדי יום, עבור האוכלוסייה המקומית, תבשיל שיוכן משיירי המזון של היחידות הצבאיות באזור.⁶⁸

המפגש של חיילי פלוגה 462 עם פליטים יהודים, באזור סלרנו, ממחיש את האקראיות של המפגשים הראשונים של חיילים ארץ-ישראליים עם פליטים יהודים. ימים ספורים לאחר שהתמקמו בסלרנו וכבר קיימו את שיגרת חלוקת המזון, נכנסו אל המחנה, בסערה, שני חיילים מהפלוגה וסיפרו בהתרגשות כי שני אזרחים שצפו בחיילים, רכנו לפתע אל המכונית הצבאית ונישקו את סמל היחידה, מגן-דוד ובמרכזו גמל מעופף. קפטן אלכסנדר מוסקוביץ (דורון), סגן מפקד הפלוגה, יצא לראות במה מדובר. מהאזרחים למד כי הם מגיעים מאבולי Eboli, הנמצאת כשלושים ק"מ מדרום מזרח, לסלרנו, וכי במקום קיימת קהילת יהודים פליטים, שהגיעו ממרכז וממזרח אירופה המונה כ- 150 אנשים. הם מתגוררים על פי דרישת השלטונות האיטלקים במנזר הררי ומצויים במצוקה גדולה. פעם ביום היה עליהם להתייצב במשטרה המקומית, והם קיבלו סכום כסף שהספיק להם רק כדי קיומם. מוסקוביץ עדכן את יפה, מפקד הפלוגה, והלה המריץ אותו לצאת ללא דיחוי ולבדוק בעצמו את מצבם של הפליטים.⁶⁹

ההחלטה של מפקדי פלוגה 462 לצאת, ללא דיחוי, אל ריכוז הפליטים באבולי, מהווה דוגמה ראשונה לדרך ההתנהלות של היחידות הארץ-ישראליות הראשונות שהגיעו לאיטליה נוכח מצוקת הפליטים. היא תומכת בטעון שמתן הסיוע לפליטים, בשלב הזה, היה פרי יוזמה אישית של מפקדי יחידות שפעלו נוכח הסיטואציה שאליה נחשפו. במוקד עמדה העזרה ליצירת קשר קבוע בין פעילים מקרב הפליטים לבין רשויות הצבא הבריטי באותו אזור שסייעה להפחתת קשיי הפליטים. התפרקות הממשל האיטלקי, חתימת הסכם שביתת הנשק בין איטליה ובין בעלות הברית, הובילה לפלישת גרמניה לצפון ומרכז איטליה. הצבא הגרמני הגיע למרחק של כ- 80 ק"מ מאבולי והפליטים חרדו לגורלם. פעם ביום היה עליהם להתייצב במשטרה המקומית. הם קיבלו סכום כסף שהספיק להם כדי קיומם, אך מחירי המזון האמירו ועל מנת להתקיים, הם נאלצו למכור את מעט הרכוש שהיה ברשותם. כאן באה לידי ביטוי חשיבות הקשר עם החילים הארץ-ישראליים. בתיווכו של מוסקוביץ נתמנה איש קשר מבין הפליטים שניהל את המגעים עם הקצין בריטי שהיה הממונה על ענייני האוכלוסייה האזרחית באזור, אותו תיאר מוסקוביץ כ"אדם הגון ונעים, הנכון בהחלט לעזור".⁷⁰ מפי הפליטים היהודים באבולי נודעו למוסקוביץ פרטים

⁶⁸ עדות אלכסנדר מוסקוביץ, עמ' 9-10.

⁶⁹ עדות אלכסנדר מוסקוביץ, עמ' 10.

⁷⁰ עדות אלכסנדר מוסקוביץ, עמ' 11.

על מחנה פרמונטי, שבו נמצאים פליטים יהודים, רבים יותר מכול מקום אחר בדרום איטליה. כאשר חזר לפלוגה, עדכן את המייג'ור יפה על שראה באבולי ואת ששמע על מחנה פרמונטי, והם סיכמו כי הוא מוסקוביץ יקדים לצאת לשם.⁷¹

בזכות התערבותו של מוסקוביץ ובעזרת הקצין הבריטי נמנע גם סילוקם של הפליטים מאבולי, בהתאם לדרישה של יחידת שריון אמריקאית שחנתה באזור.⁷² במקביל למאמץ לשפר את התמיכה מרשויות הצבא החלו החיילים הארץ-ישראליים באזור נאפולי לדאוג בעצמם לאספקת מזון לפליטים. הסמל אבו הורוביץ, מפלוגת התובלה 462, העיד כי "הכנת מחסן המזון לפליטים החלה כבר כשלושה שבועות לאחר הנחיתה. החיילים היו מורידים 'מעשר' בשעת ההעמסה או הפריקה בנמל, והחייל אלקה פרובט (אליהו פורת) מפלוגת התובלה 179 היה דואג לכך ששקי המזון או הארגזים יועברו אל מחנה הפליטים. קצין בריטי שהתעניין יותר מדי בפעילות זו נאלץ, בעקבות פרובוקציה, לעזוב את היחידה".⁷³

מדרום לנאפולי, במחנה צבאי קטן, התגוררו מספר משפחות של פליטים יהודים. כמה נערים מאותן משפחות אומצו על-ידי הפלוגות הארץ-ישראליות. אחד מהם היה ולימיר סורגר (Velimir Sorger) (אלי זוהר). מעדותו ניתן ללמוד על יחסה של הממשלה האיטלקית ליהודים, על חייהם של פליטים יהודים בדרום איטליה ועל ראשיתה של העזרה שהעניקו לפליטים חיילים ארץ-ישראליים. זוהר נולד בשנת 1929, בזאגרב, למשפחה בעלת אמצעים. אביו ששימש כמנכ"ל חברה שייצגה יצרן צמיגים אוסטרי, פוטר ממשרתו עם סיפוחה של אוסטריה לגרמניה, במסגרת מדיניות ה'אריזציה'. למזלם עוד הספיקו למכור את בית המידות שלהם בזאגרב ובמאי 1939 עברו, להתגורר בבלגרד. זוהר היה אמור להתחיל ללמוד בבית-ספר תיכון בספטמבר 1940, אך בשל מגבלות חוק ה'נומרוס קלאוזוס' הדבר נמנע ממנו.⁷⁴ הקהילה היהודית המקומית ארגנה במקום מסגרת לימודים תיכוניים עבור 25 הילדים וזוהר בתוכם. עם פלישת הגרמנים ליוגוסלביה באפריל 1941, ברח המשפחה לסריבו, כשהם משאירים מאחוריהם את כול רכושם. לאחר כמה ימים בסריבו המשיכו במנוסה והגיעו לספליט אשר באזור דלמציה (dalmacija), אזור שהיה תחת שליטה איטלקית. לאחר מספר חודשים בסליפט, בנובמבר 1941, הועברו באמצעות הצבא האיטלקי לאיטליה והתמקמו באסולו (Asolo) שבצפון איטליה. עם פלישת הגרמנים

⁷¹ עדות אלכסנדר מוסקוביץ, עמ' 10-12.

⁷² עדות אלכסנדר מוסקוביץ, עמ' 10-12.

⁷³ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 222; מוזיאון בית הגדודים אביחיל, תיק אבו הורוביץ; עורך ישראל גפן, הפלוגות העבריות להובלה במלחמת העולם השנייה, יצחק (קוטי) פרי, ישראל 1990, כרך א', עמ' 77.

⁷⁴ חוק ה'נומרוס קלאוזוס' חוקק ביוגוסלביה ב-5 באוקטובר 1940, בהשפעתה של גרמניה הנאצית, שואת יהודי יוגוסלביה – סקירה היסטורית, יד ושם -

https://www.yadvashem.org/he/articles/general/yugoslavia-historical-review.html#footnoteref6_5scj2a2

לאיטליה בספטמבר 1943 החליטה המשפחה לברוח דרומה, ולאחר תלאות רבות, באוקטובר, התמקמו בעיירה קסטל די סניירו (Castel di Sangro), כ- 130 ק"מ צפונית לנאפולי. באחד הימים הבחינו כי הגרמנים מעבים את כוחם באזור בו שהו, והחליטו להמשיך במנוסה דרומה במטרה לחצות את קו החזית. באמצעות מורי-דרך מקומיים, ובחסות החשיכה הצליחו, אכן, לחצות את קו החזית והגיעו לקאמפובאסו (Campobasso), באזור שהיה כבר בשליטת הצבא האמריקאי. המשפחה נאספה על-ידי הצבא האמריקאי והובלה למחנה צבאי קטן סמוך לנאפולי. המחנה שכן ברזינה (Resina), בין ארקולנו (Ercolano) לבין טורה דל גרקו (Torre del Greco). היו בו שני מבנים, האחד, וילה גדולה, ששימשה למגורים של 6-8 משפחות של יהודים, כאשר לכול משפחה הוקצה חדר. הבניין השני שימש את הצבא. זוהר אינו זוכר איך ומתי נוצר המפגש שלו עם החיילים הארץ-ישראליים. כנראה שהחיילים הגיעו אל המחנה בו שהתה המשפחה ואימצו אותו יחד עם עוד מספר נערים, 4-5, פליטים יהודים, לשהות ביחידתם. היחידה המאמצת הייתה פלוגת התובלה 179 בפיקודו של ישראל בוגנוב⁷⁵. הנערים עבדו חצי יום בסדנא של היחידה וחצי יום למדו עברית, חשבון וידיעת ארץ ישראל. אחד המורים האהובים עליהם היה אברהם גוטקובסקי, ממושב כפר-הס, חייל בפלוגת התובלה 179. גוטקובסקי, שנקשר מאד אל הילדים והם אליו, הקפיד לשמור על קשר מכתבים עם הילדים גם כאשר עברו לאזור בארי, וגם לאחר שכבר הגיעו לארץ ישראל⁷⁶. מפעם לפעם חזר אלי לבקר את הוריו באותו מחנה צבאי קטן. בפברואר או מרץ 1944 עברה המשפחה לאזור בארי ושוכנה במחנה הפליטים הסמוך לקרבונארה⁷⁷. הפעם אומץ אלי על-ידי פלוגת התובלה 468 בפיקודו של יחזקאל סחרוב (ראו להלן). בסוף מאי עלתה המשפחה, לארץ, בהפלגה על ה'סטפאן בטוריי'⁷⁸.

בתחילת אוקטובר 1943 הגיעה יחידת שרותי-המפות מספר 16 בפיקודו של צבי ברסט לטארנטו (Taranto)⁷⁹. הייתה זו יחידה קטנה, בת 20 חיילים לערך, שפעלה במסגרת הארמיה השמינית הבריטית. גם מקרה זה, של פגישת החיילים מיחידת שרותי-המפות, עם הפליטים, מלמד על האופן האקראי בו התקיימה הפגישה הראשונה וכיצד זו הובילה להגשת סיוע לפליטים נוספים ביוזמת היחידה עצמה, אף כי בהיקף מוגבל בהתאם לאפשרויות שעמדו בפניה. חיילי היחידה פגשו בטארנטו פליטים יהודים שברחו

⁷⁵ ישראל בוגנוב נולד בשנת 1906 בבסרביה, הגיע לארץ ישראל ב- 1920 ושנה לאחר מכן הצטרף ל'הגנה'. בשנת 1940 התנדב לצבא הבריטי, כנהג ביחידת תובלה. לאחר שסיים קורס קצינים והתקדם לדרגת מייג'ור, קיבל את הפיקוד על פלוגת התובלה 462 באפריל 1942 וכשלושה חודשים לאחר מכן קיבל את הפיקוד על פלוגת התובלה 179, אתר הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה.

⁷⁶ ארכיון מועצה אזורית גוש תל-מונד, תיק אישי אברהם גוטקובסקי; עדות אלי זהר למחבר – 23 במרץ 2020.

⁷⁷ מחנה הפליטים הגדול הסמוך לבארי, קארבונארה, שכן ב- Chiesetta Torre Tresca, Museo Civico Di Bari.

⁷⁸ עדות אלי זוהר למחבר מיום 23 במרץ 2020.

⁷⁹ צבי ברסט נולד בשנת 1910 ברוסיה ועלה לארץ בשנת 1934. מקור: אתר הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה, עדות של דגנית ברסט, בתו של צבי, למחבר מיום 8 ביולי 2020.

מיוגוסלביה הן בדרך הים והן בדרך היבשה, תוך שהם חוצים את קו החזית הגרמנית. מטארנטו יצאו חיילי היחידה לפגוש את הפליטים היהודים שהגיעו לבארי⁸⁰. הפגישה של חיילי היחידה עם ניצולי שואה הותירה בהם זעזוע עמוק. וכך ניסח אחד החיילים את חוויותיו במכתב לארץ "דע לך שאלה שרידים, יהדות יוגוסלביה הומתה כולה. אין בזה משום הגזמות. הם, הפליטים, התייתמו כולם... לדאבוננו, לא הגזימו אלה [שאמרון] שיהדות אירופה הושמדה"⁸¹.

אחת הפליטות היהודיות שהגיעה, עם משפחתה, מיוגוסלביה לבארי הייתה אסתר קמחי גיטמן. מעדותה ניתן ללמוד על דרך המילוט של יהודים מהאזורים ביוגוסלביה שהיו בשליטת הגרמנים והלאומנים הקרואטים, ה'אוסטשים', לאזורים ביוגוסלביה שהיו בשליטת האיטלקים, והבריחה לאיטליה בדרך הים האדריאטי. אסתר נולדה בסרייבו בשנת 1939, למשפחה בעלת אמצעים. אביה נפטר ממחלה כשהייתה בת שנה. עם כניסת הגרמנים לסרייבו, באפריל 1941, נעזרו האם ובתה בידידים של המשפחה וברחו לאזור דלמציה, שהיה בשליטת האיטלקים. הן הגיעו לספליט ומשם, בסתיו 1941, הועברו לאי קורצ'ולה (Korčula), שם שהו כ-1000 פליטים יהודים. באוקטובר 1943, לאחר פלישת בעלות הברית לדרום איטליה, הן הועברו יחד עם פליטים יוגוסלביים נוספים לבארי באמצעות סירות דייג קטנות, של דייגים יוגוסלביים מקומיים⁸². הן שוכנו במחנה הפליטים הגדול קרבונרה, הסמוך לבארי. עם התגברות ההפצצות של הגרמנים על האזור הן הועברו לסנטה מריה אל-בניו, שם שוכנו בבניין גדול מאד שהכיל כ-40 פליטים. למעט 4-5 גברים, כולם, באותו בניין היו נשים וילדים. לאחר המלחמה הן חזרו לסרייבו וב-1948 אסתר ואימא יצאו את יוגוסלביה, לאחר שכול רכושם הוחרם על ידי הממשל היוגוסלבי ועלו לארץ⁸³.

בראשית אוקטובר 1943 הגיעה פלוגת ההנדסה (Artisan Works Coy. R.E) 739 בפיקודו של מייג'ור מאיר טוביאנסקי לאיטליה, לברינדיזי (Brindisi), דרומית לבארי⁸⁴.

⁸⁰ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 214.

⁸¹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 215.

⁸² על פי עדותה של מרים אביעזר למחבר, ב-14 במאי 2020, הדייגים היוגוסלביים שהעבירו את הפליטים מקורצ'ולה לבארי, לא ביקשו תשלום. היה ומי מהפליטים הציע להם תשר, בדרך כלל לא תמורה כספית אלא דברי ערך, הם לא סרבו לקבל. חלק מהדייגים עשו זאת מטעמים הומניטריים בלבד, וחלקם היו מקורבים לפרטיזנים. מרים שימשה בתפקיד יו"ר התאחדות עולי יוגוסלביה (לשעבר), עובדת ארכיון יד-ושם ומראיינת ניצולי שואה, חברה בוועדה להכרה ב'חסידי אומות עולם', סופרת ומתרגמת.

⁸³ עדותה של אסתר גיטמן (Esther Gitman) למחבר ב-12 במאי 2020, אסתר גיטמן היא היסטוריונית החוקרת את שואת יהדות יוגוסלביה. עבודת הדוקטורט שלה דנה בהצלה ובמאמצי הישרדות של יהודים בקרואטיה בתקופת השואה

⁸⁴ אפרים אלימלך אורבך, רשימות בימי מלחמה: יומנו של רב ארץ-ישראלי בצבא הבריטי, תש"ב-תש"ד / 1942-1944, משרד הביטחון הוצאה לאור, ישראל 2008, עמ' 217; במלחמת השחרור היה מאיר טוביאנסקי קצין בדרגת סרן, אחראי על שדה התעופה היהודי בירושלים. בתפקידו האזרחי שימש כמהנדס בחברת החשמל הירושלמית. טוביאנסקי נחשד שהעביר לבריטים מידע על מיקום של תחנות לאספקת חשמל, שהוקמו על-ידי 'הגנה'. הוא נשפט, הואשם בריגול והוצא להורג. לימים הסתבר כי הייתה זו האשמת שווא, הוא זוכה מכל אשמה ושמו טוהר, אתר צה"ל:

<https://www.idf.il/media/32496/%D7%9E%D7%A2%D7%95%D7%93%D7%98%D7%9F-1948->

ימים ספורים לאחר הגעתם איתרו חיילים מהפלוגה פליטים יהודים יוגוסלביים, שנמלטו מהאי ויס Vis ביוגוסלביה, לאזור ברנדיזי, והגישו להם סיוע ראשוני.⁸⁵ גם במקרה זה בא לידי ביטוי דפוס פעולת הסיוע לפליטים היהודים, המאפיין תקופה זו, יוזמה עצמית של היחידה הארץ-ישראלית, טיפול מקומי, שאופיין בביקורים קצרים של נציגי היחידות במחנות הפליטים.⁸⁶

פעילותו של הרב אפרים אורבך בסיוע לפליטים בדרום איטליה.

בראשית באוקטובר 1943, מוצאי ראש השנה תש"ד, על פי רשימותיו, הגיע הרב הצבאי בארמיה השמינית הבריטית, הרב אפרים אורבך, לטרנטו, בדרום, איטליה, ומיד עם הגעתו, החל לחפש אחר יהודים.⁸⁷ אורבך פעל רבות, בתקופת שהותו באיטליה, עד לסוף חודש אוגוסט 1944, למען הפליטים היהודים. אפרים אלימלך אורבך נולד ב 1912, בעיר ולוצלבק שבפולין. בגיל 18 החל את לימודיו בבית מדרש לרבנים ובאוניברסיטה בברסלאו. ב- 1935 קיבל תואר דוקטור מאוניברסיטת רומא ונתמנה כמרצה בבית מדרש לרבנים בברסלאו. ב 1938 הוא זכה בסרטיפיקט לאחר שהתקבל לאוניברסיטה העברית בירושלים, ובשנים 1940-1941 שימש כמורה למקרא וספרות עברית בגימנסיה רחביה בירושלים. הוא התגייס לצבא הבריטי באוקטובר 1941, עבר אימון בסיסי בצריפין (סרפנד) ושירת כחייל מן השורה. באותה תקופה לא גייס עדיין הצבא הבריטי לשורותיו ארץ-ישראלים כדי שיעסקו בתחומי שירותי דת ותרבות עבור החיילים הארץ-ישראלים. אי לכך, הרב הראשי יצחק הרצוג ומשה שרתוק פנו אל השלטונות הבריטיים בבקשה לגייס רב צבאי ארץ-ישראלי. שניהם הכירו את אורבך וראו בו מועמד מתאים. צוין כי הוא מוסמך לרבנות, הכיר את ארץ ישראל ואנשיה, וכן ידע מספר שפות ביניהן יידיש, עברית, פולנית, צרפתית, גרמנית, איטלקית ואנגלית. הפנייה אליו נעשתה בנובמבר 1941 ורק ביולי 1942 אושר התפקיד, לאחר שהסדירו את דרגתו מטוראי לקצין בדרגת קפטן. בתחילה שימש אורבך כרב של היחידות בארץ ישראל, לבנון וסוריה ולאחר מכן התמנה כרב בארמיה השמינית בפיקודו של מונטגומרי, ויחד אתה התקדם ללוב, תוניס, סיציליה ואיטליה. אורבך שרת באיטליה מאוקטובר 1943 ועד שובו לארץ ישראל באוגוסט 1944. הוא לא הגביל עצמו רק לטיפול בנושאי דת ודאג לרווחת החילים ולפעילות חינוך ותרבות. הוא נהג להופיע בפני החיילים, ולכלול בדבריו הן דבר תורה והן דיון בסוגיות פוליטיות שעמדו

[%D7%A4%D7%A8%D7%A9%D7%AA-%D7%98%D7%95%D7%91%D7%99%D7%90%D7%A0%D7%A1%D7%A7%D7%99-%D7%99%D7%95%D7%91%D7%9C-%D7%A9%D7%9E%D7%97%D7%99%D7%A1.pdf](#)

⁸⁵ הלוחם היהודי – יחידות עבריות.

⁸⁶ לצד החיילים הארץ-ישראלים, היו גם רבנים מצבא ארצות-הברית ומצבא דרום-אפריקה, ששיתפו פעולה עם הרבנים הארץ-ישראלים בעזרה לפליטים היהודים ששהו במחנות הפליטים באיטליה. וכן יחידות צבא דרום-אפריקאיות, אוסטרליות וניו-זילנדיות, אשר לקחו תחת חסותם פליטים יהודים כדי לספק להם עבודה, גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 220-221.

⁸⁷ אורבך - יומן, עמ' 212; גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 208.

במוקד החיים בארץ. הוא ערך ביחידות ערבי שבת וחג, מסיבות הפורים וסדר הפסח; ביקר תדירות חולים ופצועים בבתי-החולים ואף טיפל בהגשת פניות של חיילים למפקדים הבכירים, פעילות שהתאפשרה בזכות שליטתו, כאמור, בשפות שונות. בצד פעילות למען החיילים, סייע אורבך בהשגת מזון, תרופות, מגורים, והקמת בתי-ספר עבור הפליטים היהודים באיטליה. זאת במידה רבה בזכות הקשרים הטובים אותם יצר עם מפקדי הצבא הבריטי והאמריקאי. רכב ונהג צמוד שהועמדו לרשותו אפשרו לו לנוע בחופשיות ולהגיע לכל מקום בו נדרש הסיוע.⁸⁸

עיון ביומנו מלמד על פעילותו הנמרצת למען הפליטים היהודים החל מהגעתו לאיטליה. ראשית נפגש בטרנטו עם הפליטים היהודים שנמצאו בעיר, רובם מקרואטיה, מסר להם כי היישוב בארץ מתעניין בגורלם והביע בפניהם את רצונו לסייע. מהפליטים שמע כי מתוך כלל יהודי יוגוסלביה נותרו בחיים רק אלו שהצליחו לברוח לשטח הכיבוש האיטלקי.⁸⁹ לבקשת הפליטים, שלח למוסדות בארץ רשימה של כאלו שהיו להם קרובי משפחה בארץ. בהמשך יצא לבדוק את מצבם של 400 פליטים יהודים, רובם מיוגוסלביה ששהו במחנה פליטים ליד בארי. בביקורו במפקדת האזור של בעלות-הברית נודע לו כי הטיפול הכולל בענייני הפליטים הופקד בידי 'תת הועדה לענייני פליטים' (Prisoners of War Sub-Commission), אשר קיבלה את האחריות גם על מחנות הפליטים. במחנה עצמו פגש את המפקד קולונל פרויס והקצין הממונה על החלק היהודי במחנה, ואלו עדכנו אותו כי היהודים הופרדו מתושבי המחנה האחרים והוקצו להם צריפים משלהם. בפגישה עם הפליטים היהודים, עדכנם אורבך על הנעשה בארץ-ישראל, וכמו כן מינה את ד"ר מילכובר לשמש כנציגם. על פי בקשתו אישר מפקד המחנה ביקורים של חיילים מיחידת שרותי-המפות, שכאמור כבר התמקמה באזור. הבקשה נענתה בחיוב, ואפשרה לחיילי היחידה לסייע לפליטים היהודים במחנה בארי.⁹⁰ השיחות שניהל אורבך עם מפקדי מחנה הפליטים בבארי הואילו, ובביקורו השני במחנה מצא כי חל שיפור בתנאים ששררו בו. וכך תאר את השינוי "האוכל משביע רצון כולם, הפליטים עצמם עוזרים בארגון, בית הספר שהיה קטן בהיקפו הולך ודגל, והקצין הממונה עושה כדי למלא את הצרכים"⁹¹. זמן קצר אחר כך נקרא שוב למחנה. התברר כי הוטל עוצר על דיירי המחנה, בעקבות התפרצות אלימה בין שתי קבוצות יוגוסלביים, אנשי מיכאילוביץ' הימניים ואנשי חזית השחרור גוף אנטי-

⁸⁸ אורבך - יומן, עמ' 15-18, 288.

⁸⁹ יש לציין כי יהודים ביוגוסלביה ניצלו גם בעזרת הפרטיזנים של טיטו. פליטים יהודים יוגוסלביים שהו בספטמבר 1943 במחנה, באי ראב Rab, מחנה ששוחרר על-ידי ארגון מחתרת מקומי. כאשר היה חשש פן הגרמנים יכבשו את האי, יצאו שליחים מהמחנה לבקש את עזרת הפרטיזנים, לפינוי היהודים מהמקום. הפרטיזנים נענו לבקשה ופינו את אלו שהיו מעוניינים לאזורים הפנימיים של יוגוסלביה, אזורים בשליטתם. ובכך ניצלו אותם היהודים, בחסות הפרטיזנים, מנחם שלח, *תולדות השואה יוגוסלביה*, יד ושם, ירושלים 1990, עמ' 332-331.

⁹⁰ אורבך - יומן, עמ' 212-217.

⁹¹ אורבך - יומן, עמ' 218-219.

פאשיסטי יוגוסלבי. האירוע האלים, והעוצר שהוטל בעקבותיו, גרם לסבל של היהודים במחנה. במקרה זה לא הייתה לאורבך אפשרות להתערב כדי להקל על מצוקת היהודים, והמשימה להרגעת הרוחות הייתה נתונה בידי מפקדת המחנה⁹².

בעקבות המפגש עם הפליטים בבארי ושורה של שאלות שהועלו בו, הגיש אורבך דוח מפורט לבריגדיר וינבל, ראש ה'וועדה לענייני פליטים'. הדוח נשלח גם להנהלת הסוכנות היהודית בירושלים וכן לזליג ברודצקי, חבר ההנהלה הציונית ויו"ר ועד שליחי הקהילות בבריטניה. הסוגיות העיקריות שפורטו בדוח נגעו לאפשרות הצטרפותם של פליטים צעירים ליחידות הארץ-ישראליות בצבא הבריטי, אפשרות עלייה, של בעלי רישיונות, לארץ-ישראל, הצלת כ- 3000 יהודים שנותרו באי Rab בקרואטיה ועתיד הפליטים במחנה הדו"ח לברודצקי כלל גם בקשה לטיפול ברישיונות עלייה לארץ ישראל "לכול הפחות לילדים המפוזרים על פני רחבי איטליה".⁹³

בתחילת נובמבר 1943 נקבע, על-ידי מפקדת הארמיה השמינית, כי משרדו הקבוע של אורבך יועבר מטארנטו לבארי, אך נשמרה לו הזכות לבקר גם באזור השליטה של הקורפוס העשירי בקרבת נאפולי. בכך התאפשר לאורבך לנוע בחופשיות בכול דרום איטליה והוא יכול היה להמשיך ולטפל בענייני הפליטים היהודים במרחב כולו. המעבר לבארי, מקום בו רוכזו רוב הפליטים באותה תקופה, אפשר לו להגביר את פעילותו בכל הקשור לסיוע לפליטים היהודים באזור, ובו בעת גם לעסוק בשאלת חילוץם של כ- 2700 יהודים ששהו בשלושה איים בחוף המערבי של יוגוסלביה, באזור דלמציה, והיה חשש לגורלם⁹⁴.

מחנה פרמונטי.

עוד בהיותו בסיציליה, סמוך לצאתו לדרום איטליה, נודעו לאורבך פרטים על מחנה הריכוז הגדול פרמונטי, במחוז קלבריה⁹⁵. המחנה הוקם על ידי האיטלקים, ביוני 1940, במטרה לשכן בו נתיני חוץ, אך כבר מלכתחילה רוב השוהים בו היו יהודים. בין אלה בעלי נתינות זרה שהתגוררו באיטליה עוד לפני פרוץ המלחמה ונעצרו עם כניסת איטליה למלחמה, כמה עשרות סטודנטים יהודים מפולין, יהודים שהיו בדרכם ממרכז אירופה לארץ ישראל, נעצרו בבנגאזי בקיץ 1940, והועברו לפרמונטי. כמו כן במרץ 1942 הגיעו למחנה הניצולים מאניית המעפילים פנצ'ו ולבסוף הגיעו למחנה יהודים מיוגוסלביה שברחו לאיטליה⁹⁶.

⁹² אורבך יומן, עמ' 224-225.

⁹³ ראה הערת שוליים מספר 28 לעיל.

⁹⁴ אורבך יומן, עמ' 224-225.

⁹⁵ אורבך - יומן, עמ' 201.

⁹⁶ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 208. פנצ'ו הייתה ספינת נהרות, על סיפונה יצאה מבריטסלבה ב- 1940 קבוצת יהודים סלובקים, רובם חניכי בית"ר, במטרה להגיע לארץ ישראל. בראש הקבוצה עמד יהושע ציטרון הלוי, הספינה הושטה על הדנובה ואז יצאה אל הים הפתוח. בדרום הים האגאי הושבת מנוע הספינה והיא נסחפה לאי קטן ומבודד. בזכות תושייתו של ציטרון, כל נוסעי הספינה עלו בשלום על האי. הניצולים שהו על האי מספר ימים, תוך שהם מציגים סימני מצוקה. מטוס איטלקי שחלף מעל האי והבחין בסימני המצוקה, הפנה ספינה איטלקית שאספה את הניצולים והביאה אותם לאי רודוס. בתחילת 1942 פונו אותם פליטים

התנאים במחנה היו נסבלים ואיש מהם לא נפגע בתקופת השלטון הפשיסטי. מפקד המחנה באותה תקופה פאולו סלוטורה (Salvatore) עשה הכול כדי לעזור לדירי המחנה, השיג עבורם מזון וביגוד מן הגורן ומן היקב ואף אפשר ליהודים במחנה ליצור קשר עם יהודים בצפון איטליה⁹⁷. נראה שבקרוב בעלי התפקידים במחנה היו שהתנגדו ליחס הטוב שסלוטורה מפגין כלפי היהודים והמידע הועבר לממונים עליו וסלוטורה הועבר לשרת במקום אחר. המפקד החדש שמונה נהג בצורה שונה לחלוטין מקודמו והנהיג במחנה "משטר של פגיעות והשפלות". למרות יחסו העוין מצאו היהודים את הדרך להסדיר את חייהם הפנימיים בצורה סבירה. רופאים מהנדסים וסטודנטים מקרב היהודים במחנה נטלו על עצמם את ניהול חיי הקהילה הפנימיים. קהילות היהודים של מילאנו וגנואה העבירו סכומי כסף כסיוע לתושבי המחנה ואף הורשו מדי פעם לבקר במחנה. יהודי בשם ישראל קאלק ממילאנו לקח תחת חסותו את הסיוע ל-200 הילדים ששהו במחנה באותה תקופה⁹⁸. הוקם בית-ספר, ושני בתי-כנסת, ובהם ספרי תורה שהובאו מגנואה. הקפדה על תנאי היגיינה ובריאות שמרה על מספר נמוך יחסית של חולים. כומר ששרת במחנה דאג לכול דירי המחנה ללא הבדל דת וגם הגן על היהודים מפני פגיעה של הפשיסטים. שליח של הוותיקן Monsignore d'Anunzio הביא באמתחתו סכום כסף ניכר, סיוע לאנשי המחנה ובהם גם ליהודים⁹⁹.

עם הכיבוש של דרום איטליה על ידי בעלות הברית, בספטמבר 1943, והתפרקות המשטר האיטלקי המקומי ניתנה לפליטים שהיו אסורים במחנה פרמונטי האפשרות לצאת לחופשי. השמועה כי הממשלה האיטלקית בראשותו של בדוליו נוקטת יחס הוגן כלפי היהודים הביאה לכך שחלק מהיהודים המשוחררים ממחנה פרמונטי פנו צפונה לעבר הערים הגדולות, כגון רומא, פירנצה ומילאנו. יהודים אלו נחשפו לכוח הכיבוש הגרמני שפלש לצפון ומרכז איטליה, בספטמבר 1943, ובחסותו הוקמה רפובליקת 'סאלו' הפשיסטית בהנהגתו של מוסוליני. הפליטים שבחרו להישאר בדרום נדרשו, על-ידי שלטונות הצבא הבריטיים-אמריקאים, להתכנס אל מחנות הפליטים שהוקמו על ידם, והסיוע להם הופקד בידי הממשל הצבאי של בעלות-הברית בשטחי הכיבוש¹⁰⁰. בתחילת אוקטובר יצאה לביקור במחנה הפליטים פרמונטי גם משלחת של חיילים ארץ-ישראליים, מפלוגות התובלה 462 ו-179¹⁰¹. ביקור המשלחת לפרמונטי, הנו דוגמא נוספת

יהודים למחנה הריכוז פרמונטי בדרום איטליה, צבי אנקורי, כדקל במדבר, כרמל, ירושלים 2007, עמ' 362 ;
הושע הלוי, הביתה...! (4 שנים בדרך לציון), ועד עולי 'פנצ'ו בישראל, תל-אביב 1950.

⁹⁷ אורבך – יומן, עמ' 201, *Mario Rende, Ferramonti di Tarsia. Voci da un campo di concentramento fascista* (Mursia, 2009), Pg., 30, 69

Wikipedia: https://it.wikipedia.org/wiki/Campo_di_internamento_di_Ferramonti_di_Tarsia

⁹⁸ ישראל קאלק ביקר בפרמונטי בחוה"מ פסח 3 באפריל 1942, ארכיון בית לוחמי הגטאות 14.515.

⁹⁹ אורבך – יומן, עמ' 210-211.

¹⁰⁰ אורבך – יומן, עמ' 204, 211-212.

¹⁰¹ מכתבו של כתריאל סולומון, פלוגה 462, מיום 13.10.1943, ארכיון ציוני מרכזי, S25\4719 ; דין-וחשבון משותף של מוסקוביץ, בן נחום וסולומון, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

לדפוס העזרה של החיילים הארץ-ישראליים לפליטים היהודים באותה תקופה. יוזמה של היחידה, ביקור קצר שמטרתו לבשר לפליטים על נוכחות חיילים ארץ-ישראליים בקרבם, התרשמות מתנאי החיים של הפליטים, הושטת עזרה, גם אם צנועה, ודווח לגורמי הצבא הבריטי, בו יודגש הצורך במתן סיוע לאותם פליטים. בראש המשלחת עמד מוסקוביץ, יחד אתו יצאו הקצין י. בן-נחום מפלוגת התובלה 179, החייל כתריאל סלומון מפלוגה 462, וחיילים נוספים משתי הפלוגות הללו שקוו למצוא במחנה קרובי משפחה. טרם היציאה לפרמונטי אספו החיילים מהיחידות הסמוכות סכום של כ- 1350 ליש"ט, מחיילי פלוגות 462, 179, וכן גם מפלוגה 148 שאף היא חנתה באזור¹⁰².

במחנה פרמונטי היו, באותה עת כ- 1600 איש, מתוכם כ- 1350 יהודים¹⁰³. כ- 750 מבין היהודים נעצרו על-ידי האיטלקים כשהיו בדרכם להגר לארץ ישראל, כ- 470 היו ניצולי האנייה 'פנצ'ו, וכ- 100 מהם נעצרו בבנגזי ומשם נשלחו למחנה. כ- 600 מבין היהודים, כולל בני המשפחה, היו מאורגנים בסניף ההסתדרות הציונית שהקימו במחנה וכ- 350, כולל בני המשפחה, השתייכו לרוויזיוניסטים¹⁰⁴.

הפליטים היהודים היו נרגשים ביותר לפגוש את החיילים הארץ-ישראליים, ושובל ארוך נשרך אחר החיילים לכול מקום אשר פנו. הרושם שקיבלה המשלחת הייתה שהאנשים במחנה מאורגנים במסגרת קהילתית, חברתית מסודרת, וכי קיימת מנהיגות דומיננטית, בעלת יכולת. במחנה נמצאו בתי-ספר, גני-ילדים, בתי-כנסת, מועדוני-נוער, ואף מקהלות. הצעירים הביעו את רצונם להתגייס לצבא, אם הדבר אפשרי, ולדבריו של קפטן מוסקוביץ "כל באי המחנה רצו ללכת לארץ ישראל כדי להתחיל בחיים חדשים שם. היה רצון כללי למלא ולחתום על רשימות של בקשות להעברה לארץ-ישראל"¹⁰⁵. בניגוד להתרשמות החיובית של משלחת החיילים, מהארגון הפנימי של הקהילה היהודית במחנה, הם הביעו אי שביעות רצון מדרך ניהול המחנה על-ידי הצבא. לטענתם לא קיים תאום בין גורמי השלטון הצבאי השונים, מצב המונע מהפליטים לקבל סיוע מספק. כך תואר המצב על-ידם "הם [השלטון הצבאי] חילקו כ- 350 לירה בין הפליטים וגם יום ביום בודדים ונותנים להם מזונות וכמובן שאין בדבר משום פתרון"¹⁰⁶. לאחר הפגישה עם הפליטים פגש מוסקוביץ את מפקד המחנה, קצין אמריקאי איש AMGOT, בדרגת קפטן בשם נולן "אדם רזה בגיל העמידה, אשר בחייו האזרחיים היה פרופסור לחקלאות"¹⁰⁷. והעלה בפניו אפשרויות שונות להטבת מצב הפליטים. בין השאר נדונו האפשרויות להעניק תמיכה

¹⁰² דו"ח ביקור המשלחת של פלוגות 462 ו- 179 ב- 9 באוקטובר 1943, יום הכיפורים, בפרמונטי, ארכיון ציוני מרכזי, S25\4719.

¹⁰³ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 214.

¹⁰⁴ דו"ח של מוסקוביץ, בן נחום וסלומון על הביקור בפרמונטי באוקטובר 1943, ארכיון ציוני מרכזי, S25\4719.

¹⁰⁵ עדות אלכסנדר מוסקוביץ.

¹⁰⁶ אורבך – יומן, עמ' 221

¹⁰⁷ עדות אלכסנדר מוסקוביץ; גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 211.

כספית לפליטים, אספקת מזון וביגוד חם לחורף ההולך וקר. טרם עזבה המשלחת את המחנה, העניקה לפליטים סכום כסף, מתוך הסכום שנאסף מתרומת החיילים¹⁰⁸.

הביקור בפרמונטי השאיר רושם רב על החיילים הארץ ישראלים והם חלקו את חוויותיהם עם בני משפחותיהם ומכיריהם בארץ. דיווח על מצב הפליטים הועבר גם לשלטונות הבריטיים והאמריקאים. בעקבות כך, הנחה משרד המלחמה הבריטי, את הגנרל לורד רנל (Rennell), קצין המטה הראשי לעניינים אזרחיים (C.C.A.O), לבקר במקום. המסקנה של רנל, לאחר ביקרו במחנה, הייתה שאין אפשרות בטווח הנראה לעין לפרק את המחנה, והבטיח כי יעשה כל מאמץ לשפר את תנאי החיים בו. בהמשך להמלצותיו של הגנרל רנל, נשלח לפרמונטי המייג'ור א. ויטה, קצין-ממשל אמריקאי, כאחראי על המחנה, ובמטרה לקבוע נוהלי פיקוח על דרך ניהולו וכן לוודא כי צרכי המחנה מסופקים. קצין-הממשל האמריקאי העניק תוקף רשמי לכך שפליט מיוגוסלביה פרופסור לאב מירסקי ישמש בתפקיד מנהל המחנה, וזאת בכפיפות לממשל הצבאי. ואכן הטיפול של הממשל הצבאי נשא פרי¹⁰⁹.

חלק מהאספקה הכללית, בעיקר לצרכי הצבא, שהגיעה עם האניות הראשונות לטרנטו, הוקצה למחנה פרמונטי, ובתוספת של האספקה המקומית, הספיק מלאי המזון במחנה למספר שבועות¹¹⁰. בניגוד לעדותו של מוסקוביץ ולרושם שקבלו כנראה החיילים משיחותיהם עם הפליטים, מדוח שחיבר ויטה, עבור הממשל הצבאי, עולה שרוב הפליטים לא שאפו להגיע לארץ-ישראל. מבין 1350 היהודים במחנה, יותר מ-500 ביקשו לעלות לארץ ישראל, 240 ביקשו להגר לארצות-הברית, 100 לבריטניה, 150 ביקשו להישאר באיטליה, וקרוב ל-100 ביקשו לחזור ליוגוסלביה. 60 יוצאי צ'כוסלובקיה ו-10 מאוסטריה שאפו לחזור לארצות מוצאם לאחר שתסתיים המלחמה. האחרים הביעו את רצונם להגר למדינות שונות בדרום-אמריקה, אוסטרליה, קנדה ודרום אפריקה¹¹¹.

מרים שטיינר אביעזר הייתה אחת הילדות היהודיות, מתוך כ-200 הילדים שהגיעו למחנה בתקופות שונות, מעדותה ניתן ללמוד על אחת הדרכים, במקרה זה בדרך היבשה, בהן הגיעו יהודים מיוגוסלביה למחנה הריכוז פרמונטי, ועל פגישתם עם החיילים הארץ-ישראלים. מרים נולדה בעיר שדה בשם טרבנגה (Trebng), לא הרחק מלובליאנה, בירת סלובניה, ואביה עבד כרוקח בבית מרקחת מקומי. כאשר פלשו הגרמנים ליוגוסלביה, באפריל 1941, משפחתה לא הייתה בסכנה מיידית, כיוון שמקום מגוריהם היה בשליטה איטלקית. אולם, כאשר הגיעו אליהם השמועות לגבי התנהגות הגרמנים והאוסטטים כלפי

¹⁰⁸ דוח ביקור משלחת החיילים לפרמונטי אוקטובר 1943; גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 211.

¹⁰⁹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 211-214; לאב לב מירסקי, היוגוסלבי, ייסד וניהל את התזמורת הפילהרמונית בעיר אוסיג'ק Osijek, בשנת 1941 פוטר ממשרת מנהל התזמורת, הוגלה מהעיר ולאחר מכן הועבר למחנה הריכוז פרמונטי, אתר הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – איתור לוחמים.

¹¹⁰ דוח של ויטה ב-1 בדצמבר 1943, גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 211-214.

¹¹¹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 214.

היהודים בקרואטיה, החליטה אמה של מרים, שחששה לגורל אימה ואחיה, לנסוע יחד עם מרים ל- קרלוברץ' (Karlovac) שבקרואטיה, מקום המגורים של האם, סבתה של מרים והאח, דודה, בעוד אביה של מרים נשאר במקום מגוריהם. ההחלטה התבררה כמקח טעות. אוסטטים, מלווים בחייל גרמני, הוציאו אותם מביתם, ושילחום למחנה הריכוז סטארה גראדיסקה (Stara Gradiska), אחד ממחנות המשנה של של מחנה יאסנובאץ' (Jasenovac). למזלם הצליח האב להוכיח כי האם והבת שייכים לאזור לובליאנה, והן הושבו לביתם. האיטלקים, לדבריה, העבירו אותם ראשית, ללובליאנה, ובתחילת 1942, מרים הייתה אז כבת חמש וחצי, הועברו למחנה הריכוז פרמונטי. פרמונטי היה עבור מרים מקום טוב. היא הלכה לבית-הספר הכללי, השתתפה בחוג לתיאטרון, ואף השתתפה כשחקנית באחת ההצגות. אחד המדריכים שלה היה אריה גרוסמן, בז'ו, גם הוא פליט מיוגוסלביה, שמונה כמדריך קבוצת הילדים¹¹².

עם נפילת המשטר הפשיסטי באיטליה, וכניעת איטליה, בסתיו 1943, מצאו עצמם לפתע הפליטים בפרמונטי ללא השגחה של השומרים האיטלקים. הפליטים היהודים שחששו פן הגרמנים יגיעו אליהם, נטשו את המחנה ויצאו לכפרים בסביבה. משפחתה של מרים, ושתי משפחות נוספות, נקלטו אצל אחד הכפריים בסביבה. לאחר מספר שבועות כאשר הבינו כי הגרמנים לא יגיעו לאזור, אלא, דווקא, בעלות-הברית הם שכבשו את האזור ושולטים בו, חזרו למחנה. ואז ביום אחד, מספרת מרים, הופיעה משאית עם חיילים ועליה מתנוסס דגל הכחול לבן. זמן לא רב אחר כך, בינואר 1944, הגיע החייל צבי אנקורי, שנשלח לפרמונטי כנציג הקבוע הראשון של החיילים הארץ-ישראליים. מפרמונטי הועברה מרים לסנטה-מריה די לאוקה, ושהתה שם בקבוצת ילדים, לאו דווקא יהודים, ללא הוריה. לאחר מספר חודשים הצטרפה להוריה ואזי עמדו בפניהם שלש אפשרויות, עלייה לארץ-ישראל, או הגירה לארצות-הברית במסגרת 1000 אישורי ההגירה הזמניים שהוענקו על-ידי ממשלת ארה"ב, או חזרה לארץ מוצאם, יוגוסלביה¹¹³. אביה בחר באפשרות של חזרה ליוגוסלביה. הקרבה לרעיון הציוני נוצרה אצל מרים, לדבריה, כאשר צפתה בהופעה של יוסי ידין וחנה מרון בבארי "כאשר צפיתי בהופעה של ידין ומרון, אמרתי לעצמי 'אני רוצה לחיות במקום שהם חיים'". עם סיום המלחמה שבה המשפחה ומרים הצעירה אתם,

---

¹¹² אריה גרוסמן, בז'ו, הגיע לפרמונטי כפליט מיוגוסלביה. הוא מונה כמדריך ראשי של קבוצת הילדים/נערים הציוניים. בתחילת 1944 הועבר לסנטה מריה אל בניו ושם הדריך את קבוצת הילדים. גרוסמן התבקש על ידי הנהגת השומר הצעיר בארץ להישאר בסנטה מריה אל בניו לתקופה ארוכה יחסית, והגיע לארץ במרץ 1945 על ה'פרינסס קאטלין'. הוא הצטרף לקיבוץ מרחביה לשם הגיעה קודם לכן קבוצת הילדים שהדריך בסנטה מריה אל בניו, ארכיון קיבוץ מרחביה, תיק אישי אריה גרוסמן.

¹¹³ ביוני 1944 פרסם הניציג של הצבא האמריקאי לענייני הפליטים בבארי, שנשיא ארה"ב מזמין 1000 פליטים מאיטליה להגר לארה"ב ולדבריו של צבי, הקריאה הייתה מופנית לפליטים היהודים, עדות צבי ליימן – ארכיון ההגנה, 80/90/2, עמ' 10. ההזמנה הייתה תחת תנאים מגבילים כלהלן, הפליטים יחויבו להתגורר במחנה סגור, בו יוסדרו תנאים נוחים, עליהם יהיה לעזוב את ארצות הברית לאחר שהמלחמה תסתיים וייוסר עליהם להשתלב במעגל העבודה בארצות הברית בזן שהותם בה, אורבך יומן – עמ' 270-271.

ליוגוסלביה. מרים, לאחר שבגרה, עסקה ביוגוסלביה בפעילות ציונית ועלתה לארץ בשנת 1971¹¹⁴.

החיילים הארץ-ישראליים סייעו לא רק לפליטים יהודים שהגיעו לאיטליה מארצות שכנות, אלא גם לאוכלוסייה היהודית המקומית עמם נפגשו באזורים שבהם חנו היחידות כגון בנאפולי ובארי. לקראת סוף חודש אוקטובר הגיע אורבך לאזור נאפולי, הוא וכהן רב-הסמל הפלוגתי של פלוגת התובלה מספר 179 סייעו לקהילה היהודית המקומית לארגן ועד משלהם. לוועד נבחרו חמישה חברים. שטפלו בשורה של נושאים הנוגעים הן לענייני הקהילה הפנימיים ולצרכיה והן לסיוע לפליטים. כמו כן מונה אחד החברים לקיים את הקשר עם החיילים הארץ-ישראליים, ובמסגרת זו לדאוג להזמנת חיילים ארץ-ישראליים למשפחות יהודיות מקומיות. בזמן שהותו בנאפולי הצליח אורבך ליצור קשר עם ד"ר יוסף שוורץ, מנהל הג'וינט באירופה, כשהוא נעזר לשם כך בגיסו של שוורץ, הרב פפרמן¹¹⁵. אמנם, בשלב זה, הג'וינט לא פעל עדיין באיטליה, אך החשיבות של יצירת הקשר עם מנהל הג'וינט באירופה, תבוא לידי ביטוי מאוחר יותר, כאשר הג'וינט יחל לפעול באיטליה וישמש אחד המקורות למימון פעולות העזרה לפליטים היהודים.

אורבך, בפעילותו הנמרצת, לא הסתפק בהסדרה חד-פעמית של העניינים לטובת הפליטים היהודים. וכאשר מצב הדברים הורע. טרח להגיע שוב ולהסדירם. כך למשל טיפל במחנה בבארי, שבו שכנו לצד היהודים פליטים סלובנים וקרואטים, בשיפור מצב המגורים של הפליטים היהודים ובבגוד. מקריאת יומנו של אורבך מתבררת מחויבותו העמוקה לעזרה לפליטים ופעילותו הרבה בנושא זה לצד תפקידו הרשמי כרב בארמיה השמינית האחראי על מתן שרותי דת ותרבות. כך למשל תרומה של גרבים וכפפות, שהתקבלה מדרום-אפריקה, והייתה מיועדת לחיילים הארץ-ישראליים, הופנתה על-ידו לפליטים במחנה בבארי, הוא שב וטיפל בבעיות המגורים כדי למנוע הפרדה בין משפחות ואפילו במניעת פעילות של פליטים בשוק השחור¹¹⁶.

במחצית נובמבר הצליח אורבך לממש את רצונו לבקר במחנה פרמונוטי, ולהתרשם בפעם הראשונה, באופן בלתי אמצעי, ממקום הריכוז הגדול ביותר של פליטים יהודים שהיה באותה תקופה בדרום איטליה. הוא הגיע למחנה כשהוא מלווה באנשי פלוגת ההנדסה 739, הקפטן נחמיה פרדו, הקצין קרישר ועוד חמישה חיילים. משלחת החיילים התקבלה על-ידי אנשי המחנה בהתלהבות רבה. הם נפגשו עם אנשי המחנה וקבלו מכתבים שיועדו לקרובי-משפחה בארץ. כמו כן, נאספו חתימות של המעוניינים להתגייס ושל כאלו שהיו מעוניינים לעלות לארץ-ישראל. המשלחת התרשמה מאוד מהתארגנות הפליטים במחנה. מסיבת הסיום לביקור נפתחה במסדר של חניכי בית"ר, לאחר דברי

¹¹⁴ עדותה של מרים אביעזר למחבר, מיום 14 במאי 2020.

¹¹⁵ אורבך – יומן, עמ' 219-222.

¹¹⁶ אורבך יומן, עמ' 228-229.

ברכה של אנשי המשלחת לפליטים, התקיימה גם תכנית אומנותית של הפליטים. לקראת סיום האירוע סיפרו החיילים על ההווי בארץ. הביקור של משלחת החיילים בפרמונטי, ריגש לא רק אותם. בתפילה שאירגן אורבך במחנה של הצבא האמריקאי, לאחר שחזר מפרמונטי, הוא סיפר לנוכחים על רשמיו מהביקור. מייג'ור, יהודי אמריקאי, שהיה בן הנוכחים והתרגש מהתיאור ותרם מיד 1000 לירות לטובת הסיוע לפליטים¹¹⁷.

באותם ימים היה אורבך שותף גם במאמץ שצלח לגייס פליטים יהודים ליחידות הצבא הארץ-ישראליות. מפקדת הצבא הבריטי נענתה בכך לבקשת היחידות לתגבורת¹¹⁸.

בסוף נובמבר 1943 נחתה בטרנטו פלוגת ההסוואה מספר 1, ובה כ-300 חיילים ולאחר סידרת אימונים בפוג'ה, התמקמה הפלוגה בלוסרה, כ-150 ק"מ מצפון מערב לבארי. הפיקוד של פלוגת ההסוואה כלל את מפקדה, המייג'ור אליעזר אהרונוב, סגן מפקד הפלוגה הקפטן גולדברג ויצחק דוביצקי, רב-סמל הפלוגה¹¹⁹. מיד לאחר שהתאקלמה במקומה, לקחה על עצמה את הטיפול בפליטים היהודים בבארי, שעד אז נוהלה בעיקר על ידי אורבך¹²⁰. הפלוגה ספקה לפליטים בגדים ומצרכים שונים כגון שמיכות ומוצרי מזון¹²¹. וכך תיאר דוביצקי, במכתב שכתב לבנו בארץ, את המפגש של החיילים הארץ-ישראליים עם הפליטים היהודים "פליטים, וביחוד הילדים הם דאגתם העיקרית [של החיילים הארץ-ישראליים]... אינני רוצה להאריך בדיבור על הבעיה הזאת, אולם התוצאות משביעות רצון בהחלט. הדבר הראשון שאנשינו הבאים במגע אתם, מרגישים ביחוד-זה, הזדקפות הקומה. במשך הזמן הם הרגישו שאין מה להתבייש מהיות יהודי. וצריך לציין כמו שכתבתי במכתבי אליך ואל אימא, שיחס לחיילים א"י (אותנו מכירים פה בתור Palestinian) הוא יחס של כבוד והערכה. וזה משפיע על הפליטים, והם מתגאים שאנו אחים לדם. מובן שבין הפליטים ישנם כל מיני טיפוסים ולא חסרים גם כאלה שמסתובבים בקפה ונחשבים לחברי 'הבורסה השחורה'. אולם בדרך כלל החומר הוא טוב..."¹²².

מספר ימים לאחר הגעתה של הפלוגה תקף חיל-האוויר הגרמני את נמל בארי. הנזק היה עצום והשבית את הנמל למספר חודשים, עד פברואר 1944¹²³. ההרס באזור כולו היה רב, רק מעטים נראו ברחובות העיר¹²⁴. בשונה מההרס והחורבן שהיה מנת חלקם של תושבי בארי, דווקא בתקופה זו השתפר מצבם של היהודים במחנה הפליטים בבארי. השינוי התבטא בעיקר באפשרות שניתנה לתושבי המחנה לצאת ולבוא בשעריו באופן

¹¹⁷ אורבך יומן, עמ' 226-228.

¹¹⁸ מכתבו, ממרץ 1944, של יצחק דוביצקי, רב-הסמל הפלוגתי של פלוגת ההסוואה, לבנו מיכה – ארכיון פרטי גבריאל דוביצקי; אורבך יומן, עמ' 228.

¹¹⁹ אורבך - יומן, עמ' 229; מכתבו של יצחק דוביצקי, לבנו מיכה, מיום 22.10.1944. אוסף פרטי של גבריאל דוביצקי; עדות גבריאל דוביצקי למחבר, מיום 20.4.2020,

¹²⁰ הלוחם היהודי – יחידות עבריות.

¹²¹ אורבך - יומן, עמ' 232-233.

¹²² מכתבו של יצחק דוביצקי, לבנו מיכה, מיום 22.10.1944.

¹²³ אנטוני ביור, עמ' 568.

¹²⁴ אורבך - יומן, עמ' 231-232, ביור, עמ' 568.

חופשי וזאת בניגוד למדיניות קודמת שאסרה יציאה מהמחנה. עם זאת, רבים מאלו שניסו למצוא את מקומם בעיר, שבו למחנה מפחד ההפצצות, וכמו כן, מדי יום נוספו למחנה פליטים יהודים שהגיעו מצפון המדינה. גם למצוקת הביגוד נמצא פתרון, בכך שהתאפשר לרכוש את הבדים עצמם ומהם תפרו "חליפות לנשים ולילדים"¹²⁵.

בתחילת דצמבר הגיע לבארי, מאלג'יר, הרב מאיר ברמן כדי להחליף את אורבך, שעבר בהתאם לצרכי הצבא לנאפולי. בטרם עזב לנאפולי, הגיע אורבך לפגישת פרידה עם אנשי פלוגת ההנדסה 739 בברינדיזי. בינו לבין מפקד הפלוגה טוביאנסקי נתגלו חילוקי דעות לגבי הדרך בה יש לטפל ולסייע לפליטים. טוביאנסקי גרס כי יש לחייב את הפליטים לעבוד כדי שיוכלו לקיים את עצמם ולא לאפשר להם לשבת בחיבוק ידיים ולהמתין למתן לחם חסד. לעומתו סבר אורבך כי נודעת חשיבות לכך שהפליטים לא יהיו מפוזרים, אלא מרוכזים במקום אחד אף אם הדבר אינו מאפשר תעסוקה. מעל לכול, לא רצוי כי הפליטים יתחרו על מקומות העבודה המעטים מול התושבים המקומיים "ובשום אופן אין אנו יכולים להסכים שהם יחדרו לחיי הכלכלה באיטליה. אם השלטונות רוצים לסדר מחנות עבודה מסודרים כהוגן הרי מה טוב, אבל כעת התנאים אשר בהם חיים האנשים אינם יכולים להראות כפירעון על חשבון סבלם במשך השנים האחרונות ואנו צריכים לעשות ככול האפשר למענם ללא חשבונות מיוחדים"¹²⁶.

במחצית חודש דצמבר 1943 התכנסו נציגי היחידות הארץ-ישראליות שפעלו באזור נאפולי יחד עם אורבך, שהעביר אז, כאמור, את מרכז הפעילות שלו לנאפולי. כל אחד מנציגי הפלוגות דווח על הפעולות שבוצעו למען הפליטים ואורבך דווח על פעילותו הקודמת באזור בארי וטרנטו. הם דנו גם בדרכים בהן יש לפעול להבא בנושא הפליטים. אורבך ביקר גם ב'וועדה לענייני פליטים' שעל יד AMGOT ומשיחות שקיים עם אחד הקצינים, חבר הוועדה, הבין כי בכל הנוגע לטיפול בפליטים הדברים אינם מסודרים כראוי. ביומנו מצטט אורבך את אותו הקצין שאמר כי "הבלבול השולט בשטח האדמיניסטרציה האזרחית, האיטלקית, הוא למעלה מן המשוער.... שולטת הפקרות רבה וקורופציה [שחיתות] לא מועטה ואין נראים ניסיונות לרסן את התופעות האלה. העם [האיטלקי] שוקע יותר ויותר בדמורליזציה שלו והאנדרלמוסיה גדולה"¹²⁷.

בדצמבר הגיעו לדרום איטליה מספר חיילים שהיו מיועדים לביצוע משימות מיוחדות, כמו צניחה מעבר לקווי האויב, והם התערו בקרב החיילים הארץ-ישראליים במקום. עד למועד יציאתם למשימה שאליה נשלחו, הטו שכם וסייעו, גם הם, בטיפול בפליטים היהודים. בין חיילים אלו היו הצנחנים, יוצאי יוגוסלביה, שלום פינצי ואלי זוהר, וכן יעקב

¹²⁵ אורבך – יומן, עמ' 232.

¹²⁶ אורבך – יומן, עמ' 233-234; אתר - <https://www.wembleysynagogue.com/our-history>; עדות אסתר

בן-דוד בתו של אורבך למחבר מיום 2 במרץ 2021.

¹²⁷ אורבך – יומן, עמ' 235-237.

שפירא ששרת בתחנת האלחוט של ה-S.O.E בבארי. ובחודש דצמבר 1944 הצטרף אליהם גם הצנחן רחבעם זבלודובסקי (עמיר). באותה תקופה, סוף 1943, העבירו הפרטיזנים את מרבית היהודים ששהו באי ראב לאי ויס Vis, שהיה בשליטתם, זאת בנוסף להעברת חלק מהיהודים ששהו באי ראב לאזורים פנימיים של יוגוסלביה, כפי שתואר לעיל. זבלודובסקי שהגיע לאי ויס בתחילת 1944 טיפל בפליטים ודאג להעביר את מרביתם לבארי¹²⁸.

לקראת סוף שנת 1943, ננקטו הצעדים הראשונים, שיובילו בתחילת 1944, למיסוד הפעילות של עזרת החיילים הארץ-ישראליים לפליטים היהודים בדרום איטליה. במסגרת אותם צעדים סייעו החיילים הארץ-ישראליים לפליטים היהודים במחנות בבארי ובנאפולי ליצור וועדים, בהם היו חברים הפליטים עצמם, וזאת על-פי הדגם של וועד הפליטים, שכבר פעל, בפרמונטי¹²⁹. באותה עת, החליטו מפקדי ארבע פלוגות התובלה באזור נאפולי, על הקמת גוף משותף, לצורך תיאום פעילות הסיוע לפליטים היהודים. בקרב החיילים, התגבשה העמדה כי יש לפעול לכך שהטיפול בפליטים היהודים והסיוע החומרי יוכרו על ידי הממשל הצבאי כתמיכה בקבוצה לאומית נפרדת, בדומה ללאומים האחרים מבני בעלות-הברית, אשר השתחררו מעול הנאצים. הוחלט גם לפעול בקרב הפליטים כדי לעוררם להתנדב ליחידות הארץ-ישראליות. וכן לאפשר לאלו המביעים רצון להגיע לארץ ישראל, ליישם זאת באופן מידי¹³⁰.

לסיכום, בחודשים אוקטובר-דצמבר 1943, נפל, עיקר הנטל של הטיפול בפליטים היהודים, שנמצאו בדרום איטליה, על ארבע פלוגות התובלה 148, 650, 462 ו-179, פלוגת ההסוואה מספר 1, יחידת שרותי-המפות. תרומה רבה למאמץ נודעה לפעילותו הנמרצת של הרב אפרים אורבך. בחינת מאפייני פעולות הסיוע לפליטים, מוביל למסקנה כי הן היו תוצאה של יוזמה עצמית, ספונטנית, של היחידות הארץ-ישראליות, ללא הכוונה מרכזית, הן נשאו אופי מקומי והתנהלו בפרקי לפרקי זמן קצרים. מפקדי הפלוגות פנו אמנם בבקשה לשרתוק כי יפעל על מנת שיישלח אליהם נציג של הג'וינט וכי יועמדו לרשותם אמצעים כספיים למימון הסיוע לפליטים¹³¹. אולם באותו שלב, גם מוסדות היישוב בארץ וגם אירגוני הסיוע היהודיים במערב, לא השכילו עדיין להתמודד עם האתגר החדש של הטיפול בפליטים¹³².

¹²⁸ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 217-218.

¹²⁹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 221.

¹³⁰ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 222.

¹³¹ גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 218.

¹³² גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, עמ' 220.

פרק שני

תחילתה של ההתארגנות הממוסדת לפעילות עזרת החיילים לפליטים היהודים, ינואר –

מאי 1944.

בחודשים ינואר-מאי 1944 השתנה דפוס הפעולה של עזרת החיילים הארץ-ישראליים לפליטים היהודים באיטליה ולאוכלוסייה היהודית המקומית, בהשוואה לתקופה שתוארה בפרק הקודם. השינוי, עליו נבקש להצביע בפרק זה בא לידי ביטוי במעבר מיוזמה עצמית לממסדית, מספונטנית ומקומית למתוכננת ורחבת היקף, ומפעילות לפרקי זמן קצרים לחשיבה ארוכת טווח. הנושאים העיקריים הנדונים בפרק זה הנם: הצבת חיילים ארץ-ישראליים לפעילות קבועה בקרב הפליטים במחנות הפליטים; הקמת ועד מקרב החיילים הארץ-ישראליים לפיקוח על פעולות הסיוע לפליטים; הקמת ה'מרכז לפליטים' בבארי; פתיחת חוות ההכשרה הראשונות; פתיחת בית-הספר בבארי; הגעת פלוגת הנדסה 745 'סולל-בונה'; ביקור משה שרת, והמחלוקת על היררכית הפיקוד בכל הנוגע לטיפול בפליטים; הפלגת אניית הפליטים 'סטפן בטורי'. הפרק מסתיים ערב כיבוש רומא ב-4 ביוני 1944.

ממצאיו של פרק זה תומכים בטענה העיקרית העומדת המוקד העבודה, כי בצד הרצון להקל על מצוקת הפליטים בחיי היום יום הונעה פעילות החיילים מכוח ההשקפה הציונית-יישובית שגרסה כי מקומה של שארית הפליטה בארץ-ישראל. החיילים ראו את עיקר פעולתם בהכנה מעשית ונפשית של הפליטים לעלייה לארץ ואף בניסיונות לשכנע ולשנות את דעתם של מי שבקשו לבנות חיים חדשים ביעדים אחרים. שלושה טיעונים נוספים יוצגו בפרק א. הסמכות הפיקודית בכל הקשור לטיפול בפליטים, שלא הייתה מוגדרת דיה בראשית המפגש עם הפליטים, באה על פתרונה במהלך תקופה זו. ב. נעשה מאמץ לשלב ביתר שאת מנהיגים מקרב הפליטים בפעילות הסיוע. ג. הקצינים, הנגדים והחיילים ביחידות הארץ-ישראליות באיטליה נמנעו על פי רוב מלערב את הפליטים בפוליטיקה היישובית. עם זאת זיקתם ונאמנותם של החיילים לתנועותיהם בארץ באה לידי ביטוי בדיווח על הרכב הפליטים ובהמלצות שנשלחו לארץ לגבי קליטתם.

הגורם המרכזי שהוביל לשינוי באופי פעילות הסיוע לפליטים היה הגעתן של שתי פלוגות תובלה נוספות לדרום מזרח איטליה בהפרש של מספר ימים. ב-24 בדצמבר, נחתה פלוגת התובלה 178, בפיקודו של מייג'ור אהרון פנחס וולסלי, בנמל טראנטו בדרום איטליה וב-1 בינואר 1944 הצטרפה אליה פלוגת התובלה 468 בפיקודו של סחרוב¹³³. אהרון פנחס וולסלי (Wellesley Aron) נולד ב-1901 באנגליה ועלה לארץ ב-1926 לאחר שסיים את לימודיו באוניברסיטת קיימברידג'. ב-1928 יצא ללונדון לבקשתו של וויצמן והתמנה

¹³³ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 223. אנקורי - עמ' 344; עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 3, אתר הלוחם היהודי (טראנטו).

לעוזר המזכיר המדיני של ההסתדרות הציונית העולמית ולאחר שנתיים בתפקיד חזר לארץ. בסתיו 1939 התגייס לחייל התובלה הבריטי והיה לקצין היהודי הארץ-ישראלי הראשון¹³⁴: בשתי פלוגות תובלה אלו, שפעלו כפלוגות 'אחיות', היה טמון פוטנציאל רב בכול הקשור לטיפול בפליטים היהודים מפני שהיו בהן מספר ניכר של קצינים וחיילים בעלי ניסיון בשליחויות קודמות אל קהילות יהודיות. חשיבות רבה נודעה גם למיקומן של הפלוגות בדרום מזרח איטליה, ב- בבארלטה (Barletta) סמוך לבארי כ- 65 ק"מ מצפון מערב לעיר, על חוף-הים, אזור בו היו מרוכזים באותה עת מרבית הפליטים היהודים¹³⁵.

בדומה לחוויות שחוו קודמיהם, המפגש הראשון של החיילים הארץ-ישראליים מפלוגת התובלה 178 עם פליטים יהודים לא היה מתוכנן וגרם להתרגשות רבה. מיד עם הגעתם לטרנטו פגשו חיילי הפלוגה באופן מקרי מספר פליטים יהודים יוצאי יוגוסלביה שזיהו את סמלי המגן-דוד על מכוניותיהם וניגשו אל החיילים. את הנר השלישי של חנוכה הדליקו החיילים והפליטים יחדיו בחגיגה מרשימה. עם זאת חשו החיילים אכזבה משנוכחו כי עיני הפליטים היו נשואות לרגע בו יוכלו לחזור למולדתם יוגוסלביה. הם נראו בעיני החיילים כ-"מתבוללים גמורים". יודגש כי האכזבה מחוסר העניין שגילו הפליטים בארץ ישראל לא מנעה את המשך הסיוע. בעיקר נעשה מאמץ לרכוש את אמון הילדים בפעילות חברתית שכללה שירים ארץ-ישראליים וריקודי הורה. הקו שהתגבש כבר בשלב זה אצל החיילים היה, כי תהא אשר תהא עמדתם של הפליטים שיפגשו בהמשך דרכם ביחס לעתידם בסוף המלחמה, יהיה עליהם, כפי שכתב אנקורי, בזיכרונותיו "להסביר להם פנים, לחבק אותם באהבה, לעזור להם להתאושש ולהגיש סיוע מעשי"¹³⁶. הפלוגה שהתה בטרנטו רק ימים ספורים, ולפני שעזבה צפונה, לאזור פוג'יה, השאירו החיילים לפליטים פרטי ביגוד ומזון. "כמובן, לקראת פרידה, לא נשכח צו הסיוע המעשי: חיש מהר נארזו חבילות של ביגוד תחתון, גרביים, שמיכות ושימורים, והועמסו על המשאיות שהחזירו את האורחים, תוך נפנוף ידיים ל"שלום", אל המחנה שלהם"¹³⁷.

בעקבות המפגש הספונטני הראשון של חיילי פלוגת התובלה 178 ובהמשך לפעילות היחידות שהגיעו ב-1943 יצאו משלחות של הפלוגה למחנות הפליטים בפורמנטי ובבארי. לפורמנטי יצאה קבוצה מצומצמת שכללה את מפקד הפלוגה המייג'ור וולסלי, הקצין יוסף בן-חנור והחייל משה מוסינזון מקיבוץ נען¹³⁸. בשיחות עם דירי המחנה ועם ראשי הוועד הועלו בעיות קשות הנוגעות לחיי היומיום של הפליטים. בעיקר צוין כי דווקא לאחר שחרור

¹³⁴ מייג'ור אהרון ו. פ. (וולסלי פנחס), *גלגלים בסופה*, ההוצאה לאור – משרד הביטחון, ישראל 1968, עמ' 16-14.

¹³⁵ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 223-224, 230.

¹³⁶ אנקורי *כדקל במדבר*, עמ' 345.

¹³⁷ אנקורי *כדקל במדבר*, עמ' 345.

¹³⁸ יוסף, שמו הפרטי של בן-חנור, על-פי עדותה של עדי פישמן, מקיבוץ דפנה, בת חורגת של יוסף בן-חנור ; אנקורי *כדקל במדבר*, עמ' 352.

המחנה והפסקת הסיוע שניתן, גם אם בצמצום, בעת השלטון האיטלקי, התערערה המסגרת החינוכית הראויה של חינוך הילדים והנוער. כמו כן חלה הדרדרות מוסרית של חלק מהפליטים שהחלו סוחרים בשוק השחור כדי לקיים את עצמם בהעדר תעסוקה. הציונים במחנה הדגישו את רצונם לעלות לארץ-ישראל ומאתיים מתוכם אף הביעו את נכונותם להתגייס ליחידות העבריות באיטליה, בהם כמה עשרות בעלי מיומנויות טכניות שהביעו עניין להשתלב בפלוגות ההנדסה העבריות. ראשי הוועד הציוני התלוננו גם על הקושי בניסיונות ליצור קשר עם המוסדות הציוניים בארץ ובלונדון.¹³⁹

לבארי יצאה כבר משלחת גדולה יותר, נציגות משתי הפלוגות 178 ו- 468 שכללה קצינים וחיילים בהם מפקד פלוגה 178 המייג'ור וולסלי, מפקד פלוגה 468 סחרוב ורב-הסמל הפלוגתי של פלוגה 178 יוסף בנקובר.¹⁴⁰ תחילה ביקרה המשלחת במחנה הפליטים הקטן שהיה ממוקם סמוך לנמל בארי ב- Quartiene Marccon Fiera del Levante¹⁴¹. במחנה זה התגוררו כ- 1400 פליטים רובם פרטיזנים יוגוסלביים ובני משפחותיהם, בהם כ- 130 יהודים. היוגוסלביים, דאגו, אחד לשני, אך היחס שלהם כלפי היהודים בני מולדתם היה מנוכר. היחס המפלה בא לידי ביטוי הן בחיי היום-יום, אך, בעיקר, כך לדברי הפליטים, בכל מה שהיה קשור בפעולות ההצלה, בהברחת אנשים מיוגוסלביה לדרום איטליה באמצעות סירות דייג קטנות של דייגים יוגוסלביים.¹⁴² במהלך הביקור התרשמו החיילים כי מצבם של היהודים במחנה, משפחות, בודדים, כמו גם של הילדים היה רע מאד, בגדיהם בלויים והרעב מורגש. הפליטים ציפו בקוצר רוח לביקור, הם שמעו על כך שחיילים מארץ-ישראל נמצאים באיטליה והידיעה על כך חיזקה את רוחם. בפגישה עם החיילים הביעו משאלה לעבור למחנה בו יהיו רק יהודים.¹⁴³

במחנה הפליטים הגדול של בארי, הסמוך לקרבונרה, Chiesetta Torre Tresca התגוררו מספר גדול של פליטים בני לאומים שונים, בהם יוגוסלביים, צ'כים, פולנים. כ- 600 יהודים בגילאים שונים התגוררו במחנה. הם הוכרו כבני לאום נפרד וזכו לאזור מגורים משלהם, בדומה לקבוצות הלאומיות האחרות. שפת ההוראה בבית הספר היסודי בו למדו כ-120 ילדים הייתה קרואטית אך ניתנו גם שיעורי עברית. במחנה התנהלה פעילות ציונית ערה על ידי 'ההסתדרות הציונית' ו'הוועד הארץ-ישראלי', בראשם עמד ד"ר פריד דרגוטין (Dragutin). במקום פעל גם קן של 'החלוץ הצעיר' שהוועד מסגרת לפעילות של כל תנועות הנוער. השפה העברית הייתה שגורה בפי הנוער שהשתייך לקן 'החלוץ הצעיר', דבר שאפשר לחיילים לנהל אתם שיחה בעברית. כ- 500 מבין 600 הפליטים היהודים הביעו

¹³⁹ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 224.

¹⁴⁰ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 224.

¹⁴¹ מוזיאון בבארי – Museo Civico Di Bari.

¹⁴² עדותה של מרים אביעזר למחבר, ב- 14 במאי 2020.

¹⁴³ יוסף בנקובר, *חמש שנים: יומן של חייל עברי*, ההסתדרות העברית של העובדים העבריים בארץ ישראל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תש"ה, עמ' 287-288.

את רצונם לעלות לארץ, עובדה המלמדת על מרכזיותה של התודעה הציונית בקרב הפליטים. עם זאת ראוי לציין כי שלושה חודשים טרם בואה של המשלחת למחנה עזבו חלק מבני הנוער היהודים והצטרפו לפרטיזנים היוגוסלביים¹⁴⁴. נרגש מהביקור כתב בנקובר ביומנו: "קר כאן מאד, קור של חורף, ושלגים. ובכל-זאת טוב לנו: המגע עם יהודים, עם פליטים – מחמם. לפני ימים מספר שוב ביקרתי במחנה-פליטים גדול, ובו גם מאות ילדים, קטנים וגדולים. אנו מעניקים לילדים לטיפה חמה, נשיקה, בגדים, חתיכת שוקולד, צחוק, - דברים פשוטים שטרם ידעום, והגדולים שבהם שכחו טעמם, מהו"¹⁴⁵.

לאחר הביקורים במחנות הפליטים פרמונטי ובארי ערכה פלוגה 178 מגבית עבור הפליטים. רובם של החיילים תרמו משכורת של שבוע, והיו כאלו שתרמו אף יותר¹⁴⁶. שלב חדש ומשמעותי בקשר ובסיוע לפליטים הייתה ההחלטה שהתקבלה לאחר שובה של המשלחת של פלוגה 178 לשלוח למחנה פרמונטי, נציג קבוע מבין החיילים. חשוב להדגיש כי גם בשלב זה כל ההחלטות התקבלו ברמת מפקדי הפלוגות, ללא כל הכוונה מהארץ. החייל שיועד לתפקיד זה היה כתריאל סולומון מפלוגת התובלה 462, שהשתתף במשלחת החיילים לפרמונטי באוקטובר 1943, אך מפקד הפלוגה שלו המייג'ור יפה, שהתנגד עקרונית לפעילות של חיילי הפלוגה שלא במסגרת תפקידם והמדרג הצבאי לא אישר את שחרורו מהיחידה¹⁴⁷. ולפיכך הוחלט כי אנקורי מפלוגת התובלה 178 ישלח למחנה¹⁴⁸. הייתה זו הפעם הראשונה, באיטליה, בה נשלח חייל ארץ-ישראלי לתקופה ממושכת למחנה בו שהו פליטים יהודים. לשם כך קיבל אנקורי חופשה מהיחידה. החופשה מהיחידה הצבאית למטרה של פעילות סיוע לפליטים ניתנה על-ידי היחידה עצמה בגיבוי המפקדים שכולם היו ארץ-ישראליים. הפיקוד הבריטי לא היה מודע למתן חופשות אלו ולכן הן היו בדרך כלל מוגבלות בזמן. יצחק לוי (לויצה) שנבחר לשמש כמזכיר איגוד החיילים, שידון להלן, אף שוחרר מתפקידו בפלוגה על-ידי מפקד הפלוגה 178 המייג'ור וולסלי. וכך כתב בעדותו "לשכת הפלוגה סיפקה לי חבילת תעודות חופשה חתומות ללא תאריך ואני הייתי רושם את התאריכים והארכתי את חופשתי מדי שבוע". דרך נוספת להצדיק את פעילות הסיוע לפליטים הייתה לספח את החייל לפעילות של הרבנים הצבאיים¹⁴⁹.

בפורמונטי כמו במחנות אחרים בלטה ההבחנה בין בעלי תודעה ציונית ששאפו לעלות לארץ לבין מי שחשו נאמנות למולדתם ובקשו לחדש את חייהם בה. כיושב-ראש הקהילה היהודית כולה נבחר דוד לוי דלה (Dale), פליט מיוגוסלביה. לוי עצמו עמד בראש קבוצה

¹⁴⁴ בנקובר, חמש שנים – יומן, עמ' 289-290.

¹⁴⁵ בנקובר, חמש שנים – יומן, עמ' 291.

¹⁴⁶ מכתב של בנקובר מיום 17.1.1944, בנקובר, חמש שנים – יומן, עמ' 291.

¹⁴⁷ יצחק לוי (לויצה), הנצחון אחר לבוא, הוצאת ירון גולן, תל אביב 1993, עמ' 113.

¹⁴⁸ גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 230.

¹⁴⁹ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 353; ברונו סבלדי, אוסף פרטי של בתו יהודית חן מקיבוץ חפציבה; לויצה, הנצחון אחר לבוא, עמ' 115.

של כ- 250 יהודים שהחליטה לחזור ליוגוסלביה¹⁵⁰. למרות האכזבה מהעזיבה של הקבוצה בראשותו של דוד לוי, באמצע ינואר 1944, ראה אנקורי גם את החיוב במהלך זה וכך כתב בספרו "עזיבת היוגוסלביים, מתבוללים ללא תקנה, עתידה, חרף צער הפרידה, להקל על השלטת אקלים ציוני-ארץ-ישראלי במחנה"¹⁵¹. הוא הדגיש כי המטרה העיקרית שהציב לעצמו הייתה קירוב הפליטים לרעיון העלייה לארץ-ישראל "מכאן ואילך, כל שאעשה יהיה מכון למטרה אחת – ארץ-ישראל. שיחות עם הצעירים – ארץ-ישראל. הנאומים בפני הציבור הבוגר – ארץ-ישראל. 'שיחות מולדת' בכיתות בית-הספר – ארץ-ישראל. השירה והריקודים – ארץ-ישראל. שיעורי עברית אינטנסיביים – ארץ-ישראל..."¹⁵².

בראש ההסתדרות הציונית במחנה עמד אשר דומיניץ, אחד מפליטי ה'פנצ'ו', שלא נמנה על קבוצת אנשי בית"ר אלא איש 'הפועל-המזרחי'¹⁵³. בפגישתם הראשונה ביקש אנקורי את עצתו של דומיניץ לגבי האופן בו עליו להתנהל מול הפליטים. דומיניץ הסביר כי הנימה הפטרונית בשיח שניהלו מפקדים מהפלוגות הארץ-ישראליות עם הפליטים פגעה בכבודם. הוא יעץ לאנקורי לנהוג בכבוד במסגרות שהפליטים יצרו עד אותה עת ולחיות כאחד מהם. בשיחה עלתה גם שאלת מחויבותו הפוליטית של אנקורי כאיש תנועת העבודה. דומיניץ קיבל בהערכה את דבריו של אנקורי. על כי אינו מונע משיקולים מפלגתיים "אלא רק אהבת ישראל וארץ ישראל ולמען כולם" וקבע שאם אכן כך הם פני הדברים גם הרוויזיוניסטים ישמחו לראותו כאחד מהם¹⁵⁴.

מסגרת הפעילות הציבורית-המאורגנת בפרמונטי התמקדה בארבעה תחומים: שירותי דת - שני בת-כנסת, שחיטה וחברה-קדישה; חינוך - תלמוד תורה וארבעה בתי ספר חילוניים; עזרה סוציאלית לתמיכה בחלשים; מסגרות אידיאולוגיות ופוליטיות - הן תנועות המזוהות עם 'ההסתדרות הציונית', והן התנועה הרביזיוניסטית. במחנה פעלו גם שתי מסגרות של תנועות נוער ציוניות בית"ר שבראשה עמד שמעיה דרקסלר, פליט מה'פנצ'ו', שהיה ידוע בכינויו אוסי ו'הנוער הציוני', שאיגד את בני הנוער מ'המזרחי' ועד 'השומר הצעיר', ובראשו עמד אריה גרוסמן, פליט מיוגוסלביה, שהיה ידוע בכינויו בוז'ו¹⁵⁵. בנוסף לכך הקימו הפליטים משרד לעלייה, וכן הקפידו לקיים פעילות ספורט¹⁵⁶. ברוח האחדות ששררה במחנה הוקמה ביוזמתו של אנקורי מסגרת של סמינר מדריכים קבוע בו השתתפו מדריכי תנועות הנוער גם של בית"ר וגם של 'הנוער הציוני'. אנקורי גילה מעורבות רבה

¹⁵⁰ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 355-356.

¹⁵¹ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 365.

¹⁵² אנקורי כדקל במדבר, עמ' 364.

¹⁵³ עדותה של אורה זינר, אחייניתו של דומיניץ, למחבר מיום 13 באוגוסט 2021.

¹⁵⁴ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 361-362.

¹⁵⁵ אריה בוז'ו גרוסמן, בדרך הארוכה, תאריכון אוטוביוגרפי, ארכיון קיבוץ מרחביה, קובץ שני, עמ' 8; צבי

אנקורי – כדקל במדבר, עמ' 265; עדות של חיים פרקש למחבר מיום 24 באוגוסט 2020

¹⁵⁶ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 363.

בפעילות זו הוא הקדיש חלק ניכר מימומו לשיחות תוך התמקדות בארץ-ישראל עם התלמידים הצעירים בבית-הספר ועם בני הנוער ¹⁵⁷.

עוד בפגישתם עם משלחת החיילים הראשונה שהגיע למחנה באוקטובר 1943 טענו נציגי הפליטים כי הם מתקשים ליצור קשר עם המוסדות היהודיים הציונים בארץ-ישראל ובאנגליה. זמן לא רב לאחר בואו למחנה הגיע אנקורי למסקנה דומה כי המוסדות השונים הקשורים בהסתדרות הציונית העולמית לא גילו מספיק עניין בפליטים הציונים של מחנה פרמונטי. אנקורי שער כי יחס זה משקף חשד שפרמונטי הנו "סניף רביזיוניסטי-בייתרי". זאת מפני שהגרעין הציוני בקרב הפליטים במחנה היה מבין ניצולי ה'פנצ'ו', ספינת מעפילים 'בית-רית'. אחת מפעולותיו הראשונות של אנקורי הייתה פניה בכתב לד"ר אריה לאו לאוטרבך (לויטרבך) מנהל מחלקת הארגון של הסוכנות בירושלים בבקשה כי הסוכנות תכיר בסניף ההסתדרות הציונית בפרמונטי, תקיים אתו קשר, תעמיד תקציב לפעילות ההכשרה אותה ארגנו החיילים וכמו כן תשלח חומר לימודי למחנה וכך אכן נעשה ¹⁵⁸.

את מירב זמנו הקדיש אנקורי בבקרים לילדים, בשעות של אחר-הצהרים לנערים ובשעות הערב לבוגרים, כאשר נושא השיחה המרכזי בכל קבוצות הגיל היה ארץ-ישראל. השעות המאוחרות של הלילה הוקדשו לפעילות חברתית ¹⁵⁹.

הפעילות למען הפליטים שהחלה באופן ספונטני בסתיו 1943 כתוצאה מהמפגשים הראשונים הפכה בהדרגה למאורגנת יותר. המבנה האירגוני, אף שהמשיך לשמור על אופיו הוולונטרי, התגבש בחודשים ינואר-פברואר 1944.

ב- 13 בינואר 1944 כונסו לראשונה נציגים של כל היחידות הארץ-ישראליות שהיו באותה עת באיטליה, בכינוס השתתפו מפקדי הפלוגות, הקצינים הבכירים, נגדים והרב הצבאי מאייר ברמן ¹⁶⁰. בכנס הוחלט לשלוח את צבי ליימן מפלוגת התובלה 468 לבארי במטרה להתחיל ולארגן מסגרת לטיפול בפליטים היהודים בדרום איטליה, במחנות הפליטים פרמונטי, בארי, וסנטה מריה אל בניו, כמו גם עבור הקהילות היהודיות הקטנות שהתגוררו בערים בארי ונאפולי. כדי למלא את התפקיד שוחרר ליימן, מי שעתיד לעמוד כעבור זמן לא רב בראש 'המרכז לפליטים', מהמשימות אותן היה עליו למלא כחייל בפלוגתו. כדי לאפשר לו פעילות חופשית בסיוע לפליטים, מונה ליימן, כביכול, לעוזרו של הרב הצבאי ¹⁶¹. ליימן נולד ב- 1914 בסנדיצ'ב שבפולין. ב-1920 עברה המשפחה להתגורר בברלין וכאן עברו שנות ילדותו ונעוריו. מגיל צעיר היה פעיל בתנועות נוער

¹⁵⁷ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 365-366.

¹⁵⁸ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 234-235; תזכיר של סחרוב ואורבך מיום 22.2.1944 על 'פעולות היחידות העבריות ביחס לפליטים היהודים באיטליה', ארכיון ציוני מרכזי S44\444.

¹⁵⁹ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 366.

¹⁶⁰ עדות צבי ליימן, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 2; כמתואר בפרק השני, הרב הצבאי מאייר ברמן תפס את מקומו של אורבך בבארי בסוף דצמבר 1944 ואורבך העתיק אז את מרכז הפעילות שלו לנאפולי, אורבך - יומן, עמ' 235, 233.

¹⁶¹ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 3.

ציוניות, תחילה בבית"ר ובהמשך ב"ברית המשוטטים היהודית הצעיר" וב"בונים" שהיה בין מנהיגיה. לאחר עלייתו לארץ ב-1935 הצטרף לגרעין 'בחרות' בשכונת בורוכוב שהקים בהמשך את קיבוץ 'גליל ים'. הוא שירת בתפקידי פיקוד ב'הגנה' וכמו כן עמד בראש פלוגות של "הפועל" בירושלים ובחיפה. במסגרת זו עסק בהסברה ובגיוס מתנדבים לשרות בצבא הבריטי. בראשית 1942 החליט להתגייס בעצמו והצטרף ליחידת התובלה 468.¹⁶²

בעזרתו של הרב הצבאי ברמן, הוחרמה עבור הפעילות דירה גדולה במרכז העיר בארי, ברחוב גראובה 63 (Garuba), דירה ששימשה בעבר את הארגונים המקצועיים הפשיסטים.¹⁶³ ביוזמת הרב נפתח במקום מועדון החיילים שהיה הראשון על אדמת איטליה וכדוגמתו נפתחו מאוחר יותר מועדוני חיילים בנאפולי, רומא, פירנצה ומילאנו.¹⁶⁴ המועדון שימש בעיקר כמקום מפגש לחיילים הארץ-ישראליים ואולם גם חיילים יהודים מצבאות בעלות-הברית האחרים ביקרו בו. החייל צ' ד' קראפט מיחידת שרותי המפות 16 מונה כאחראי על המועדון.¹⁶⁵ הוצאות המועדון כוסו על-ידי הצבא כך שההכנסות ממכירת הארוחות לבאי המועדון הועברו במלואן לאיגוד החיילים, שתהליך הקמתו יפורט בהמשך הפרק ואלו שימשו רובן לפעילות העזרה לפליטים.¹⁶⁶

כינוס שני של נציגי כל היחידות הארץ-ישראליות, התקיים בסלרנו, בראשית בפברואר 1944, והתארח באכסניה של פלוגה 650.¹⁶⁷ בכינוס השתתפו כ-60 קצינים, נגדים וחיילים, אשר דנו בעניינים שונים הקשורים פעילות מאורגנת של החיילים באיטליה.¹⁶⁸ נושא מרכזי בדיונים היה מתכונת הפעילות של העזרה לפליטים היהודים. הרב אורבך סקר את הפעילות שנעשתה עד לאותו מועד, וולסלי עדכן את הנוכחים על פעילותו בקרב קציני הממשל הצבאי הבריטי, כדוגמת מוריס לאש (Lush), קצין הממשל של הארמיה השמינית הבריטית. משתתפי הכינוס בחרו וועדה מצומצמת שתרכז את פעולות העזרה לפליטים.¹⁶⁹

בשולי הדיונים, באותו כינוס, עלתה השאלה של היררכיית הפיקוד בנוגע לפעילות העזרה לפליטים. מפקד פלוגה 650 מייג'ור שמואל נאמן טען כי הפעילות צריכה להתנהל על פי אותה היררכיה צבאית הקיימת בפלוגות.¹⁷⁰ עמדה זו נתקלה בהתנגדות מצד רוב משתתפי הכינוס שטענו כי יש להבחין בין הפעילות הצבאית בה היררכיה הצבאית

¹⁶² עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 2.

¹⁶³ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 4.

¹⁶⁴ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 227.

¹⁶⁵ גלבר, *תולדות ההתנדבות* כרך ג', עמ' 233.

¹⁶⁶ לויצה, הניצחון אחר לבוא, עמ' 113-114.

¹⁶⁷ אורבך - יומן, עמ' 247. גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 230.

¹⁶⁸ אורבך - יומן, עמ' 247.

¹⁶⁹ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 216, 230; לויצה עמ' 113; וולסלי עמ' 196.

¹⁷⁰ כשבועיים שלושה לאחר נחיתת פלוגה 650 בסלרנו, הועבר מפקד הפלוגה מייג'ור צ'רקהם לתפקיד מטה, ושמואל נאמן מונה כמפקד הפלוגה, שמואל נאמן, *ארץ ישראל מבפנים ומבחוץ הרהורים*, הוצאה לאור - משרד הביטחון, תל אביב 2002, עמ' 138.

הקובעת לבין הפעילות 'הציבורית'. הפעילות 'הציבורית' כללה את הנושאים הפנימיים של החיילים כמו טיפול בבעיות חברתיות, רווחת החיילים בהווה בעת שירותם ובעתיד לאחר שחרורם וחזרתם לארץ. וכן את כל הנוגע לפעילות של הטיפול בפליטים היהודים.¹⁷¹ דעת הרוב בכינוס התקבלה ונקבע כי הנושאים ה'ציבוריים' יטופלו על-ידי החיילים שלא במסגרת ההיררכיה הצבאית. באותו כינוס הוחלט להקים את 'איגוד החיילים באיטליה'. תפקידי הארגון כפי שהוגדרו עם הקמתו היו לגבש את היחידות העבריות והחיילים "כישות לאומית מלוכדת", לשמר את האופי הארץ-ישראלי של היחידות, להוציא עיתון בעברית, להקים מועדוני חיילים במרכזי הערים, לפתוח קופות חיסכון בשיתוף עם המוסדות הלאומיים בארץ, לדרוש מהיישוב בארץ תמיכה במשפחותיהם ובהם לכשישתחררו וישבו לארץ. כמזכיר האיגוד נבחר יצחק לוי (לויצה) מפלוגת התובלה 178 שמילא תפקיד זה למעלה משנה ויחד עמו נבחרו כחברי מזכירות האיגוד אלקה פרובט, מקיבוץ כפר-גלעדי ששרת בפלוגת התובלה 179 וצבי ליימן.¹⁷² אלקה פרובט נולד בריגה ב-1910, כשהיה בן 13 הצטרף לתנועת 'הצופים' ואח"כ ל'שומר-הצעיר נצ"ח'. ב-1930 עלה לארץ והצטרף לקיבוץ כפר-גלעדי. בקיץ 1940 התגייס לצבא הבריטי, הוא הוסמך כקצין ושולב ביחידת התובלה 5 – M.T תחת פיקודו של מייג'ור וולסלי. אלקה לא הסתגל לריחוק מהחיילים שהיה מתחייב ממעמדו כקצין בצבא הבריטי, הוא ביקש להשתחרר, וזמן לא רב אחר כך התגייס שוב תחת שם אחר ושולב כסמל בפלוגת התובלה 179.¹⁷³ ראוי לציין כי מפקדי הפלוגות 178 וולסלי, 179 בוגנוב ו-468 סחרוב התייחסו בחיוב לרעיון הקמת איגוד החיילים ושיתפו אתו פעולה. בשונה מהשלושה, מפקד פלוגה 462 יפה הסתייג מעצם הקמת האיגוד מאחר ועמדתו הייתה, בדומה לעמדתו של שמואל נאמן, כי אין מקום ליצור היררכיה אחרת מאשר זו הצבאית. יפה אמנם לא שיתף פעולה עם האיגוד אך גם לא הטיל וטו על המהלך כנראה מראה כי שלושת חבריו מפקדי הפלוגות האחרים תומכים.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ אורבך - יומן, עמ' 247-248.

¹⁷² ארכיון קיבוץ כפר-גלעדי, תיק אישי אלקה פרובט ; לויצה, הניצחון אחר לבוא, עמ' 113-114.

¹⁷³ ארכיון קיבוץ כפר-גלעדי, תיק אישי אלקה פרובט.

¹⁷⁴ לויצה, הניצחון אחר לבוא, עמ' 113-114.

הקמת 'המרכז לפליטים'.

באותו מועד, בתחילת פברואר, בהמשך להחלטות שהתקבלו בכינוס בסלרנו, ייזמו החיילים הארץ-ישראליים הקמת ארגון שנקרא על ידם בשם 'מרכז הפליטים'¹⁷⁵. המטרה של המרכז הייתה לרכז את כל פעילות העזרה לפליטים היהודים בדרום איטליה. 'מרכז הפליטים' שוכן אף הוא, לצד מועדון החיילים בבארי. הבניין הכיל מספר גדול של חדרים והוכשרו בו מטבח שסיפק ארוחות במחירים מוזלים, מעון למחסרי דיור, מרפאה, אולם ששימש מקום התכנסות לתנועות הנוער, אולם נוסף ששימש לקיום אספות, בית-ספר לילדים, בית כנסת ומקום משכנה של מזכירות המרכז¹⁷⁶. 'מרכז הפליטים' הווה, מאז הקמתו, את הגוף המרכזי לתאום פעולות הסיוע לפליטים היהודים באיטליה. בסוף חודש אוקטובר 1944, לאחר שהוחלט להרחיב ולהעמיק את תחומי פעילותו, בצפייה לסיום המלחמה ולהגעת מספר גדול של פליטים יהודים ממרכז אירופה, שונה שמו של 'המרכז לפליטים', ל- 'המרכז לגולה באיטליה'.

האיש של 'מרכז הפליטים' בבארי היה מורכב מכול מפקדי הפלוגות הארץ-ישראליות שהיו באיטליה, מנציגים של הקצונה, והחיילים, נציג אחד או שניים מכול אחת מהיחידות ונציגות נבחרת של הפליטים¹⁷⁷. 'ועדה עליונה', פעלה כגוף המפקח על פעילות המרכז. חברי הועדה היו המייג'ור סחרוב, מייג'ור וולסלי, רב-הסמל הפלוגתי בנקובר. ליימן, שכאמור היה וותיק ב'הגנה' ומילא במסגרתה תפקידי פיקוד וכן חבר מזכירות 'איגוד החיילים באיטליה', נבחר לשמש כראש 'המרכז לפליטים'¹⁷⁸. עוזרו הקרוב של ליימן היה ברונו סבלדי (Savaldi) אשר בגיל 25 כבר מונה לפרופסור למשפטים בטרייסט ושנה אחר-כך החליט לעלות לארץ. לאחר כמה שנים בארץ הצטרף לקיבוץ הזורע של השומר-הצעיר. בספטמבר 1943 התגייס בעידודו של אנצו סירני לצבא הבריטי במטרה להגיע לאיטליה וליצור קשר עם יהדות איטליה¹⁷⁹.

המבנה הניהולי של 'מרכז הפליטים' כלל 'ועדה-מרכזית' ומתחתיה פעלו שתי 'ועדות-אזוריות', אחת במערב איטליה באזור נאפולי והשנייה במזרח באזור בארי. הוועדות האזוריות נתכנסו לעיתים מזומנות נציגיהן השתתפו בדיונים של הועדה המרכזית ומסרו דין וחשבון על פעולותיהם. כך למשל בישיבת הועדה-המרכזית לטיפול בפליטים היהודים שהתקיימה ב- 20 בפברואר 1944 השתתפו מייג'ור וולסלי, מייג'ור אהרונוב והרב ברמן, שלושתם באי-כוח 'הועדה האזורית המזרחית'; הרב אורבך, קפטן הנס רוזנקרנץ (חי

¹⁷⁵ על פי מכתבו של ברונו סבלדי מיום 1 בפברואר 1944, הפעילות של המרכז תחת השם "מרכז לפליטים" החלה לרקום עור וגידים כבר במחצית השנייה של ינואר 1944, יהודית חן – אוסף פרטי.

¹⁷⁶ במכתבי חיילים לארץ הודגש כי כל פעולות העזרה לפליטים התנהלו על-ידי המרכז, גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 227

¹⁷⁷ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 5.

¹⁷⁸ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 6.

¹⁷⁹ קורות חיים ברונו סבלדי, יהודית חן – אוסף פרטי.

עטרון) וסרג'נט לקר מפלוגת מובילי המים 148, שלושתם באי-כוח 'הועדה האזורית המערבית'; וליימן וסבלדי כפעילים של 'מרכז הפליטים'. כמו כן היו נוכחים בפגישה הרב הצבאי סולי הוקר (Hooker), אשר החליף את הרב ברמן בבארי, שעבר למפקדת הארמיה השמינית במחצית פברואר, ובנקובר. אהרונב דיווח על פעולותיה של הועדה האזורית המזרחית בה היו חברים מפקדי היחידות הממוקמות בצד המזרחי של איטליה, הרבנים הצבאיים ובאי כוח היחידות באותו אזור. הועלו בעיות הנוגעות לתקציב הכללי, הקצאת משאבים למחנה פרמונטי והגברת רמת הריכוזיות של פעילות הסיוע לפליטים¹⁸⁰.

'הוועדה-המרכזית' הייתה אחראית על המרכז של 'מרכז הפליטים' ובמסגרת זו הוקמו המחלקות הבאות::

1. 'החלוץ' – טיפל בהכשרות ובפעולות החינוך של תנועות הנוער.
  2. 'ההסתדרות הציונית' - הסניף הוקם ב-1 במרץ. ליימן גייס את אשר דומיניץ מפרמונטי והטיל עליו את המשימה להקמתו, וכן לסייע לו בגיבוש מדיניות הסיוע לפליטים במזון, לבוש, רפואה ובכל מה שנדרש עד מחצית מרץ כבר הצטרפו לארגון 217 חברים, נמכרו 150 שקלים, שולמו 3000 לירטות כמיסי חבר ו-1300 לירטות נאספו לטובת הקרן הקיימת¹⁸¹.
  3. מחלקת החינוך – ריכזה ופיקחה על בתי הספר.
  4. משרד קשר ודואר – תפקידו היה לנסות וליצור קשר בין הפליטים לבין קרוביהם או מכריהם בארץ ישראל, והעולם החופשי. דואר אזרחי עדיין לא פעל, באותה עת, באיטליה.
  5. מחלקת הקואופרציה – הייתה אחראית על הקואופרטיבים שהוקמו כדוגמת הקואופרטיב של קבוצת בעלי-מלאכה 'עמל' שהוקם בפרמונטי ביוזמתו של החייל דוד ברומברגר מקיבוץ כברי ששירת בפלוגת התובלה 179¹⁸².
  6. מחלקת הסעד – עזרה לילדים, זקנים וחולים.
- בנוסף למחלקות אלה, הוקם במסגרת 'מרכז הפליטים' משרד-ארץ-ישראלי שהופקד על נושא העלייה לארץ-ישראל. משרד ארץ-ישראלי מקומי הוקם בבארי כבר ב-15 בפברואר 1944. ב-3 במרץ כונסו בבארי הוועדות הארץ-ישראליות המקומיות, שהוו למעשה משרדים ארץ-ישראליים מקומיים [היו אלה וועדות שונות מהוועדות האזוריות של 'המרכז לפליטים'] מריכוזי יהודים נוספים בדרום איטליה. בכינוס זה של הוועדות המקומיות הוחלט

¹⁸⁰ דו"ח על ישיבת הועדה המרכזית לטיפול בפליטים היהודים מיום 20 בפברואר 1944, יהודית חן – אוסף פרטי; שמו הפרטי של רוזנקרנץ, הנס, ותפקידו כסגן מפקד פלוגת התובלה 179, על פי עדותו של הארי דיין, חייל בפלוגה 179, למחבר ביום 17 במאי 2021; סולי הוקר באתר:

<https://www.pinnerhul.org/content/memorial-board-former-harrow-synagogue#RevSollyHooker>

¹⁸¹ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 4; דו"ח של צבי ליימן, מיום 28 במרץ 1944, על פעילות

מרכז הפליטים מ-15 בינואר עד 15 במרץ 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

¹⁸² ארכיון קיבוץ כברי, מסמך 5, דוד ברומברגר מספר, עמ' 8.

להקים את ה'משרד המרכזי הארץ-ישראלי' במשרדי 'מרכז הפליטים' בבארי. באי הכינוס בחרו מתוכם את חברי 'הועדה הא"י המרכזית', וזו מינתה מטעמה עובד במשרה מלאה. המשרד הארץ-ישראלי המרכזי היה כפוף ל'מרכז הפליטים' ולעומד בראשו ליימן¹⁸³. בראש כל מחלקה ומשרד עמד נציג הפליטים ונציג מקרב היחידות הארץ-ישראליות. החיילים שוחררו על-ידי מפקדיהם ממטלות השגרה שלהם ואת הפליטים שנמצאו מתאימים למלא את התפקיד המסוים בחרו שליחי היחידות שפעלו במחנות¹⁸⁴. הנושאים הכספיים והאדמיניסטרטיביים של המחלקות והמשרדים טופלו במרכז בבארי. בנוסף, הופצו מהמרכז בבארי בקרב הפליטים עיתונות עברית, ספרי ילדים וספרי-לימוד שהגיעו מהארץ¹⁸⁵. המרכז יזם גם את ההוצאה לאור של העיתון 'בדרך' בשפה הגרמנית שהייתה השגורה ביותר בפי רוב הפליטים. היה זה העיתון היהודי הראשון בדרום איטליה וערך אותו וקסלר שגויס על-ידי ליימן למטרה זו¹⁸⁶.

יודגש כי ההיררכיה הארגונית על-פיה פעל 'מרכז הפליטים' ומאוחר יותר גם המשכן, 'המרכז לגולה', הייתה וולונטרית במהותה. ההכרה של החיילים הארץ-ישראליים כי מחובתם לסייע לפליטים היהודים אותם פגשו בדרכם, עמדה בבסיס ההחלטה להקים את 'מרכז הפליטים' שירכז את כל פעולות הסיוע. הקמת הארגון נועדה ליעל את מתן הסיוע ואת מערך החינוך וההדרכה כדי לכוון את הפליטים לדרך של הגשמה ציונית, 'חיסול הגולה' ועלייה לארץ ישראל. לאורך כל התקופה בה עוסק המחקר לא הייתה כל הכוונה מצד גורם כלשהו בקרב ההנהגה הארץ-ישראלית. כל הפעולות באיטליה, עד לסיום מלחמת העולם השנייה, נעשו ביוזמת החיילים, ובגיבוי של רוב המפקדים. החיילים שעמדו במרכז הפעילות 'הציבורית' היו חברי 'ההגנה', בני קיבוצים ומושבים וחיכי תנועות הנוער בארץ, בעלי מודעות לסוג הפעילות הזו.

במכתב לבנו מיכה לקראת חג הפסח שיבח רב-סמל דוביצקי מפלוגת ההסוואה מספר 1, את הסיוע לחיילים ולפליטים. עם זאת דוביצקי איש 'הציונים-הכלליים' שהתנדב לצבא הבריטי ב-1940 בהיותו בן 42, ביקר את העובדה שהפעילים בנושאים הציבוריים ב'איגוד החיילים' נמנים רק על אנשי 'ההסתדרות'¹⁸⁷. וכך כתב לבנו "מדבר גבוה על חלוציות, על הקרבה וכו', ולא יסכימו שיכנס אדם חדש ואפילו המועיל ביותר לתוך אכסניה שלהם ז.א. לתוך חוג המשפיע על עניינים ציבוריים. אין אני שולל מהם את דאגתם לארץ, לאומיותם, נאמנותם. אבל דבר אחד אינני סולח להם: למעלה מכל עומדת אצלם – הסתדרות. אני

¹⁸³ דו"ח של צבי ליימן, מיום 28 במרץ 1944, על פעילות מרכז הפליטים מ-15 בינואר עד 15 במרץ 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

¹⁸⁴ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 6.

¹⁸⁵ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 233.

¹⁸⁶ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 4.

¹⁸⁷ עדותו של גבריאל דוביצקי, בנו של יצחק דוביצקי למחבר מיום 15 בנובמבר 2020.

כתבתי לך וזה לא רק הרושם שהם משתדלים שמושכות ההנהלה יישארו בידיהם" ¹⁸⁸.
אכן מן המקורות עולה, ככל שבוחנים את הרכב הפעילים באיגוד ובמרכז, כי בשני גופים
אלו, 'איגוד-החיילים' ו'מרכז הפליטים', הועדפו פעילים מקרב חברי ההגנה, בני קיבוצים
ומושבים.

פעילות החיילים במחצית הראשונה של 1944 בעקבות הקמת 'המרכז לפליטים'.

זמן קצר לאחר שמונה לתפקיד יצא ליימן לביקור בשני מחנות הפליטים, סנטה מריה
אל-בניו ופרמונטי. בסנטה מריה אל-בניו שהו באותה עת כמה מאות פליטים יהודים ¹⁸⁹.
במהלך ביקור זה עלה הרעיון להקים בבארי את מסגרת 'החלוץ'. לראש המסגרת החדשה
מינה ליימן את אחד הצעירים מבין הפליטים בסנטה. לשם מילוי התפקיד הועבר אותו פליט
צעיר ל'מרכז הפליטים' בבארי. מיד בתהליך שילובו של הצעיר בתפקיד החדש שיתף אותו
ליימן בתכניותיו, על כי יש בכונתו להקים בקרוב שתי הכשרות, אחת למבוגרים, כבני 25-
24, שאכן הוקמה בסמוך לאותו מועד בשם 'דרור' והכשרה נוספת של צעירים, במסגרת
'עליית הנוער', שגם היא הוקמה בסמוך לאותו מועד בשם 'הראשונים'. על הפרק עמדה
גם תכנית לארגון פעילות תרבותית והכנות להגירה לארץ ישראל ¹⁹⁰.

בפרמונטי מצא ליימן את הקהילה היהודית המאורגנת עם גני ילדים, בתי ספר, בתי
כנסת, בתי קפה הנושאים שמות עבריים כמו תל אביב וירושלים ופעילות של כול המפלגות
הציוניות. ליימן גיבש קו פעולה ברור שאותו הציג גם בפני המפקד האמריקאי "להתחיל
מיד בתהליך של פרודוקטיביזציה ולהכשיר את כול יושבי המחנה לעליה לא"י בכול
הדרכים". חשוב להדגיש כי המנהיגות הציונית בפרמונטי הייתה מאד דומיננטית והובילה
את הפעילות הערה בקרב רוב הפליטים היהודים במחנה ¹⁹¹.

היה ברור כי הצלחת המהלך שנועד "לפתח עזרה קונסטרוקטיבית" כהגדרת ליימן וזאת
במקום מתן עזרה בדרך של סעד, מחייבת תאום עם הנהגת הפליטים היהודים. בישיבות
משותפות הוחלט כי יוקמו שני גרעיני הכשרה. אחת של מבוגרים והשנייה של נוער,
במסגרת תנועת 'החלוץ', ובה ישולבו צעירים מכול תנועות הנוער, מבית"ר ועד 'השומר
הצעיר'. בנוסף הוחלט להקים שני קואופרטיבים, באחד מהם ייצרו תיקים, ארנקים
ומאפרות ובשני כריכות לאלבומים, תכנית שאכן יצאה לפועל, וליימן לקח על עצמו לדאוג
למכירת התוצרת ¹⁹². במטרה לארגן את משרד 'ההסתדרות הציונית' בבארי, במסגרת
'המרכז לפליטים', גייס צבי ליימן את דומיניץ ומי שעמד כאמור בראש 'ההסתדרות הציונית'
בפרמונטי. דומיניץ מלא את התפקיד בשיתוף עם החיילים וכפי שתיאר זאת ליימן בעדותו

¹⁸⁸ מכתב של יצחק דוביצקי לבנו מיכה, ערב פסח 1944, אוסף פרטי של גבריאל גבי דוביצקי בנו של יצחק.

¹⁸⁹ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 4.

¹⁹⁰ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 4. ליימן אינו מציין בעדותו את שמו של הצעיר אותו מינה לעמוד בראש 'החלוץ'. גם עיון במקורות נוספים לא העלה את שמו.

¹⁹¹ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 4.

¹⁹² עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 4. ארכיון קיבוץ כברי, מסמך 5, דוד ברומברגר מספר, עמ' 8.

"לשם ארגון העזרה והעליה במגמה של עזרה עצמית, בשיתוף עם החיילים ולא רק על ידי החיילים" ¹⁹³.

המספר הכולל של היהודים, להם נחשפו החיילים הארץ-ישראליים בשטח ששחרר על ידי בעלות-הברית בדרום איטליה עד לקראת סוף חודש פברואר 1944 היה כ- 5000 איש. לפחות 500 מהם היו יהודים איטלקים, למעלה מ-50% מהם היו פליטים במולדתם, שברחו מצפון איטליה לדרומה, האחרים היו יהודים תושבי נאפולי. מספרם של הפליטים היהודים שהגיעו לדרום איטליה מהארצות השונות היה 4490, 43% מהם מיוגוסלביה, 18% מגרמניה, 13% מפולין, 10% מצ'כיה, 6% מאוסטריה ו- 10% מארצות אחרות ¹⁹⁴. הפליטים היהודים התרכזו בדרום איטליה במקומות הבאים: במחנה פרמונטי 1100, במחנה בארי 510, בסנטה מריה אל-בניו 230, במחנה טרנטו 200, במחנות קטנים אחרים 300, סמוך לבארי 200, בברינדיזי והסביבה 150, בפוטנצה והסביבה 300, בנאפולי והסביבה 400, בקוזינצה והסביבה 100 בעירות קטנות אחרות 1000. באותה עת גם היה ידוע לחיילים הארץ-ישראליים כי 1550 יהודים עדיין נמצאים ביוגוסלביה באזור שהיה כבוש בידי הפרטיזנים היוגוסלביים וכי 400 מהם לוחמים בשורותיהם ¹⁹⁵.

באותה נקודת זמן, סוף פברואר 1944, העריכו מפקדים ופעילים מקרב החיילים הארץ-ישראליים שהחלו לפעול במסגרת 'המרכז לפליטים', כי באזור הכבוש על-ידי הגרמנים בצפון ומרכז איטליה מצויים בין 30 ל- 40 אלף יהודים איטלקים וכ- 20 אלף פליטים יהודים. מכאן הובן כי מספר כה גדול של פליטים שהיחידות הצבאיות עתידות לפגוש עם כיבוש צפון איטליה, מחייב הערכות שונה מזו שהייתה קיימת באותה עת. השינוי הוגדר על-ידי הפעילים בקרב החיילים הארץ-ישראליים באופן הבא: "יש לחסל כל מקריות בטיפול בשאלת הפליטים, ולקבוע קו אחיד לפעולה לכל השטח המשוחרר. לשם כך משתדלים לשתף את היחידות הארץ-ישראליות בכל חלקי איטליה. משתדלים שהשלטונות יכירו ביהודים כקטגוריה מיוחדת ויש כבר נטייה אצל השלטונות בכיוון זה. משתדלים להשיג סטאטוס רשמי לפעולתנו על ידי מינוי קצין-מקשר ארץ-ישראלי. בכיוון זה פעלו מיור אהרון [ולסלי] נמיור סחרוב עם שלושת הרבנים הצבאיים... הרב ברמן... הרב הוקר... והרב אורבך" ¹⁹⁶.

בתזכיר מפברואר 1944 בו דווח לבן-גוריון על פעולות היחידות העבריות בסיוע לפליטים היהודים באיטליה, מציינים אורבך וסחרוב כי נעשתה פנייה לשלטונות בבקשה להעביר

¹⁹³ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 5.

¹⁹⁴ בתזכיר של אורבך וסחרוב מיום 22.2.1944 על 'פעולות היחידות העבריות ביחס לפליטים היהודים באיטליה', ארכיון ציוני מרכזי S44\444, נעשתה שגיאה בסיכום ונרשם בטעות 5490 (צ"ל 4490). הטעות הזו מופיעה גם בספרו של גלבר תולדות ההתנדבות כרך ג' עמ' 230, בו נרשם כי מספר הפליטים היה כ- 5500.

¹⁹⁵ תזכיר של אורבך וסחרוב לבן-גוריון, מיום 22.2.1944, על פעולות היחידות העבריות ביחס לפליטים היהודים באיטליה, ארכיון ציוני מרכזי S44\444.

¹⁹⁶ תזכיר של אורבך וסחרוב לבן-גוריון מיום 22.2.1944, על פעולות היחידות העבריות ביחס לפליטים היהודים באיטליה, ארכיון ציוני מרכזי S44\444.

את הפליטים היהודים שעדיין נמצאים ביוגוסלביה לשטח הכבוש על-ידי בעלות-הברית באיטליה. תכנית הפעולה כללה גם הצבת חייל ארץ-ישראלי בכול אחד ממחנות הפליטים לצורך ארגון חיי הקהילה, הוראה והסברה. איתור בני נוער שבין הפליטים המתאימים לפעול כמדריכים עצמאיים והכשרתם. איסוף כל הילדים שהתגוררו עם משפחותיהם בבארי ובסביבה לבית-הספר בבארי וכן הקמת בתי-ספר [עבריים] בכל הערים המרכזיות [באיטליה]. מעל הכול, ראו החיילים הארץ-ישראליים את העלייה לארץ-ישראל כמטרה העיקרית בפועלם "ברור ששאלת העלייה לארץ תופסת את המקום המרכזי בבעיית הפליטים" כתבו אורבך וסחרוב¹⁹⁷.

במהלך החודשים הראשונים של 1944 הקימו החיילים הארץ-ישראליים שש חוות הכשרה בדרום איטליה. הראשונה הייתה חוות ההכשרה 'דרור' ולאחריה 'הראשונים', 'הבונים', 'עלייה', 'בדרך' ו- 'לעתיד'. מספר הפליטים היהודים שהשתתפו במסגרת ההכשרות היה קטן, כ- 130, ביחס למספר הכולל של הפליטים שהיה באותה תקופה בדרום איטליה, כ- 5000¹⁹⁸. עם זאת, ההכשרות היו בבת-עין של החיילים, הם ראו בהן מרכיב חשוב, גם מבחינה סמלית בהכנת מועמדים לעלייה לארץ ישראל¹⁹⁹. ניתן להניח שהמספר הקטן של החניכים בהכשרות ביחס לסך כל מספר הפליטים נבע מהאפשרות המוגבלת להקים הכשרות ולקלוט מספר גדול יותר של חניכים. באותו שלב כמעט ולא ניתן מימון חיצוני למטרה זו ואת רוב האמצעים, למעט 1000 לא"י שהתקבלו מהסוכנות, גייסו החיילים מתרומות של החיילים עצמם ושימוש באמצעים שהיו שייכים לצבא הבריטי והאמריקאי, שחלקם הושג לא בדרך חוקית. בזיכרונותיו כתב משה יהודאי מפלוגת התובלה 178 "בהקמת [חוות ההכשרה] הראשונים היה עלינו לבצע שלוש משימות: ראשית: הקמת מחנה לארבעים עד חמישים נפשות, בלי אמצעים ורק בכוחות שלנו"²⁰⁰

---

¹⁹⁷ תזכיר של אורבך וסחרוב לבן-גוריון מיום 22.2.1944, על פעולות היחידות העבריות ביחס לפליטים היהודים באיטליה, ארכיון ציוני מרכזי S44\444.

¹⁹⁸ דין וחשבון של צבי ליימן, מיום 17 במאי 1944, על פעולת מרכז הפליטים מ- 15 באפריל 1944 עד 15 במאי 1944, הארכיון הציוני המרכזי, S25\4719.

¹⁹⁹ בנקובר חמש שנים, עמ' 310.

²⁰⁰ עדות משה יהודאי, ספר הפלוגות העבריות להובלה, כרך ב', עמ' 465; תזכיר של אורבך וסחרוב לבן-גוריון מיום 22.2.1944, על פעולות היחידות העבריות ביחס לפליטים היהודים באיטליה, ארכיון ציוני מרכזי S44\444.

הקמת חוות ההכשרה.

המשימה לאתר מקום עבור חוות הכשרה הוטלה על יחידת שרותי המפות שהייתה ממוקמת סמוך לבארי. חייל היחידה נוביק התגלה כבעל כישרון ליצירת קשרים עם בעלי אחוזות איטלקיים ואכן מצא שתי חוות גדולות ליד ביטטו (Bitteto) הסמוכה לבארי ²⁰¹. חוות ההכשרה הראשונה 'דרור' הוקמה ב- 15 בפברואר בקרבת ביטטו, ב-Sannicandro di Bari, כ- 15 ק"מ מדרום מערב לבארי ²⁰². החווה השתרעה על שטח של כ- 50 דונם, מתוכם 10 דונם פולים שהיו כבר זרועים, 20 דונם לזריעת תפוחי-אדמה, עגבניות, גזר ושעועית, 10 דונם כרם, ושטח בנוי של כ- 3 דונם. המבנה המרכזי בחווה כלל שלושה חדרים למגורים, חדר אוכל ומטבח. בסוף חודש מרץ היו בחוות ההכשרה 17 פליטים יהודים ובהם בחורה אחת, שהגיעו מפרמונטי. גילם הממוצע היה 25, רובם יוצאי צ'כוסלובקיה. באותו מועד, 4 מהם עבדו ב'עבודות-חוץ', בצבא, 5 עסקו בנטיעת הכרם, 4 במשק הפנימי בחווה, 2 בעבודות שירות, מטבח וכביסה ואחד בכריכת ספרים. החווה עמדה לקלוט 12 חברים נוספים ממחנה הפליטים בבארי ²⁰³. בדומה לסיפורו של אנקורי שנשלח לפרמונטי, היחידות הארץ-ישראליות שחררו חיילים מהפעילות ביחידה הצבאית, לטובת פעילות העזרה לפליטים היהודים ²⁰⁴.

כך למשל, פלוגת התובלה 468, בפיקודו של המייג'ור סחרוב, לקחה תחת חסותה את הפעלת חוות ההכשרה 'דרור'. החייל הראשון שנשלח מטעם הפלוגה היה יוסף גפן, מכפר וורבורג ²⁰⁵. עזר על ידו בהכשרת החווה לפעילות, אחיו התאום סיומה גפן ²⁰⁶. יוסף גפן נולד בבסרביה ב- 1923. עלה לארץ-ישראל, עם אמו ואחיו התאום סיומה כשהיו כבני 11. המשפחה התיישבה בכפר-וורבורג. יוסף התגייס לצבא הבריטי בתחילת שנות הארבעים ושובץ לפלוגת התובלה 468 ²⁰⁷. לאחר סיום תפקידו של גפן בהכשרה, נשלח להחליפו גרשון אוסטרובסקי מקיבוץ עין-חרוד ²⁰⁸. אוסטרובסקי נולד באוקראינה ב- 1900, קיבל חינוך ציוני בנערותו במסגרת 'צעירי ציון', עלה לארץ ישראל ב- 1921, הצטרף לגדוד העבודה היה חבר הועד הפועל של הגדוד ועבד בסלילת הכביש טבריה-צמח והגיע לעין חרוד ב- 1923. היה חבר מזכירות הקיבוץ מיד עם הגיעו, ב- 1934 יצא לשליחות בחו"ל במסגרת 'החלוץ', ב- 1939 יצא מהקיבוץ לחיפה שם עבד כפועל נמל ולאחר מכן היה פעיל

²⁰¹ זאב שפר, ספר ההתנדבות: פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ-ישראל במלחמת-העולם השנייה, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ט, עמ' 698.

²⁰² ארכיון קיבוץ דגניה א', מתוך רשימה של חברי ההכשרות 'לנגב' ו'דרור' שהגיעו לדגניה א' בחודש מרץ 1945.

²⁰³ דו"ח של צבי ליימן מ- 28 במרץ 1944, לתקופה מ- 15 בינואר 1944 עד 15 במרץ 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

²⁰⁴ גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 227..

²⁰⁵ גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 227..

²⁰⁶ ראיון עם אליהו כהן, יחיאל טייבר ושמואל אוסיה, ארכיון ההגנה, סימול: 100.00010, עמ' 21.

²⁰⁷ עדות יגאל שוחט, אחיין של יוסף גפן, למחבר מיום 22 ביוני 2020.

²⁰⁸ ארכיון קיבוץ עין-חרוד מאוחד – תיק אישי גרשון אוסטרובסקי.

בהסתדרות. ב- 1940 התגייס לצבא הבריטי במכסת הגיוס של עין חרוד²⁰⁹. אחרי אוסטרובסקי הוקצו למשימה זו החיילים ישראל ליברטובסקי מתל-אביב ושלמה ליפסקי (תמיר) מקיבוץ תל-יוסף, כולם מפלוגת התובלה 468²¹⁰. ליברטובסקי נולד ב- 1917 ברוסיה, עלה לארץ ישראל ב- 1925, למד בגימנסיה 'הרצליה', היה חבר בתנועת הצופים והתגייס ל'הגנה' עוד בצעירותו. החל ללמוד בטכניון ומונה למפקד פלוגת הסטודנטים בהגנה. היה מראשוני המתגייסים לפלמ"ח ב- 1941, ומונה למפקד פלוגה ו' שבסיסה היה בירושלים. בתחילת 1943 התגייס לצבא הבריטי²¹¹. ליפסקי נולד ב- 1901 בפולין וגדל בבית עם אווירה ציונית. את לימודיו התיכוניים השלים בבית ספר 'תרבות' בלודג'. ב- 1921 עלה לארץ ישראל והצטרף לגדוד העבודה, עבד בסלילת כבישים וייבוש ביצות. ב- 1922 הצטרף לקיבוץ תל-יוסף. במהלך שנות ה-30 יצא למספר שליחויות מטעם החלוץ בעיקר לצ'כוסלובקיה וערב פרוץ המלחמה השתתף בניסיונות אחרונים להציל יהודים מצ'כיה. בסוף 1941 התגייס לצבא הבריטי²¹².

בינתיים נמשכה בפרמונטי פעילותו של אנקורי. במחצית פברואר, שישה שבועות לאחר שהגיע למחנה, הוא החליט לנסות ולהוביל מהלך חינוכי משמעותי במחנה²¹³. הרעיון שהגה היה להוציא את הנערים והמדריכים שפעלו במסגרת תנועות הנוער ממחנה פרמונטי, למקום בו תוקם חוות הכשרה. מחצית היום תוקדש ללימודים, בדגש על הקניית השפה העברית וידיעת הארץ ובחצי השני יוכשרו הנערים לחיים של עבודה, ואולי גם למתכונת של חיי קיבוץ²¹⁴.

מאחר והחילים שיצאו למחנות קבלו חופשות מוגבלות בזמן הם התחלפו. אנקורי חזר לפלוגתו 178, לאחר שעבר הזמן המרבי אותו ניתן להצדיק כחופשה²¹⁵. לפני שחזר ליחידה הוא השאיר הנחיות למדריכים, במחנה, לגבי אופן הכנת הצעירים ליציאה להכשרה וכינה זאת כ'חודש הכנה'. הוא גם קיבל את הסכמתו של מנהיג קבוצת בית"ר, יהושע הלוי ציטרון, שחניכיו יצאו גם הם להכשרה בצוותא עם 'הנוער הציוני'²¹⁶. את אנקורי החליפו בפרמונטי דוד ברומברגר, מקיבוץ כברי, חייל בפלוגת התובלה 179 ובהמשך משה גרשון כך תאר ציטרון את חילופי החיילים השליחים "השליחים התחלפו. כל פעם שלחה יחידה אחרת את שליחה. הראשון, צבי אנקורי מיחידה 178, הפך ממש לאיש פרמונטי, ולבנו היה דוי עלינו בהפרדו מאתנו. במקומו בא השליח הפופולרי ביותר, דוד ברומברגר, מהיחידה מס. 179. במקום הרצאות בא בהצעות מעשיות ויסד קואופרטיבים והכשרות.

²⁰⁹ ארכיון קיבוץ עין-חרוד מאוחד – תיק אישי גרשון אוסטרובסקי.

²¹⁰ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 227.

²¹¹ אתר מוזיאון הפלמ"ח, <http://palmach.org.il/veterans/veteranpage/?itemId=84940>

²¹² ארכיון קיבוץ תל-יוסף, תיק אישי שלמה ליפסקי תמיר.

²¹³ אנקורי *כדקל במדבר*, עמ' 353.

²¹⁴ אנקורי *כדקל במדבר*, עמ' 369.

²¹⁵ אנקורי *כדקל במדבר*, עמ' 353.

²¹⁶ אנקורי *כדקל במדבר*, עמ' 370-371.

אחריהם בא משה גרשון, אדם רציני ששיבה זרקה כבר בשערותיו. עבודתו הופסקה באמצע, כי פתאום הגיע זמן עליתנו"²¹⁷.

חוות ההכשרה השנייה, 'הראשונים', החלה לפעול ב- 21 במרץ, בקרבת ביטיטו, כ- 5 ק"מ מדרום מערב להכשרת 'דרור', בגרמו אפולה (Grumo Appula)²¹⁸. צבי אנקורי, שקיבל חופשה נוספת מהפלוגה, המשיך בפעילות ומונה כמנהל ההכשרה כעוזרו שימש החייל משה יהודאי גם הוא מפלוגת התובלה 178. לאחר שהמקום היה מוכן לאכלוס, יצאו ממחנה פלוגה 178 שלוש משאיות עמוסות בצידוד לחוות ההכשרה. אחדים מילדי ההכשרה היו יהודים איטלקים אולם רובם היו מארצות מוצא שונות יוגוסלביה, צ'כיה, גרמניה ופולין²¹⁹. אחד מהם היה חיים קרצ'י פרקש יליד צ'כוסלובקיה, ניצול ה'פנצ'ו'. מעדותו ניתן ללמוד על מסלול הבריחה של פליט הפנצ'ו, שהותם בפרמונטי, הכשרה ועלייה לארץ.

חיים נולד בשנת 1929 בעיר חוסט (Khust) ברוסיה הקרפטית, אז חלק בצ'כוסלובקיה, למשפחה חרדית מחסידות סאטמר. בתחילת שנות השלושים עלה אביו לארץ ישראל בכוונה להסדיר רישיונות עלייה לאשתו ולבנם חיים. מסיבה לא ידועה הרישיונות, גם כאשר הוסדרו כביכול, נדחו על-ידי הבריטים, וכך חיים ואמו מצאו עצמם עדיין בצ'כוסלובקיה עם פרוץ המלחמה. במאי 1940 הצטרפו חיים, שהיה כבן 11, ואמו למעפילי הפנצ'ו בברטיסלבה. הוא ואמו יצאו בקבוצה הראשונה של ניצולי הפנצ'ו מרודוס לפרמונטי ואת בר-המצווה שלו כבר חגג בבית-הכנסת במחנה. במרץ 1944 בהיותו כבן 15, יצא חיים מפרמונטי לחוות ההכשרה 'הראשונים'. במאי 1944 עלו הוא אמו עלו לארץ על ה'סטפן בטורי'. אביו, שכאמור היה בארץ עוד מתחילת שנות השלושים, הגיע לעתלית ופגש שם את בני משפחתו שהחלו חיים חדשים בארץ²²⁰.

עדות נוספת על מחנה ההכשרה נמסרה במסגרת מחקר זה על ידי ליה האוזר גרוס. מעדותה ניתן ללמוד על דרך מילוט מאירופה במהלך המלחמה ועל השתלבות הנערים היהודים הפליטים במחנה פרמונטי ובהכשרה. ליה נולדה בברלין בשנת 1928. ערב פרוץ המלחמה בקיץ 1939 עזבה המשפחה את ברלין והגיעה לקרקוב. הכיבוש המהיר של פולין על-ידי הגרמנים אילץ את בני המשפחה להמשיך בבריחה ועלה בידיהם להגיע לברטיסלבה. הקשר ההדוק בין הממשל הסלובקי עם גרמניה הנאצית הוביל שוב את המשפחה להמשיך בבריחה והמשפחה הצטרפה לנוסעי הפנצ'ו. אביה של ליה נפטר ונקבר ברודוס. האם וליה יצאו מרודוס בקבוצה הראשונה לפרמונטי. על פי עדותה של ליה החיים בפרמונטי היו נוחים. היא שהייתה נערה צעירה נאה ודוברת שפות זכתה אף לייחס מועדף

²¹⁷ יהושע הלוי ציטרון, הביתה, עמ' 155.

²¹⁸ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 371-372; דו"ח של צבי ליימן מ- 28 במרץ 1944, לתקופה מ- 15 בינואר 1944 עד 15 במרץ 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

²¹⁹ עדות משה יהודאי, ספר הפלוגות העבריות להובלה, כרך ב', עמ' 463.

²²⁰ עדות חיים קרצ'י פרקש למחבר ביום 24 באוגוסט 2020.

על-ידי מפקד המחנה סלווטורה. ידיעת השפות הכשירה אותה לתפקיד של קבלת הפנים לכול האורחים החשובים שהגיעו לפרמונטי. ליה מעידה כי הייתה מיוודדת מאד עם אנקורי ואת המפגש עם משה שרת זוכרת מאד לטובה. ליה ואימה עלו לארץ בסוף מאי 1944 על ה'סטפן בטורי'²²¹.

בזיכרונותיו תאר אנקורי את תחושת הבאים לחווה "תחושת החופש שליוותה התרחקות ראשונה זו מן המחנה, ונסיעה ראשונה כארבע שעות בכביש בלתי-מוכר לאיטליה בלתי-מוכרת, היו חוויה לגופן. אך גדולה מזו הייתה חווית הצעירים למראה 'בית-ראשונים' טובל בתפרחת שקדיות. המראה היה מעבר לחלומותיהם. ארץ ישראל! ספונטנית פרצה מפייה שירת 'אנו נהיה הראשונים', ושירה זו הפכה מאותו רגע להמנון החווה. ההמנון הושר בכול בוקר במעין-מסדר בחצר החווה קודם התחלת הלימודים"²²².

הבניין המרכזי בחווה כלל חמישה חדרי מגורים מרווחים, מטבח, חדר-אוכל, חדרי לימוד, מחסן-בגדים ומתפרה. גילם הממוצע של 30 הנערים והנערות, חברי ההכשרה, היה 18-15²²³. כחצי מקבוצת הנערים בהכשרה היו מזוהים כביתרים, המדריך הראשי שלהם ב'ראשונים' היה אוסי דרקסלר ועזר על ידו סטפק רייך. המחצית השנייה היו מזוהים עם 'הנוער-הציוני', המדריך הראשי שלהם היה פריץ לדרר וסגנו בוקי בוקסבאום²²⁴. הנערים למדו בשתי משמרות ובחצי היום בו לא למדו מילאו משימות בחווה. המשימות היו סידור וניקיון החדרים, מטבח וחדר האוכל, עזרה במחסן, טיפול בחולים ועבודת חקלאות. יחידת שרותי המפות, בפיקודו של המייג'ור צבי ברסט, הייתה ממוקמת בקרבת הכשרת 'הראשונים'. היחידה ישבה במבנה ששימש לפנים כבית-ספר, ולבקשת אנקורי העבירה היחידה להכשרה את ציוד בית-הספר. יחידת שרותי המפות לקחה על עצמה את החסות על בית-הספר בחווה וסיפקה באופן שוטף את הציוד הדרוש בנוסף לציוד בית-הספר הושלם גם הציוד שהיה דרוש לשני אולמות שינה, האחד לבנים והשני לבנות, חדר-אוכל ומועדון²²⁵.

בשבוע הראשון לשהותם, הוצפה החווה בעקבות גשמי זעף. הדבר גרם לניתוק החווה ורבים מהנערים נזקקו לטיפול רפואי. קבוצת רופאים אמריקאים, מבית-החולים, יצאה לחווה להגיש לנזקקים את הטיפול הדרוש. לאחר הביקור בחווה, התנדבו הרופאים האמריקאים לקחת על עצמם את הטיפול הרפואי השוטף בדיירי החווה²²⁶. משה קרוא 'תיש', מפלוגת התובלה 178 תאר את השינוי שעברו ובמוקד התגברות התודעה הלאומית-ציונית בקרב חניכי ההכשרה "אי-אפשר היה שלא להשתאות מהשינוי המידי

²²¹ עדותה של ליה האוזר גרוס למחבר מיום 8.9.2020.

²²² אנקורי כדקל במדבר, עמ' 372.

²²³ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 374.

²²⁴ עדות חיים קרצ' פרקש למחבר ביום 24 באוגוסט 2020.

²²⁵ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 372.

²²⁶ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 374.

והרב שחל בבני-הנעורים שהשתכנו בבית. אבן הבוחן לשלב הראשון של גיבושם הייתה אולי השפה. שמענו שם הרבה איטלקית וגרמנית, הלשונות שהנוער הביא מפרמונטי, אבל השפה העברית התחילה להשתלט במהירות מפתיעה" ²²⁷.

אספקת המזון הבסיסית להכשרה נמשכה מפרמונטי. רוב ילדי ההכשרה היו רשומים כפליטים בפרמונטי וככאלה הגיעה להם הקצבת מזון. אחת לחודשיים נסעו חיילים לפרמונטי כדי לקבל את הקצבת המזון לילדי ההכשרה, אך זו לא סיפקה את צרכי המחנה. יהודאי תיאר בעדותו כיצד הושלם החסר "כיון שלא היה בזה די [האספקה מפרמונטי], הלך אנקורי אל ראש ועד הכפר השכן. לפני שנסע לכפר התלבש במדי קצין וחגר אקדח, כנהוג בצבא הבריטי (היינו בסך הכל טוראים!). הוא הופיע לפני ראש הכפר בחברת הנהג שהסיע אותו לשם. צבי ידע לדבר אנגלית ואיטלקית. הוא הודיע לראש הכפר שאנחנו חיילים ושהקמנו מחנה ובית ספר לילדי פליטים סמוך לכפרו. יש לנו 45 ילדים ואנחנו דורשים לכלול אותם בין מקבלי האספקה בכפרו. כך נולד עוד מקור אספקה" ²²⁸. כדי להשלים את החסר משני מקורות האספקה הקבועים, הגיע יהודאי מדי פעם ליחידות העבריות שכבר היו באזור ומהן קיבל אבקת ביצים, ריבה, סוכר, תה, ובשר, מוצרים אותם היה ניתן להשיג באותה תקופה רק בצבא או בשוק השחור. כעבור זמן מה התקבל בהכשרה גם סיוע כספי דבר שאפשר להם להוסיף לתפריט גם ירקות ופירות שניקנו בכפר השכן ²²⁹. אספקת החלב הייתה מאחד האיכרים בסביבה. הפעילות של השליחים החיילים בהכשרה הייתה אינטנסיבית מאד, היא החלה בשש בבוקר ונמשכה עד חצות. פעילות זו כללה שיעורי ספורט, לימודים עיוניים כמו עברית, חשבון, אנגלית וגאוגרפיה של ארץ ישראל, כחמש עד שבע שעות הוראה ביום ופעילויות ערב שונות ²³⁰. הפעילות האינטנסיבית בחווה גרמה לשחיקה של החיילים השליחים ולכן כל אחד מהם שירת רק פרק זמן של מספר חודשים ²³¹.

באותה תקופה לערך בו הוקמה חוות ההכשרה 'הראשונים', סוף חודש מרץ, נשלח החייל יוסף פלשמן מפלוגת התובלה 178, חבר קיבוץ גשר, לטפל באוכלוסיית הפליטים היהודים בסנטה מריה אל-בניו. בעזרת חיים שרמן מתל-עדשים הקים פלשמן את הכשרת 'הבונים' לנוער בגילאים 16 לערך ²³². פלשמן נולד בשנת 1919 בלייפציג שבגרמניה.

²²⁷ אנקורי כדקל במדבר, עמ' 372; עדות משה קרוא, ספר הפלוגות העבריות להובלה, כרך א', עמ' 129.

²²⁸ עדות משה יהודאי, ספר הפלוגות העבריות להובלה, כרך ב', עמ' 463.

²²⁹ המקור התקציבי אינו מצוין בעדותו של יהודאי. ניתן להניח שהתקציב התקבל או מהממשל הצבאי AMGOT, או מהכספים שאספו החיילים הארץ-ישראליים לטובת סיוע לפליטים היהודים.

²³⁰ עדות חיים קרצ'י פרקש למחבר ביום 24 באוגוסט 2020.

²³¹ עדות משה יהודאי, ספר הפלוגות העבריות להובלה, כרך ב', עמ' 464-465. לאחר כחצי שנה, באוגוסט 1944, ביקש אנקורי להחליפו, ובמקומו הגיע כמורה זאב. יתכן כי זהו זאב כץ מקיבוץ גשר. מכתב של יוסף פלשמן מקיבוץ גשר מיום 31.7.44, ובו מצוין כי זאב כץ 'עושה עבודה דומה לשלו אם כי במקום אחר', פלשמן היה מרכז הפעילות של ההכשרות בסנטה מריה אל-בניו, ארכיון קיבוץ גשר, תיק אישי יוסף פלשמן. משה יהודאי נשאר בחווה כשמונה חודשים ואז חזר ליחידה.

²³² ארכיון מועצה אזורית עמק יזרעאל, תיק אישי חיים שרמן. ארכיון קיבוץ מרחביה, תיק אישי אריה גרוסמן; בנקובר, חמש שנים, עמ' 310; עדות של רחל אלבהרי טל, קיבוץ מרחביה, למחבר, ביום 13.2.2020, ילידת

בצעירותו היה בתנועת הנוער 'צופים עבריים' ובתנועת 'הבונים'. בשנת 1936, בהיותו בן 17 עלה לארץ ישראל במסגרת 'עליית הנוער'²³³. הוא התחנך במסגרת של חברת נוער א' באשדות יעקב וגבעת-ברנר. בשנת 1939, כחבר גרעין של הנוער העובד, היה ממקימי קיבוץ גשר²³⁴. בספטמבר 1941 התגייס לצבא הבריטי והוצב בפלוגת התובלה 178²³⁵. הכשרת 'הבונים' מנתה, באמצע חודש אפריל 1944 15 ילדים²³⁶. המדריך הראשי של הנערים בהכשרה היה אריה גרוסמן בוז'ו, פליט מיוגוסלביה. גרוסמן נולד ביוגוסלביה ב-1923 בעיירה קטנה בשם קריז'בסי (Krizevci), לא הרחק מזגרבו, ובצעירותו שימש כמזכיר קן השומר-הצעיר 'קדימה', בעיירה²³⁷. עם פלישת הגרמנים ליוגוסלביה, באפריל 1941, החל אריה במסע מנוסה, יחד עם חלק ממשפחתו, שהביא אותם בסופו של דבר לאיטליה, למחנה פרמונטי. שם יסד בין השאר את ארגון 'הנוער הציוני', שמנה כ-200 חברים²³⁸. בעדותו מציין גרוסמן כי בתחילת 1944 התבקש לעבור מפרמונטי לסנטה מריה אל בניו ולקחת על עצמו את הדרכת הנערים בהכשרת 'הבונים'. לדבריו, תפקידו היה, בין השאר, לשכנע את חניכי ההכשרה להגיע כאשר יעלו לארץ-ישראל לקיבוץ של השומר-הצעיר. הוא עצמו התבקש ע"י הנהגת השומר הצעיר בארץ להישאר באיטליה לשנה נוספת במטרה להמשיך להכשיר ולשכנע עולים פוטנציאליים להגיע לקיבוצי השומר-הצעיר. גרוסמן אכן נשאר ועלה לארץ במרץ 1945 לקיבוץ מרחביה²³⁹.

קבוצת החניכים בהכשרת 'הבונים', הייתה קשורה מאוד לפלשמן. הם הוקסמו מאישיותו הכובשת. מרים לוריה, אחת הילדות בהכשרה תיארה בעדותה את חיבתם לחייל-המדריך "יוסף זכור לי כאדם שהצליח להקסים אותנו – את הבנות והבנים כאחד. כולנו הלכנו שבי אחר אישיותו השופעת שמחת חיים ובטחון עצמי. הוא ידע להעניק לנו חמימות רבה שהייתה חשובה עבורנו, בהיותנו מנותקים מהורינו, שאמנם היו בקרבתנו, אך לא התלהבו ממצאותנו בהכשרה"²⁴⁰.

התפקיד שלקח על עצמו פלשמן, להטמיע אצל הילדים הצעירים את הרצון להגיע לארץ ישראל, לא היה קל. כפי שתיאר אחד מילדי ההכשרה בעדותו "רצונו [של יוסף פלשמן] לעניין אותנו בנושא החלוציות ובנין הארץ, היה קשה למימוש, הן בגלל גילנו הצעיר, שעשה אותנו תלויים בהורינו, והן בקושי להלהיבנו לעניין שהיה רחוק מאתנו מרחק רב. עלי לציין

1930, בת 14 בהכשרה. אחותה גילה ילידת 1927, בת 17 בהכשרה. פירחה פלורה קלדרון, אימא של ארנה היידנפלד, ילידת 1928, בת 16 בהכשרה, עדות ארנה היידנפלד למחבר ביום 29.1.2020.

²³³ ארכיון קיבוץ גשר, תיק אישי יוסף פלשמן, 1505, תיק מס' 3.

²³⁴ פלשמן יוסף, 'יום וחלום', הוצאת קיבוץ גשר, תל-אביב תש"ל, עמ' 7.

²³⁵ פלשמן יוסף וחלום, עמ' 30, מדבריו של זאב כץ, חברו לקיבוץ ולפלוגה 178.

²³⁶ יומן יוסף בנקובר מיום 19 באפריל 1944, ארכיון קיבוץ רמת-הכובש; בנקובר חמש שנים, עמ' 310.

²³⁷ אריה גרוסמן בוז'ו, בדרך הארוכה, תאריכון אוטוביוגרפי, ארכיון קיבוץ מרחביה, קובץ שני.

²³⁸ אריה גרוסמן בוז'ו, בדרך הארוכה, תאריכון אוטוביוגרפי, ארכיון קיבוץ מרחביה, קובץ שני, עמ' 8.

²³⁹ ארכיון מרחביה, בוז'ו, עמ' 8.

²⁴⁰ ארכיון קיבוץ גשר, וארכיון קיבוץ מרחביה, שיחה עם חברים מקיבוץ מרחביה שהיו חניכיו של יוסי [פלשמן] בהכשרה באיטליה בהיותו חייל [בפלוגת התובלה 178] ושחרר לתפקיד זה, עמ' 3.

שבתקופת שהותו הקצרה עמנו – כחמישה חודשים – הצליח יוסף לחולל פלאים ולהפכנו מילדים, שהיהדות והציונות היו זרות להם, לציונים וחלוצים נלהבים ועלייה לארץ מלאה את כל מחשבותינו²⁴¹. כעבור שנים כשנשאלה על אותם ימים העידה גילה איתן, גם היא חניכה בהכשרת 'הבונים', כי פלשמן היה מלא באהבה וגעגועים לארץ ישראל, ואת תחושותיו אלה הוא הצליח להעביר לחניכים. ההכשרה אורגנה על-ידו בצורה מופתית. המקום אורגן כעין קיבוץ קטן וכול חניך שובץ ב"סידור עבודה", פלשמן היה מעורב בכול הפרטים ולו הקטנים ביותר כגון כביסה, עצים לבישול, מטבח, ומתפרה. הוא אף ניהל את סחר המכר עם איכרי הסביבה, ביצים ומוצרי חקלאות בתמורה למוצרי מזון צבאיים שהיו ברשות ההכשרה. ילדי הקבוצה קיבלו ברצון את הנחיותיו 'קשה לתאר את ההערצה שהייתה לנו אליו', העידה גילה. דלתו הייתה תמיד פתוחה בפניהם, מוכן לענות על כל שאלה. סדר היום בהכשרה כלל עבודה בבוקר ולימודים אחר הצהריים. העבודה כללה טיפול בגן-הירק הקטן שהיה צמוד אליהם, מעט עבודת חקלאות אצל איכרים בסביבה, מתפרה, מטבח, סידור הבית ואסוף עצים. הלימודים אחר הצהריים כללו לימוד השפה העברית וידיעת הארץ. בשעות הערב קיימו שיחות או פעולות שונות, כמו כן טיילו הרבה בסביבה הקרובה²⁴².

מהעדויות והמקורות עולה שפלשמן, בדומה לרוב החיילים הארץ-ישראליים, נמנע מלהתייחס בפעילותו החינוכית עם ילדי ההכשרה למחלוקות הפוליטיות היישוביות, כפי שבאו לידי ביטוי באותה תקופה ביישוב ולגייסם לתנועתו 'הקיבוץ המאוחד'. לוריה, העידה כי בתשובה לשאלתם הזכיר אמנם פלשמן את קיבוצו [גשר] ועוד שמות של שני קיבוצים בהם שהה בעבר, אשדות יעקב וגבעת ברנר [הקיבוץ המאוחד] כיעדים אפשריים לקליטתם. אולם, עם זאת, הוא לא ניסה להטות את מחשבתם לכיוון מסוים, התנהלות שהעלתה עוד יותר את קרנו בעינם. קבוצת הילדים הגיעה בסופו של דבר דווקא לקיבוץ מרחביה של השומר-הצעיר. ההכרעה זו נתקבלה בעקבות שיחת שכנוע עם גרוסמן שהיה כאמור חבר השומר-הצעיר. על פי עדותה של מרים פגישת השכנוע התקיימה בסמוך ליציאתם מאיטליה לארץ, בעת שפלשמן נעדר מן ההכשרה, לצורך טיפול באישורי העלייה שלהם. על פי עדות של חברי הקבוצה למרות שהם חשו באכזבתו של פלשמן הוא כיבד את החלטתם²⁴³.

באביב 1944 נוסדו שלש הכשרות נוספות. שתיים מהן באזור סנטה מריה אל-בניו 'עליה' ו'בדרך' והשלישית 'לעתיד' בפרמונטי. ההכשרה 'עליה' שנוסדה בסוף אפריל מנתה 15 חברים בתוכם שלוש נשים. הגיל הממוצע של חברי הכשרה זו היה 24-25²⁴⁴. חברי

²⁴¹ ארכיון קיבוץ גשר, וארכיון קיבוץ מרחביה, שיחה עם חברים, עמ' 1.

²⁴² ארכיון קיבוץ גשר, וארכיון קיבוץ מרחביה, שיחה עם חברים, עמ' 4.

²⁴³ ארכיון קיבוץ גשר, וארכיון קיבוץ מרחביה, שיחה עם חברים, עמ' 4.

²⁴⁴ דין וחשבון של צבי ליימן, מיום 17 במאי 1944, על פעולת מרכז הפליטים מ-15 באפריל 1944 עד 15 במאי 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719, עמ' 2.

קבוצת 'עליה' היו חניכי השומר-הצעיר עוד ביוגוסלביה וביקשו להקים הכשרה שתכלול רק אותם, כגרעין של השומר-הצעיר. אולם באותה תקופה 'מרכז הפליטים' לא אפשר הקמת הכשרות עם גוון פוליטי נפרד. לאחר שהקבוצה פגשה בבארי את הצנחן שלום פינצ'י מקיבוץ גת, גם הוא חניך השומר-הצעיר מיוגוסלביה, והבינו ממנו כי כנראה לא יקבלו סיוע מהחייילים הארץ-ישראליים וכמו כן הסיכויים לעלייה לארץ-ישראל לא נראה כי יתממשו בזמן הקרוב, החליטו להקים את ההכשרה בעצמם²⁴⁵. רק כאשר ההכשרה הוקמה והייתה לעובדה קיימת היא הוכרה על-ידי 'המרכז לפליטים' וזכתה לסיוע²⁴⁶. חברי ההכשרה הרווקים שוכנו בבית אשר כלל 4 חדרי שינה, חדר אוכל מרווח, ומטבח ואילו חברי ההכשרה הנשואים שוכנו בבית סמוך בן 3 חדרים. החברות עבדו במטבח, שמונה מחברי ההכשרה הגברים עבדו את שטח הקרקע הסמוך לבתי המגורים וארבעה מהם הועסקו בעבודות-חוץ אצל איכר איטלקי. ההכשרה 'בדרך' מנתה 24 איש פליטים יהודים מסנטה מריה אל-בניו מבוגרים יותר, בגיל ממוצע של 40²⁴⁷. בפרמונטי הוקמה הכשרה דתית בשם 'לעתיד' ובה השתתפו 8 חניכים בלבד²⁴⁸. בדין-וחשבון של 'מרכז הפליטים' מה-17 במאי דווח על כי שלושה מדריכים חדשים נשלחו להכשרות, הוסדרו התקציבים לכל ההכשרות, ולארבעת ההכשרות הראשונות 'דרור' 'הראשונים' 'הבונים' ו'לעתיד' אף אושרה תמיכה ממשלתית. מספר החברים בשש ההכשרות שהוקמו בחודשים הראשונים של 1944 הגיע במחצית חודש מאי 1944 לכ-130²⁴⁹.

קבוצת הכשרה נוספת הוקמה במסגרת של פלוגה 468, במסגרת זו היו 8 ילדים בגיל ממוצע 14. בחצי הראשון של היום עבדו בסדנת כלי-הרכב של הפלוגה, ובחצי היום השני למדו עברית, חשבון והיסטוריה²⁵⁰. אלי זהר, שהיה, כזכור, קודם במסגרת דומה ליד

---

²⁴⁵ שלום פינצ'י נולד בבוסניה-הרצגובינה ב-1916, בגיל 16 הצטרף לשומר-הצעיר, ב-1939 עלה לארץ, ב-1941 התנדב לפלמ"ח, ב-1942 היה ממקימי קיבוץ גת. בתחילת 1943, בגיל 37, התגייס לצבא הבריטי והצטרף לקבוצת הלוחמים 'צנחני היישוב' שאומנו לפעילות מעבר לקווי האויב, הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – לוחמים. בספטמבר 1943 יצא פינצ'י בטיסה מטוניס במטרה לצנוח ביוגוסלביה, גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 162, 165. הטייסים שהבחינו כי הסימון בקרקע אינו נכון, ביטלו את ההצנחה והמטוס שב על עקבותיו, שלום פינצ'י, בשליחות בצבא טיטו, ספריית פועלים / רשומות גולה הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר מרחביה, ישראל 1946. בנובמבר 1943 הועבר פינצ'י לבארי ושהה באזור עד אפריל 1944 כאשר יצא למשימה ביוגוסלביה, גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 165. בתקופת שהותו באזור בארי פגש פינצ'י את חברי תנועתו היוגוסלביים ביניהם אברהם וציפורה יצחקי והמריץ אותם לעשות את כל הנדרש כדי שיעלו לארץ ישראל, פינצ'י, בשליחות בצבא טיטו, עמ' 14-17. ביולי 1954 בטקס זיכרון לצנחני היישוב שנערך בקיבוץ מעגן התרסק מטוס קל אל תוך הקהל ושלום פינצ'י היה אחד הנספים, ב'אסון מעגן', הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – לוחמים.

²⁴⁶ ארכיון קיבוץ גת, תיק אישי אברהם וציפורה יצחקי. מכתבו של צבי ליימן למשה שרת מיום 29.5.1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

²⁴⁷ דין וחשבון של צבי ליימן, מיום 17 במאי 1944, על פעולת מרכז הפליטים מ-15 באפריל 1944 עד 15 במאי 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719, עמ' 2.

²⁴⁸ בנקובר, חמש שנים, עמ' 310.

²⁴⁹ דין וחשבון של צבי ליימן, מיום 17 במאי 1944, על פעולת מרכז הפליטים מ-15 באפריל 1944 עד 15 במאי 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719.

²⁵⁰ דו"ח של צבי ליימן, מיום 28.3.44, על פעילות 'המרכז לפליטים' לתקופה מ-28 במרץ 1944, לתקופה מ-15 בינואר 1944 עד 15 במרץ 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719.

נאפולי בפלגה 179, עבר עם משפחתו לאזור בארי. ההורים שוכנו במחנה הפליטים בקרבונרה והוא היה אחד הילדים שהשתתפו במסגרת זו בפלוגה 468.²⁵¹

העסקת פליטים ביחידות הצבא הארץ-ישראליות ובמוסדות.

'המרכז לפליטים' דאג לשבץ פליטים יהודים לעבודה ביחידות הצבא הארץ-ישראליות, במועדון החיילים בבארי וב- 'מרכז הפליטים' עצמו.²⁵² בשלושת החודשים הראשונים לפעולתו של 'המרכז לפליטים' הוסדרו 221 מקומות עבודה עבור הפליטים, ביניהם עשרות שהיו כבר בעלי-מקצוע ורבים אחרים כמתלמדים בהכשרה מקצועית.²⁵³ דוגמא להעסקת פליטים ביחידות ניתן לראות ביחידת שרותי המפות. חייל היחידה קראפט, שמונה, כאמור, לנהל את מועדון החיילים בבארי מציין בעדותו כי מאחר שהיקף המשימות ביחידת שרותי המפות היה גדל מאד ולא הייתה אפשרות לקבל תוספת חיילים במסגרת הרגילה הוא קיבל אישור [כנראה משלטונות הצבא] להעסיק פליטים של "בנות-הברית". למשימה גויסו 20 פליטים יהודים מפרמונטי, הם הולבשו במדי צבא, קיבלו את מזונם מהיחידה, ולאחר זמן, לא היה ניתן להבחין בינם לבין חיילי היחידה. בעת ששהתה סמוך לביטטו העסיקה יחידת שרותי המפות כ- 60 פליטים בעבודות מטבח, במחסנאות ובפעילויות דומות.²⁵⁴ בנוסף להעסקת פליטים ביחידות עצמן, פלוגות התובלה ניצלו את העובדה שהיה בסמכותם להעסיק חברות תובלה אזרחיות, במשימות לצרכי הצבא ושילבו בהן פליטים יהודים כנהגים. מקרים כגון אלו נודעו בפלוגות 462, 650 ו- 468.²⁵⁵

בתי-ספר, קבוצות נוער וסמינריונים.

בית-הספר העברי הראשון הוקם בבארי ב- 18 בפברואר 1944.²⁵⁶ כמנהלו הראשון מונה צבי בר-שיח מקיבוץ נווה-איתן, חייל בפלוגת התובלה 468.²⁵⁷ צבי שטראוך (בר-שיח) נולד בקראקוב ב- 1910.²⁵⁸ היה חבר ב'גורדוניה', ובהמשך 'הנוער הציוני' וב-'עקיבא'. צבי עלה לארץ-ישראל בראשית שנות השלושים, במסגרת 'עקיבא', תחילה לפתח-תקוה ולאחר מכן היה בין המייסדים של קיבוץ נווה-איתן.²⁵⁹ עם הקמתו של בית הספר בבארי, למדו בו 6 תלמידים, ועד מחצית חודש מרץ 1944 גדל מספרם ל- 19. הילדים, שגילם הממוצע היה 9, למדו בשתי כיתות. שפת ההוראה הייתה עברית, ומקצועות הלימוד היו עברית, חשבון, ציור, התעמלות וזמרה. בחודש הראשון לפעילותו

²⁵¹ עדותו של אלי זהר למחבר.

²⁵² דו"ח של צבי ליימן, מיום 28.3.44, על פעילות 'המרכז לפליטים' לתקופה מ- 28 במרץ 1944, לתקופה מ- 15 בינואר 1944 עד 15 במרץ 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719, עמ' 1.

²⁵³ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 234.

²⁵⁴ שפר, ספר ההתנדבות, עמ' 698.

²⁵⁵ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 233.

²⁵⁶ דו"ח של צבי ליימן, מיום 28.3.44, על פעילות 'המרכז לפליטים' לתקופה מ- 28 במרץ 1944, לתקופה מ- 15 בינואר 1944 עד 15 במרץ 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719.

²⁵⁷ עדות צבי ליימן, ארכיון ההגנה 80/90/2.

²⁵⁸ עדות דוריאל לרון, בן משפחה של צבי בר-שיח, למחבר ביום 28 ביולי 2020.

²⁵⁹ עדות מרים בר-שיח, אלמנתו של צבי, למחבר ביום 26 בפברואר 2020.

של בית-הספר, הוזמנו ההורים לשתף אספות הורים, מסיבת פורים נחגגה, כשהשפה המדוברת בקרב המשתתפים הייתה עברית, כולל הצגות בעברית. בכול יום שבת בשעות אחר הצהריים קיימו מסיבה לילדים. בסוף חודש מרץ הוכנה תכנית להרחבת בית-הספר, ולהסדירו במתכונת של מעון-יום, כולל הזנת הילדים בארוחת צהרים²⁶⁰. בהמשך ניהל את בית הספר צבי לם מבאר טוביה, שלפני גיוסו עבר קורס מ"כ במסגרת ההגנה ולאחריו ניהל את בית-הספר חיים קירש²⁶¹. בשונה משני המנהלים שקדמו לו, קירש לא היה חייל אלא פליט מפרמונטי. לפני שמונה כמנהל בית הספר בבארי שימש כמורה למוסיקה בפרמונטי ולאחר מכן כמדריך ומורה בחוות ההכשרה 'הבונים' בסנטה מריה אל-בניו²⁶². בנוסף לבית-הספר בבארי, פתחו החיילים הארץ-ישראליים בבארי, בסנטה מריה אל-בניו ובפרמונטי כיתות ללימוד עברית עבור פליטים מבוגרים²⁶³. בבארי היו 4 קבוצות של 9 איש בכל קבוצה, בפרמונטי 4 קבוצות של 14 איש בכל קבוצה ובסנטה מריה אל-בניו 5 קבוצות של 10 איש בכל קבוצה. בסך הכול השתתפו במסגרת זו של לימוד עברית למבוגרים 142 142 פליטים יהודים. בעיר בארי עצמה ארגנו החיילים שתי קבוצות מקרב נערים שהתגוררו בעיר, בני העיר ופליטים בסך-הכול מנתה הקבוצה 14 נערים. במחנה הפליטים קרבונרה הסמוך לבארי קיימו החיילים הארץ-ישראליים סמינריון של השכבה הבוגרת מבין חברי 'החלוץ הצעיר'. הסמינריון, נסב על נושאים הקשורים לארץ ישראל. גם בפרמונטי התקיים סמינריון דומה כהכנה לקבוצת החניכים שהייתה מיועדת לצאת להכשרת 'הראשונים'²⁶⁴.

הגעת פלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה' לאיטליה.

פלוגת ההנדסה 'סולל-בונה' 745 (Artisan Works Coy. R.E), בפיקודו של מייג'ור דב חיימוביץ, הגיעה לאיטליה במרץ 1944²⁶⁵. חיילי הפלוגה שהתמקמה סמוך לנאפולי שיפצו בית בעיר והסבו אותו לשימוש כ'בית ההסתדרות הציונית' ופתחו בו מועדון שבמסגרתו הפעילו חוגים ללימוד עברית ותנ"ך. על אחד מחיילי הפלוגה הוטל להפעיל את הנוער בפעילות צופית²⁶⁶. הפלוגה קלטה 27 פליטים יהודים לעבודה ששוכנו בבית נפרד אשר הוקצה עבורם. כמו כן הועמד לרשותם מדריך שדאג הן לצרכיהם הפיזיים והן לפעילותם

---

²⁶⁰ דו"ח של צבי ליימן, מיום 28.3.44, על פעילות 'המרכז לפליטים' לתקופה מ- 28 במרץ 1944, לתקופה מ- 15 בינואר 1944 עד 15 במרץ 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719.

²⁶¹ עדותו של חיים קירש על פי תמונה מהאוסף של חיים פרקש, מצויה באוסף הפרטי של חיים קרצ'י פרקש.

²⁶² עדותה של ליה האוזר גרוס, בת-דודה של חיים קירש למחבר ביום 8.9.2020; עדותו של חיים קרצ'י פרקש למחבר ביום 24.8.2020.

²⁶³ דין וחשבון של צבי ליימן, מיום 17 במאי 1944, על פעולת מרכז הפליטים מ- 15 באפריל 1944 עד 15 במאי 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719.

²⁶⁴ דו"ח של צבי ליימן, מיום 28.3.44, על פעילות 'המרכז לפליטים' לתקופה מ- 28 במרץ 1944, לתקופה מ- 15 בינואר 1944 עד 15 במרץ 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719.

²⁶⁵ הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – יחידות עבריות.

²⁶⁶ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 233.

התרבותית. ראוי לציין כי מאז הקמתו של 'המרכז לפליטים' נעשו כל פעולות הסיוע לפליטים היהודים בתאום עם המרכז²⁶⁷.

לדבריו של הרב אורבך הגעתה של פלוגת 'סולל-בונה' לאיטליה ומעורבותה המידית בנושא העזרה לפליטים היהודים הביאה לשינוי משמעותי בכל הקשור לפעילות משותפת של היחידות העבריות שהיו באותה עת באיטליה. אורבך נכח בדיון שהתקיים ב- א' חול- המועד פסח ובו השתתפו נציגי כל היחידות העבריות שהיו אז באיטליה כולל מפקדי הפלוגות ודנו בנושא הסיוע לפליטים היהודים. הדיון לא חידש דבר, כך כתב, אולם השינוי היחיד שהייתה לו משמעות היא עצם השתתפותה לראשונה של פלוגת ההנדסה 745, פלוגת 'סולל-בונה'²⁶⁸. חייל פלוגה 745, יחיאל דובדבני, היה לאחר זמן מה לדמות המרכזית בעזרת החיילים הארץ-ישראליים לפליטים היהודים ולאוכלוסייה היהודית המקומית באיטליה, כראש 'המרכז לגולה באיטליה' (ראו להלן).

ביקור משה שרת באיטליה והמחלוקת על סמכות ההיררכיה הפיקודית.

בדרכו חזרה מאנגליה לארץ, באפריל 1944, עצר שרת לביקור בן 11 ימים בדרום איטליה²⁶⁹. הוא ביקר את היחידות הארץ-ישראליות ואת הפליטים היהודים בפרמונטי, סנטה מריה אל-בניו ובארי²⁷⁰. הביקור גרם קורת רוח הן בקרב החיילים והן בקרב הפליטים. עצם נוכחותו של מנהיג בכיר כל כך מהיישוב "חיזק את רוחם של הפליטים וגם את רוח החיילים המטפלים בהם"²⁷¹. בביקורו עסק שרת בשני נושאים חשובים שעמדו על הפרק. האחד מציאת פתרון לקושי שהיה לממש את יציאת הקבוצה הראשונה של פליטים יהודים מאיטליה לארץ ישראל, נושא שידון בהמשך פרק זה. הנושא השני שהובא לפתחו של שרת היה שאלת הסמכות הפיקודית בעיקר בכל הנוגע טיפול בפליטים היהודים, נושא שנדון קודם לכן על-ידי החיילים אולם עדיין לא הגיע לידי הסכמה מלאה. המחלוקת על הסמכות הפיקודית החלה עוד בקנה אשר במצרים, במחצית השנייה של שנת 1942, עם התחלת גיבוש היחידות הארץ-ישראליות בצבא הבריטי כיחידות עבריות. בסיס המחלוקת נסב על השאלה האם הסמכות הפיקודית בכל הנושאים היא על-פי הדרגות של החיילים, הנגדים והקצינים ביחידה הצבאית הבריטית. או שלפחות בנושאים

²⁶⁷ דין וחשבון של צבי ליימן, מיום 17 במאי 1944, על פעולת מרכז הפליטים מ- 15 באפריל 1944 עד 15 במאי 1944, הארכיון הציוני המרכזי S25\4719; גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 234.

²⁶⁸ אורבך - יומן, עמ' 256.

²⁶⁹ הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה, משה שרת על חוויותיו ממפגש עם מתנדבי הישוב והפליטים היהודים באיטליה, שידור ב"רדיו ירושלים" - ירושלים 18 במאי 1944; בנובמבר 1943 הגיש בן גוריון, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, מכתב התפטרות על רקע מחלוקת עם חיים וויצמן בנוגע לגישה אותה יש לנקוט כלפי הממשלה הבריטית. על שרת הוטלה המשימה ליישב את הסכסוך ובאמצע פברואר 1944 יצא ללונדון להיפגש עם וויצמן. המשימה הוכתרה בהצלחה ובן גוריון חזר בו מהתפטרותו, גבריאל שפר, *משה שרת ביוגרפיה פוליטית*, כרמל, ירושלים 2015, עמ' 264-266.

²⁷⁰ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 7.

²⁷¹ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 238.

מסוימים יש חשיבות וסמכות הנובעת מהבכירות של חיילי היחידה כפי שבאה לידי ביטוי בדרגות ובתפקידים אותם מילאו ב'הגנה'.

בסתיו 1942 הוצב סחרוב בתפקידו הראשון כקצין בפלוגת התובלה 178 שהייתה כאמור באותה עת בעיר קנה. מפקד הפלוגה היה המייג'ור וולסלי ורב-הסמל הפלוגתי היה בנקובר. סחרוב החליף קצין בריטי קצין המנהלה של הפלוגה ושימש גם כסגן מפקד הפלוגה. עם הגיעו לפלוגה מצא סחרוב מסורת שהשתרשה בפלוגה בה נגדים, מי שהיו קודם לגיוסם לצבא הבריטי חברים ב'הגנה', לקחו על עצמם סמכויות פיקודיות לניהול ענייני הפלוגה וזאת במסגרת ארגון שהקימו ביחידה בשם 'ועדת תרבות'. מפקד הפלוגה וולסלי שלא היה חבר ה'הגנה' לא מנע ממסורת זו להתקיים. הפעולה הראשונה שעמדה על הפרק הייתה מינוי של כמה עשרות נגדים בפלוגה. סחרוב זימן את בנקובר ויחד סימנו את המועמדים לקידום בדרגה. את ההמלצות הביא סחרוב לאישור של מפקד הפלוגה. לאחר האישור של וולסלי, פורסמה הרשימה בפקודת היום של היחידה. מיד לאחר מכן ביקש אליהו כהן בן-חור, נגד בפלוגה, לכנס את 'ועדת התרבות'. בן-חור פתח את הפגישה בדברים "קרו ביחידה דברים, קרה משהו שאין אנחנו יכולים לעבור לסדר היום. נעשו מינויים בקנה מידה גדול מבלי לשאול את פינו, מבלי להתייעץ אתנו". סחרוב הפסיק את דבריו של בן-חור ולא נתן לא לסיים וכך השיב לו "אליהו, אני רוצה להעמיד אותך על טעותך, עברו הימים הטובים של פיקוד בריטי ושאתם הייתם הקובעים ביחידה. מבואי, ומזמן הכנסי לתפקידי יש פקוד מלא, עברי, ואין שום סיבה שאתם תהיו מפקדי היחידה. מפקד היחידה הוא מייג'ור אהרון, אני סגנו וקצין המנהלה, רב הסמל הוא בנקובר ואנחנו קובעים את כל הדברים האדמיניסטרטיביים, הירארכית הפיקודיים ביחידה, תפקיד ועדת התרבות חוזר להיות התפקיד כפי ששמו אומר – אתם צריכים לעסוק בבעיות של תרבות, סעד ורווחה"²⁷².

ראוי לציין כי סחרוב ובן-חור היו שניהם בעלי ותק רב ב'הגנה' ואולם בן-חור מילא תפקידים בכירים יותר בארגון²⁷³. בן-חור גם ראה עצמו כשליחו של אליהו גולומב ליחידות העבריות בצבא הבריטי, כנציג הבכיר של ה'הגנה'²⁷⁴. בשלב מאוחר יותר כאשר הפלוגות עזבו את מצרים והגיעו למדבר המערבי וכאשר החלה פעילות של 'רכש' ציוד צבאי שהועבר בהסתר ל'הגנה' בארץ מוסדה הפעילות של הנגדים, חברי ה'הגנה', לעסוק בנושא זה. הוקמה ועדה בה היו חברים בן-חור, יחיאל טייבר, ודני אגרונסקי. גם סחרוב השתתף בפגישות של חברי הועדה, אבל לא בתפקידו כמפקד יחידה צבאית. סחרוב, לדבריו, בשני

²⁷² יחזקאל סהר, ארכיון ההגנה 93.00015, עמ' 3-4.

²⁷³ אליהו כהן בן-חור שימש בתפקיד סגן מפקד מחוז ירושלים לענייני יישובי הסביבה ומחסיני נשק, אליהו בן-חור, לצאת את הגדר, משרד הביטחון, ישראל 1985, עמ' 64-65. היה שותף להקמת הפו"ש כסגן של יצחק שדה, לצאת את הגדר, עמ' 107; סחרוב ובן-חור השתתפו בשנת 1924 באותו קורס 'סגנים', מקביל לקורס מפקדי-כיתות בשנות השלושים, של ההגנה, לצאת את הגדר, עמ' 41.

²⁷⁴ יחיאל טייבר ארכיון ההגנה 19.00044, עמ' 2-3.

הכובעים הבין את תפקידו כמי שעליו לדאוג לכך שהפלוגה לא תיפגע ממעשים לא אחראים
275.

על-פי עדותו של סחרוב היו לא מעט התנגשויות עם הסמלים הארץ-ישראליים על הרקע של הפעילויות שהיו במהותן בלתי חוקיות. לדבריו, תמיד עמדה לנגד עיניו השאלה האם יש לפעול ביחידות בנושאים שאינם צבאיים מבלי להתחשב בסיכון שהבריטים עלולים להחזיר את המצב כפי שהיה לפני שאישרו הקמת יחידות עבריות בהן ישרתו רק יהודים, ולמנות מפקדים בריטיים. "לא יכולתי להרשות מעשים שהיה בהם משום אחריות רבה כלפי המשימה של רכש ועליה ב' אבל [מנגד] היה בהם משום חוסר אחריות לגבי עצמאותן של היחידות העבריות. לדעתי תמיד אפשר היה למצוא את קו הביניים והעובדה שכך עשינו" 276.

המחלוקת על הסמכות הפיקודית לפעילות החיילים הארץ-ישראליים בנושאים שאינם קשורים לתפקידם הצבאי נותרה גם כאשר היחידות העבריות הגיעו לאיטליה. משה שרת נדרש כאמור לשאלת הסמכות הפיקודית והחלטתו הייתה למנות את סחרוב כמפקד מטעם ה'הגנה' על כל החיילים הארץ-ישראליים ביחידות העבריות באיטליה. על פי עדותו של סחרוב, שרת לא הגדיר את מהות התפקיד ולכן סחרוב הגדיר את התפקיד בעצמו "אדם אשר יפסוק בכול הבעיות, ובמידה שתתעוררנה התנגשויות בין האינטרסים הבלתי לגאליים והאינטרסים הלגאליים" 277. עם החלטתו של שרת היה ברור כי סחרוב הוא הסמכות העליונה באיטליה בכול הנוגע לפעילות החיילים הארץ-ישראליים ביחידות השונות, שאינן פעילויות צבאיות, ובכלל זה גם הנושאים החברתיים של החיילים שטופלו במסגרת "איגוד החיילים באיטליה" ופעולות הסיוע לפליטים היהודים ולאוכלוסייה האיטלקית המקומית שטופלו במסגרת של "המרכז לפליטים".

אישורי העלייה לארץ-ישראל ויציאת קבוצת הפליטים הראשונה מאיטליה לארץ-ישראל.

כבר בחודש פברואר 1944 נודע לחיילים הארץ-ישראליים באיטליה כי הסוכנות היהודית החליטה להקצות 300 אישורי-הגירה, סרטיפיקטים, לטובת הפליטים היהודים בפרמונטי 278. הממשל הצבאי הבריטי באיטליה סרב לאשר הגעת נציג של הסוכנות מארץ-ישראל כדי לטפל בנושא ולכן הפקידה מחלקת העלייה של הסוכנות את תפקיד חלוקת הסרטיפיקטים בידי הרב אורבך, מייג'ור סחרוב ורב-סמל בנקובר. השלושה נקראו 'ועדת השלושה' 279. ב- 3 במרץ 1944 כינסו השלושה את 'ועדת העלייה' של המשרד הארץ-

275 יחזקאל סהר, ארכיון ההגנה 93.00015, עמ' 4.

276 יחזקאל סהר, ארכיון ההגנה 93.00015, עמ' 5.

277 יחזקאל סהר, ארכיון ההגנה 93.00015, עמ' 6.

278 עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 5; מכתב אורבך וסחרוב לבן גוריון ב- 6 במרץ, ארכיון ציוני מרכזי S44\444.

279 גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 237; פרוטוקול וועדת-העלייה, מ- 3 במרץ 1944, צבי ליימן, ארכיון ההגנה 80/90/1.

ישראלי ב'מרכז הפליטים' בבארי. ההרכב של 'ועדת העלייה' כלל נציגים מכל מחנות הפליטים שהיו אז בדרום איטליה²⁸⁰. יו"ר הוועדה היה אליאס אליהו גרונשלאג²⁸¹. חברי הוועדה היו יוסף מילהופר, ברנקו גרוסמן, יוסף מאסטרו, פריד דראגוטין (Dragutin), לוי דאלה, ד"ר כהן, אשר דומיניץ, ויהושע הלוי ציטרון. בפגישה השתתפו גם סחרוב, בנקובר וליימן, נציגי החיילים. לאחר דיון ממושך קבעה הוועדה את הקריטריונים לחלוקת הסרטיפיקטים. נקבע כי עדיפות ראשונה תינתן לאיחוד משפחות ולאחר מכן העדיפות תהיה על-פי הוותק של השהות כפליטים באיטליה וכן עבור אלו המוגדרים 'חלוצים'. היו"ר גרונשלאג העריך כי באמצעות 300 הסרטיפיקטים ניתן יהיה להביא לארץ-ישראל 800 איש בקרוב, לפי הנוהג המקובל של "יצירת משפחות" באופן פיקטיבי [ראו להלן]²⁸².

עקב הפער הגדול בין מספר הפליטים שרצו לעלות לבין כמות הסרטיפיקטים כתבו אורבך וסחרוב, ב-6 במרץ, מכתב לבן גוריון כי "... אין הקומץ משביע את הארי – כיום כבר נרשמו 1600 איש לעלייה..."²⁸³. ליימן הטיל את המשימה לחלוקת הסרטיפיקטים על מחלקות 'המרכז לפליטים', בהובלה של מחלקת-העלייה ובשיתוף פעולה עם ההסתדרות-הציונית ומחלקת 'החלוץ'. בראש כול מחלקה עמד כאמור חייל ארץ-ישראלי ופליט. הוחלט כי במידה ויתגלה קושי עקרוני תסייע 'ועדת השלושה' במציאת פתרון²⁸⁴.

במהלך השבועות שלאחר פגישות 'ועדת העלייה' של המשרד הארץ-ישראלי פעלו אנשי 'מרכז הפליטים', חיילים ופליטים, בקרב הפליטים במחנות השונים, להסדיר את רשימת המועמדים ליציאה הראשונה לארץ ישראל. על פי עדותו של ליימן, אנצו סירני שהגיע לאיטליה בראשית מרץ 1944 ומשה שרת, שכאמור, ביקר באיטליה באפריל, סייעו מאד להתגבר על הקושי שהתגלה לגבי אופן חלוקת הסרטיפיקטים²⁸⁵. אנצו סירני הגיע לאיטליה כצנחן ארץ-ישראלי שנועד לצנוח מעבר לקווי האויב²⁸⁶. בתקופת ההמתנה עד ליציאה למשימה הוא נרתם לסייע לפעילי 'מרכז הפליטים' בפעילותם למען הפליטים. סירני

²⁸⁰ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 237.

²⁸¹ אליאס גרינשלאג היה ראש ההסתדרות הציונית בגרץ שבמחוז שטיריה (Styria) באוסטריה. גרץ הוכרזה כבירת ההתקוממות הנאצית באוסטריה ואייכמן הועיד טיפול מיוחד ליהודי המחוז. הוא שאף להביא למצב בו האזור יהיה 'נקי מיהודים' עד 20 באפריל 1939, כמתנת יום הולדת להיטלר. במסגרת זו אפשרו לגרינשלאג להקל על הגירת היהודים תוך שיתוף פעולה באורח הדוק עם הגסטפו ושלטונות המכס לשם סילוק חובות של מועמדים להגירה ובסידור מרכז של דרכונים ותעודות הגירה, הספרייה הווירטואלית של מט"ח -

<https://lib.cet.ac.il/pages/printitem.asp?item=15449>

²⁸² פרוטוקולים של ישיבות 'ועדת-העלייה' במשרד הארץ-ישראלי בבארי מיום 3.3.1944 ומיום 6.3.1944, ארכיון ההגנה, צבי ליימן 80/90/1.

²⁸³ מכתבם של אורבך וסחרוב לבן גוריון מיום 6 במרץ 1944, ארכיון ציוני מרכזי S44\444.

²⁸⁴ עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 6.

²⁸⁵ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 238,230; עדות ליימן צבי, ארכיון ההגנה 80/90/2, עמ' 6,7.

²⁸⁶ אנצו סירני נולד ברומא ב-1905 למשפחה בעלת שושלת יוחסין עתיקת יומין ברומא, אינטלקטואלית ומתבוללת לחלוטין. בהיותו בן 19 התוודה לראשונה לרעיון הציוני. ב-1927 נשא לאשה את עדה עלה לארץ והיה ממייסדי קיבוץ גבעת-ברנר. ב-1940 התגייס לצבא הבריטי וב-1943 התנדב לקבוצת הצנחנים הארץ-ישראליים. ב-15 ביוני 1944 צנח בצפון איטליה שהייתה אז בשליטת הגרמנים, נתפס הועבר למחנה ההשמדה דכאו והוצא להורג ביום 18 בנובמבר 1944, הלוחם היהודי - היחידות העבריות - הצנחנים; *חיים אנצו סירני: 1905-1944*, מחלקת הנוער של איחוד הקבוצות והקיבוצים וקיבוץ נצר-סירני, תל-אביב 1955, עמ' VII.

קרא שלא לעכב את יציאת הפליטים לארץ פן מי מהם עלול להתיימש ולחפש חלופות אחרות.²⁸⁷ שרת עצמו נקט צעדים ממשיים כדי לזרז את ההליך ולהסדיר את יציאת הקבוצה הראשונה של הפליטים היהודים לארץ ישראל. לשם כך פגש שרת את לאש, שהוזכר לעיל, קצין מטה, של המחנה השמיני הבריטי, לענייני ממשל אזרחי ופליטים בלוב ובאיטליה והגיע עמו להבנות לגבי אופן היציאה.²⁸⁸

בהסתמך על האישור המקורי ל-300 איש, הורחבה הרשימה לכדי קרוב ל-600. לצורך כך השיאו זוגות בנישואים פיקטיביים וצרפו יתומים למשפחות. מועד ההפלגה של האנייה הראשונה שתצא עם פליטים מאיטליה נקבע לסוף חודש מאי 1944.²⁸⁹

אחד הפליטים שצורפו למשפחה קיימת היה יוז'י פאפו, (יוסף בן-ציון). עדותו המרתקת עוסקת מהלך חיים של נער שנותר יתום מהוריו והגיע בסופו של דבר לארץ. יוסף נולד בסרייבו ב-1926 וב-1935 עברה המשפחה להתגורר בזגרב. עם כיבוש יוגוסלביה על-ידי הגרמנים, באפריל 1941, נלקח אביו ואחיו הבכור למחנה ההשמדה יאסנובאץ' ושם נרצחו. לאחר שהוא ואמו הסתתרו במקומות שונים ביוגוסלביה הועבר יוסף ועוד כ-30 ילדים, באפריל 1943, באמצעות ארגון ה'דלסם' 'DELA SEM', לוויילה-אמה (Villa Emma), בעיירה נונטולה (Nonantola). ארגון 'דלסם' הוקם ב-1939 על-ידי יהודי איטליה, כארגון פילנטרופי, במטרה לסייע לפליטים יהודים שהגיעו לאיטליה מארצות שונות. בוילה-אמה היו כ-100 נערים שהגיעו מגרמניה, אוסטריה ויוגוסלביה. אמו של יוסף, שהגיעה גם היא יחד עם יוסף לנונטולה, הצטרפה לפרטיזנים האיטלקים, נפלה בשבי הגרמנים נשלחה לאושוויץ שרדה והגיעה בשנת 1947 לארץ. בליל ה-8 בספטמבר 1943, מחשש מהגעת הגרמנים שפלוש לאיטליה, הוצאו כל הילדים מוילה 'אמה' והוסתרו במנזר הסמוך, תחת חסותו של אב-המנזר דון בקארי. כבר למחרת היום החליט יוסף, יחד עם חברו קורט שניידר, לברוח דרומה, לחצות את קו-החזית ולחבור לכוחות של בעלות הברית. בדרך רצופת מכשולים שכללה חציית הרי האפנינים ברכיבה על אופניים, תפיסתם על-ידי יחידה גרמנית ובריחה הצליחו השניים לחצות את החזית ולחבור לכוחות בעלות הברית סמוך לנאפולי. השניים נשלחו לטריפולי שבלוב. בטרפולי שהו כחודשיים במחנה צבאי אנגלי. בדצמבר 1943 כאשר יוסף היה בן 17 הוא וקורט עברו לבארי ושם גויסו לשרות ב-AMGOT. כנהג של אחד המפקדים יוסף החל לפקוד את מחנות הפליטים ואת חוות ההכשרה וכך החל להיווצר הקשר עם הפליטים היהודים והחיילים הארץ-ישראליים. עם ההכנות להתקדמות הצבא צפונה לקראת כיבוש רומא הוצע ליוסף להישאר בתפקידו הצבאי. הובהר לו כי בנסיבות האלו יוכל גם לבחור להגר עם סיום המלחמה לארצות-

²⁸⁷ גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 238.

²⁸⁸ אורבך - יומן, עמ' 261, 259; גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי - עמ' 699.

²⁸⁹ גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 238.

הברית או לבריטניה. יוסף סרב לקבל את ההצעה והעדיף לחבור לקבוצת הפליטים היהודים הראשונה שעמדה לצאת לארץ. הוא צורף כ'בן' נוסף למשפחה שכללה כבר מספר ילדים ושם המשפחה היה זהה לשלו, פאפו והגיע לקיבוץ מרחביה עם קבוצת ילדים מהכשרת 'הבונים' של סנטה מריה אל-בניו.²⁹⁰

יציאת קבוצת הפליטים הראשונה מאיטליה לארץ באנייה 'סטפן בטורי' (Stefan Batory).

ההתראה הראשונה להכנת הפליטים לקראת הפלגה ניתנה ב- 20 במאי וכבר למחרת הגיעה ההנחיה לרכז את כל הפליטים היהודים בטרנטו ב- 25 בחודש. השלטונות לא העמידו אמצעי תחבורה להובלת הפליטים לטרנטו ולכן גויסו למבצע זה 12 משאיות מפלוגת התובלה 468. עוד לפני בואם של הפליטים הגיעו לטרנטו בנקובר וליימן כדי להסדיר את הדרוש. 12 חיילים מהיחידות העבריות הגיעו כדי לסייע לפליטים בכל תהליך הקליטה והעלייה לאנייה. ב- 27 בחודש לפנות ערב החלו 300 המשפחות, סך הכול 571 איש לעלות על סיפון ה'סטפן בטורי'²⁹¹. ב- 28 במאי 1944 יצאה האנייה מנמל טרנטו בדרכה לנמל אלכסנדריה, משם המשיכו הפליטים היהודים ברכבת לארץ, הקבוצה לוותה על-ידי הקצין האמריקאי קפטן קורן.²⁹²

במכתב ששלח ליימן לשרת יום לאחר הפלגת האנייה הוא פרט את הרכב הפליטים על-פי האפשרות שלהם להיקלט בארץ, ההכשרות מהן הגיעו ועל פי שיוכם הפוליטי. באשר לקליטה בארץ העריך כי "שליש מהעולים הם בעלי קרובים בארץ, ולא יהיה קושי בקליטתם בזמן הראשון. השליש השני יפנה בוודאי לחקלאות או לכל עבודה אחרת בעיר, ובכפר. ביחס לשליש האחרון יהיה צורך בטיפול אינדיבידואלי, כי רובם אינם אנשי עבודה, ורק מעטים בעלי רכוש". ליימן המליץ לגייס את גרינשלג, מי ששימש כיו"ר ועדת-העלייה המרכזית בבארי והיה גם הוא בין העולים בקבוצה זו, לעזרה בקליטת העולים.²⁹³ ליימן פירט במכתבו לשרת גם מי הן הקבוצות המגובשות, חניכי ההכשרות: מהכשרת 'דרור' 15 חניכים "בלי צביון פוליטי מיוחד רובם יפנו לעבודה בכפרים [הכוונה כנראה גם להתיישבות כפרית],", מ'הראשונים' עולים לארץ בעלייה זו מחצית מחניכי ההכשרה, 'הבונים' 11 חניכים מיועדים להגיע לקיבוץ של השומר-הצעיר, 'עלייה' 16 חברי השומר-הצעיר עוד מיוגוסלביה, ישתלבו בקיבוץ של השומר-הצעיר.²⁹⁴ 'עתיד' 13 בחורים אשר יכנסו לכפרים דתיים. קבוצת בעלי-מלאכה 'עמל' מפרמונטי בת 20 איש וברצונם להמשיך בארץ את

²⁹⁰ עדותו של יוסף בן-ציון למחבר ביום 20.2.2020 ו- 17.3.2020.

²⁹¹ גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 243.

²⁹² קפטן קורן היה מעורב ביוני 1944 בהקצאת 1000 אישורי הגירה לארה"ב שהוענקו על-ידי נשיא ארה"ב רוזוולט לפליטים יהודים, נושא שיידון בפרק השלישי, מכתב של צבי ליימן למשה [שרתוק] מיום 29 במאי 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

²⁹³ מכתב של צבי ליימן למשה [שרתוק] מיום 29 במאי 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

²⁹⁴ חלקם הגיעו לקיבוצים שער-העמקים וגת. החניכים של יוסף פלשמן ואריה גרוסמן בוז'ו, הגיעו לקיבוץ מרחביה. ליימן אינו מונה את חניכי הכשרת 'הראשונים' במכתבו לשרת, מכתב של צבי ליימן למשה [שרתוק] מיום 29 במאי 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719; גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 243.

מפעלים הקואופרטיבי שהקימו בפרמונטי. רוב חברי קבוצת "עמל" הנם רוויזיוניסטים, כותב ליימן, "יש סיכוי לרכוש אותם להסתדרות, באם רק ידעו לקלוט אותם". 150 מבין הפליטים עבדו מספר חודשים ביחידות הצבא הארץ-ישראליות. ליימן גם מפרט את ההרכב הפוליטי של הפליטים היוצאים לארץ בעלייה זו. שליש הנם רוויזיוניסטים ומנהיגם הוא ציטרון [הושע הלוי], ששיתף אמנם פעולה עם התנועות הפוליטיות האחרות אולם [כדאי לשים לב] שלא שינה את דעתו, כלומר נשאר רביזיוניסט. בכל מקרה, כותב ליימן, "יש לו רק 25-20 תומכים קנאים", מבחינת 'כבדהו וחשדהו'. שליש מהפליטים הנם "ציונים נאמנים ומסורים" [לא רוויזיוניסטים] והשאר אינם כעלי צביון פוליטי מוגדר²⁹⁵.

לסיכום הפרק, בחודשים ינואר-מאי 1944 גיבשו החיילים הארץ-ישראליים את מתכונת הסיוע לפליטים היהודים בדרום באיטליה ולקהילה היהודית המקומית, הן תושבי דרום איטליה והן כאלו שהיו פליטים במולדתם. פעילות הסיוע בתקופה זו הפכה לממוסדת, מתוכננת, רחבת היקף ובעלת אופי של חשיבה לטווח ארוך. הוקם 'המרכז לפליטים', בו רוכזו כל פעולות הסיוע לפליטים. הגוף המפקח על 'המרכז לפליטים' היה 'הוועדה העליונה' בה היו חברים סחרוב, וולסלי ובנקובר. הניהול השוטף של 'המרכז' הופקד בידי 'הוועדה המרכזית', בראשותו של ליימן. בכפוף ל'וועדה המרכזית' היו שתי וועדות אזוריות האחת שפעלה בריכוזי היהודים בדרום מערב איטליה והשנייה בדרום מזרח איטליה. 'המרכז לפליטים' פעל בתיאום הדוק עם 'איגוד החיילים באיטליה', בו היו נציגים מכל היחידות הארץ-ישראליות שהיו באותה עת באיטליה. הוקמו ההכשרות שמטרתם הייתה להכין את הפליטים לקראת עלייה לארץ-ישראל, מטרתם העיקרית של החיילים. נפתחו בתי-הספר שיועדו להקנות ידע בשפה העברית ומושגים כללים על ארץ-ישראל. בהחלטתו של שרת למנות את סחרוב למפקד הבכיר מטעם 'ההגנה', על יחידות התובלה וההנדסה הארץ-ישראליות באיטליה, באה על פתרונה המחלוקת בנוגע לסמכות בכל הקשור לפעילות החיילים בסיוע לפליטים. נראה כי החיילים הארץ-ישראליים נמנעו על פי רוב מלערב את הפליטים בפוליטיקה של היישוב בארץ, אף כי נראה כי בעיקר הנוער הושפע מהשקפת עולמם של המדרכים, בעיקר בני ההתיישבות העובדת. פרק זה מסתיים בהפלגת האנייה 'סטפן בטורי' מטרנטו לאלכסנדריה, בסוף מאי 1944, ערב כיבוש רומא, ועל סיפונה קרוב ל-600 פליטים יהודים ששהו במחנות-הפליטים, בהכשרות, בערים ובכפרים בדרום איטליה בדרכם לארץ-ישראל. המוסדות שהוקמו בתקופה זו הוו את הבסיס לדרך הטיפול באותם פליטים יהודים רבים אותם פגשו החיילים ארץ-ישראליים בהמשך כיבוש החלק המרכזי והצפוני של איטליה ויותר מכך לאחר סיום המלחמה כאשר הגיעו לאיטליה עשרות אלפי פליטים יהודים ממרכז ומזרח אירופה.

²⁹⁵ מכתב של צבי ליימן למשה [שרתוק] מיום 29 במאי 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

פרק שלישי

עזרת החיילים ליהודי רומא, טוסקנה וצפון איטליה, הקמת 'המרכז לגולה באיטליה', יוני

1944 – מאי 1945.

הפרק האחרון של עבודה זו נפתח עם כיבוש רומא ב- 4 ביוני 1944 ומסתיים בתום מלחמת העולם השנייה ב- 8 במאי 1945. בתקופה זו נחשפו החיילים הארץ-ישראליים לעוד כעשרת אלפים יהודים, רובם איטלקים מקומיים ומיעוטם פליטים מאזורי השליטה וההשפעה הגרמנית כגון צפון איטליה, צרפת, פולין, יוגוסלביה וצ'כיה. פעילותם בתקופה זו מהווה נדבך נוסף לטיעון המרכזי בעבודה זו כי החיילים ראו בעליית שארית הפליטה לארץ את מטרתם העיקרית והם העמידו במוקד פעילותם את חינוכם והכשרתם של ילדים ושל צעירים לעלייה לארץ. כפי שנראה להלן, המפגש של החיילים הארץ-ישראליים עם מספר גדול מאד של יהודים איטלקים ופליטים יהודים ברומא ובטוסקנה בתקופה זו הוביל לחיזוק 'המרכז לפליטים' כמסגרת ארגונית. חשיבותו עלתה גם נוכח ההערכה שהתגבשה על בסיס עדויות ראשונות של פליטים, כי עם סיום המלחמה ידרשו החיילים סייע לשרידי יהדות מרכז אירופה ומזרחה.

הנושאים העיקריים הנדונים בפרק זה הנם: 1. המפגש של החיילים הארץ-ישראליים ברומא עם היהדות המקומית ופליטים מארצות שונות והקמת מוקדי פעילות בעיר: מועדון נוער לפעילות ציונית, חידוש פעילות בית-הספר היהודי, הקמת בתי-יתומים, הקמת חוות הכשרה וסמינרים להכשרת מורים ומדריכים; 2. איתור יהודים, משפחות וילדים בודדים, שהסתתרו בזמן המלחמה במנזרים ובמקומות מסתור אחרים בעיקר באזור טוסקנה; 3. המפגש של החיילים הארץ-ישראליים עם היהדות המקומית בפירנצה, ליוורנו ופיזה והקמת מוסדות בפירנצה: בית-ספר והכשרה עירונית ובית-ספר בליוורנו; 4. הקמת 'המרכז לגולה באיטליה'; 5. הגעת הבריגדה לאיטליה והמגעים של החיילים הארץ-ישראליים עם אנשי הבריגדה; 6. הגעת השליחים הראשונים של המוסד לעלייה ב'; 7. עלייה של קבוצה שנייה לארץ-ישראל במרץ 1945; 8. איתור וסיוע ליהודים איטלקים ולפליטים איטלקים בצפון איטליה וסיום המלחמה.

עם התייצבות החזית מצפון לנאפולי בתחילת אוקטובר 1943 התבצרו, כאמור, הגרמנים בקו הגנה 'קו-החורף' שנקרא גם 'קו-גוסטב'. קו ההגנה הגרמני נפרש לרוחבה של איטליה, ממפרץ גאטה (Gaeta) בים הטירני ועד אורטונה (Ortona) על חוף הים האדריאטי. בחורף 1944 ביצעו כוחות בעלות-הברית שני מהלכים צבאיים בניסיון לפרוץ את קו ההגנה הגרמני, אולם ללא הצלחה. ב- 22 בינואר 1944 נחתו כוחות אמריקאים ובריטים דרומית לרומא באנציו (Anzio) ובנטונו (Nettuno), במבצע "שינגל" (shingle) בפיקודו של מייג'ר-ג'נרל ג'ון פ' לוקס (Lucas). הכוח הפולש של בעלות-הברית לא הצליח להרחיב את ראש-

הגשר מעבר לכ- 12 ק"מ²⁹⁶. אופנסיבה נוספת של בעלות-הברית הייתה במונטה-קאסינו (Montecassino), מתחם מבוצר שחלש על הדרך מנאפולי לרומא. ארבעה קרבות מרכזיים מרים ניהלו בעלות-הברית בניסיון לכיבוש מתחם מונטה-קאסינו, שלושת הראשונים הסתיימו בכישלון ורק האחרון צלח. הקרב הרביעי לכיבוש המתחם, שצלח, הושלם ב- 18 במאי, ובו בזמן פרצו כוחות בעלות-הברית החוצה מראש הגשר באנציו²⁹⁷. הגרמנים נסוגו צפונה ממונטה קאסינו, הדרך לרומא הייתה פתוחה²⁹⁸.

ב- 4 ביוני 1944 כבשה הארמיה החמישית האמריקאית, בפיקודו של גנרל קלארק, את רומא²⁹⁹. לכיבוש עיר הבירה הייתה חשיבות מוראלית גדולה בקרב בעלות-הברית כפי שהתבטאה בדבריו של הנשיא רוזוולט "עיר הבירה הראשונה של הציר נמצאת בידיו. אחת נפלה,; נותרו עוד שתיים!"³⁰⁰. האופנסיבה של בעלות-הברית המשיכה גם לאחר כיבוש רומא כאשר הם דחקו את הגרמנים צפונה. ביוני וביוולי השתלטו כוחות בעלות-הברית על חבל טוסקנה, בסוף באוגוסט שוחררה פירנצה, בתחילת ספטמבר שוחררו הערים ליבורנו (Livorno) ופיזה במערב ורימיני (Rimini) במזרח ובדצמבר 1944 שוחררה גם ראוונה (Ravenna)³⁰¹. הגרמנים נסוגו והתבצרו בקו ההגנה ה'גותי' לרוחבה של איטליה מדרום ללה-ספצייה (La-Spezia) במערב עד החוף האדריאטי בין רוונה לפזארו (Pesaro) באזור רימיני³⁰². הגרמנים החזיקו בקו ההגנה ה'גוטי' עד אפריל 1945, אז פתחו בעלות-הברית באופנסיבה לשחרור החלק הצפוני של איטליה. ב- 28 באפריל נתפס מוסוליני על-ידי הפרטיזנים האיטלקים והוצא להורג. רפובליקת סאלו, 'ממשלת הבובות' האיטלקית בחסות גרמניה, פסקה מלהתקיים ובזאת הסתיימה המלחמה באיטליה³⁰³.

רומא.

בימים הראשונים לאחר כיבוש רומא נאסרה לחלוטין הכניסה לעיר לכל מי מהיחידות הצבאיות של בעלות-הברית שלא היו מעורבות באופן ישיר בביסוס השלטון הצבאי בעיר הבירה. למרות זאת הצליח הרב הצבאי אפרים אורבך לקבל אישור מיוחד לכניסה לעיר ובבוקר ה- 8 ביוני, ארבעה ימים לאחר שחרורה, הגיע לרומא³⁰⁴. אורבך הגיע בלוויית שלושה חיילים ארץ-ישראליים אלקה פרובט, מרקוס מפלוגת התובלה 179 ומנחם רייס

²⁹⁶ אנטוני ביור עמ' 538, 565, 572-569, 576.

²⁹⁷ פיטר יאנג, *מלחמת-העולם 1939-1945*, הוצאה לאור משרד הביטחון, תל-אביב 1969, עמ' 278, 281; דייוויד הפגוד ודייוויד ריצ'רדסון, *מונטה קאסינו*, הוצאת 'מערכות' משרד הביטחון הוצאה לאור, תל-אביב 1990, עמ' 10.

²⁹⁸ הפגוד וריצ'רדסון, מונטה קאסינו, עמ' 217.

²⁹⁹ אנטוני ביור, עמ' 611.

³⁰⁰ יאנג, *מלחמת-העולם 1939-1945*, עמ' 281.

³⁰¹ מרטין האוזר, *בדרך הביתה: מיומנו של יהודי גרמני 1929-1949*, משרד הביטחון-ההוצאה לאור, תל אביב 1989, עמ' 151-152, 159.

³⁰² אתר fxp - <https://www.fxp.co.il/showthread.php?t=20315537>.

³⁰³ מרטין האוזר 179-180.

³⁰⁴ Anita e Michael Taliacozzo, *Sulle orme della rinascita; Cronaca e momerie del Movimento 'Hechaluz' Italiano dal '44 al '58*, LITOS, Israele 2004, Pg. 95.

מפלוגת מובילי המים 148, נלווה אליהם גם עו"ד גוסטבו וולטרה, יהודי מרומא, פעיל בתנועה האנטי-פשיסטית³⁰⁵.

המפגש הראשון של החיילים הארץ-ישראליים עם יהודי רומא התקיים בבית-הכנסת הגדול כבר בשבת הראשונה לשהותם ברומא. כ- 1000 מיהודי רומא התכנסו בבית-הכנסת, הרב אורבך נשא דברים בעברית ובאיטלקית והחייל פרובט ניצח על מזמורי התפילה³⁰⁶. יוחנן די-קסטרו צעיר מבני רומא, שהייתה לו זו הפעם הראשונה שפגש חייל מארץ-ישראל, היה אחד הנוכחים באותו המעמד ועל פי עדותו האירוע היה מרגש ביותר. לדבריו, בנאום אותו נשא הרב אורבך באיטלקית רהוטה היה כדי לעודד את רוחם של המתקבלים. עם הקמתו של מועדון הנוער הציוני, נושא שיידון בהמשך הפרק, היה יוחנן לאחד הפעילים המרכזיים בו³⁰⁷.

ימים ספורים לאחר הכיבוש הגיע לרומא יחיאל דובדבני מפלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה'. דובדבני התבקש על-ידי 'איגוד-החיילים' לקחת על עצמו לרכז את כל פעולות הסיוע ליהודים ברומא. בתחילה היה זה כמרכז משני למרכז הפליטים בבארי ואולם מאוחר יותר הוחלט על ידי האיגוד כי רומא תתנהל כמרכז נפרד עצמאי, מקביל ל'מרכז הפליטים' בבארי³⁰⁸.

מספר היהודים ברומא ובסביבתה בחודש יוני 1944 הוערך בין 8,000 ל- 10,000 איש. בין 6,000 ל- 8,000 מהם היו איטלקים בני רומא וכ- 2,000 היו פליטים מצפון איטליה מארצות אחרות. בין הפליטים היו כ- 800 איטלקים מצפון איטליה, כ- 500 מצרפת, במקור רובם מפולין, כ- 400 מיוגוסלביה וכ- 300 מצ'כיה³⁰⁹.

תשעה חודשים של כיבוש גרמני הטביעו את חותמם על הקהילה היהודית. מצבם הנפשי והפיזי של יהודי רומא היה רעוע ביותר ומנהיגות הקהילה לא תפקדה לחלוטין³¹⁰. נשיא ועד הקהילה היה הוגו פוא (Ugo Foa) אותו הגדיר אורבך "כטיפוס שאינו נוח לבריות". יו"ר ועד חבר הקהילות באיטליה היה דנטה אלמנצי (Dante Almansì) שתואר על-ידי אורבך כ"זקן פיקח". את כל שאר חברי וועד קהילת יהודי רומא הגדיר אורבך כחדלי-אישים³¹¹. בין ראש הקהילה וחברי המועצה היו האשמות הדדיות על תפקודם בזמן הכיבוש הגרמני. כך למשל, ישראל צולר (צולי), הרב הראשי של קהילת יהודי רומא, הואשם שזנח את

³⁰⁵ עדותו של בנו בני רייס למחבר מיום 31.1.21; אורבך עמ' 264, 285; Anita e Michael Taliacozzo, *Sulle orme della rinascita*, Pg. 95.

³⁰⁶ אורבך - יומן, עמ' 267.

³⁰⁷ עדותו של יוחנן די קסטרו למחבר מיום - 18.7.2019.

³⁰⁸ לויצה, הנצחון אחר לבוא, עמ' 145.

³⁰⁹ מכתב מיחיאל דובדבני לשפירא מיום 12 ביולי 1944, ארכיון ציוני מרכזי S25\4719.

³¹⁰ Anita e Michael Taliacozzo, Pg. 95

³¹¹ אורבך עמ' 266, 267; מוזיאון יהדות איטליה ע"ש ש.א. נכון - Unione delle Comunità Ebraiche Italiane - UCEI.

הקהילה ודאג רק לעצמו כשהסתתר עם משפחתו בצל הכנסייה³¹². לאחר קרע שהלך והעמיק בין הרב לבין ראשי הקהילה התנצר צולר בתחילת 1945. ייתכן ולא הייתה זו אבדה גדולה ליהדות, כתב החייל מרטין האוזר ביומנו, אבל בוודאי נגרמה מכך מבוכה רבה. מצבם של הפליטים היהודים ברומא ובסביבתה היה אף גרוע מזה של בני רומא, הם היו חסרי כל וחסרי אונים³¹³.

המצב העגום אותו מצא אורבך בקרב יהודי רומא הביא אותו לידי מסקנה כי הקהילה לא תוכל להשתקם בכוחות עצמה ועל כן יש צורך דחוף לחזקה בעזרת גורמים חיצוניים נמרצים ובעלי יכולת אירגונית אשר יסייעו לה. ואכן במחצית השנייה של חודש יוני הגיעו לרומא והצטרפו לאורבך ופרובט שישה חיילים ארץ-ישראליים: בנקובר, בר-שיח, ברוך חפרי מקיבוץ בית-השיטה, יוסף שטרנליכט מקיבוץ עין-גב, אחיו צבי שטרנליכט מקיבוץ יגור, וברונו סבלדי³¹⁴.

מספר הפליטים הגדול לו נחשפו החיילים הארץ-ישראליים עם כיבוש רומא, יותר מכפול מהמספר אותו פגשו בדרום איטליה, העמיד אותם בפני דילמה לא פשוטה. בכינוס שקיימו החיילים בתחילת יולי נשאלה השאלה האם יהיה ביכולתם להתמודד עם האתגר הזה, האם הם לא לוקחים על עצמם משימה מעבר למשאבים העומדים לרשותם. מי שעודד אותם היה הרב אורבך שהדגיש כי את היכולת צריך להתאים על פי הצרכים וכי מלכתחילה קשה היה להאמין שניתן לבצע את הפעולות שבוצעו עד כה³¹⁵.

המספר הגדול של הפליטים לא היווה קושי יחיד אתו התמודדו החיילים הארץ-ישראליים כאשר פגשו את יהודי רומא וסביבתה. האוכלוסייה היהודית באיטליה הייתה ברובה מתבוללת, כאשר לתנועה הציונית לא הייתה דריסת רגל משמעותית בקרב יהדות איטליה, ויהודים לא מעטים אף תמכו במפלגה הפאשיסטית, לפחות עד לפרסום חוקי הגזע כנגד היהודים בסתיו 1938³¹⁶. מפרשת מינויו של עו"ד סילביו אוטולנגי (Ottolenghi) לתפקיד קומיסר יהודי רומא אפשר ללמוד על החשיפה של החיילים הארץ-ישראליים לעברם הפאשיסטי של יהודי איטליה. ביולי 1944 פיזר מושל רומא מטעם הצבא האמריקאי,

---

³¹² Anita e Michael Taliacozzo, Pg. 96 ; מרטין האוזר, בדרך הביתה, עמ' 175 ; לוויצה, הנצחון אחר לבוא, עמ' 147.

³¹³ מרטין האוזר, בדרך הביתה, עמ' 150-151, 175 ; יהודה טובין, בין הסניו והבונקר במילא 18, מורשת בית-עדות ע"ש מרדכי אנילביץ וספרית פועלים הוצאת הקיבוץ הארצי השומר-הצעיר, תל אביב 1987, עמ' 35.

³¹⁴ Anita e Michael Taliacozzo, Pg. 96

³¹⁵ אורבך – יומן, עמ' 274.

³¹⁶ מרטין האוזר, בדרך הביתה, עמ' 150 ; יד ושם מטח המרכז לטכנולוגיה חינוכית הנהגת יהודי איטליה בשנות השלטון הפשיסטי והשוואה <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=14486> ; יד ושם מטח איטליה

Susan Zuccotti, *The Italians and the Holocaust*: ; <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=14807>

Persecution, Rescue and Survival, Basic Books Inc., New York 1987, Pg. 21 ; דניאל קארפי, הבעיה

היהודית במדיניות האיטלקית בין שתי מלחמות העולם. [https://library.osu.edu/projects/hebrew-](https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/99995-files/99995105/99995105-166-167/99995105-166-167-186-194.pdf)

Michele Sarfatti, ; [lexicon/99995-files/99995105/99995105-166-167/99995105-166-167-186-194.pdf](https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/99995-files/99995105/99995105-166-167/99995105-166-167-186-194.pdf)

The Jews in Mussolini's Italy: From Equality to Persecution, The University of Wisconsin press, Wisconsin 2006, Pg. 59.

הקולונל פולטי את וועד הקהילה היהודית ומינה את אוטולנגי לתפקיד הקומיסר, איש הקשר בין הקהילה לשלטון הצבאי ומי שעמד מאחורי המינוי הזה היה רב הקהילה צולר. הסתבר כי אוטולנגי היה אחד החותמים על מסמך מיוני 1937 ובו כתבו יהודים, שכינו עצמם "איטלקים בני דת משה" "Comitato degli Italiani de Religione Ebraica" כי הם רואים עצמם קודם לכול פשיסטים נאמנים וכי דרישתם שכול חברי וועד הקהילות חייבים להיות פשיסטים נאמנים וכי לא יהיו שייכים לשום ארגון בינלאומי יהודי³¹⁷. אוטולנגי עצמו, עם מינויו כקומיסר, פעל בשיתוף פעולה עם ארגון ה'דלסם' וניסה ליצור קשר טוב עם החיילים הארץ-ישראליים הוא עשה זאת להערכתו של אורבך, כנראה כדי לנכות את הכתם שדבק בו. מאמציו של אוטולנגי נשאו פרי והחיילים החלו בשלב מסוים לשתף אתו פעולה כשסייע בידם בהקמת מוסדות שונים ברומא, נושא שיידון בהמשך הפרק³¹⁸. עבור החיילים הארץ-ישראליים, שתכלית פעולתם הייתה, כאמור, הכשרת יהודים לעלייה לארץ-ישראל, תופעה זו התבוללות, העדר זיקה לציונות וגם אהדה שרווחה בקרב רבים בשעתו לפשיזם היוותה מכשול משמעותי. מכאן ניתן להבין אולי את החלטת החיילים לפעול בעיקר בקרב הצעירים והילדים ברומא ובסביבתה. בדרך זו ניתן היה להימנע ממפגש חזיתי עם העמדה המתבוללת, הגישה הפאשיסטית של הבוגרים שאמצו בזמנו ובד בבד להתאים את מתן הסיוע לגודל האוכלוסייה היהודית על-פי האמצעים שעמדו לרשות החיילים.

המוסדות שהקימו החיילים הארץ-ישראליים ברומא ובסביבתה.

מועדון החיילים:

ביוזמתו של הרב אורבך שהתמנה לרב הצבאי של רומא ובסיוע של עו"ד וולטרה אותר בתחילת יולי במרכז רומא, בבניין בן 28 חדרים ברחוב טריטונה (Via del Tritone) פינת פיאצה פולי (Piazza Poli), כמקום ששימש כמועדון לחיילים הארץ-ישראליים. המקום היה שייך בעבר לחברה בבעלות חלקית של יהודים והופקע מידם בעקבות חוקי הגזע באיטליה משנת 1938. כאחראי על המועדון מונה החייל נחום ביילסקי מפלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה'. המועדון שימש כמקום מגורים לחיילים הארץ-ישראליים אשר פעלו בקרב היהודים המקומיים והפליטים וכמקום מפגש ולינה עבור החיילים שהגיעו לחופשה בעיר. המועדון שימש גם כמקום משכן של מערכת העיתון 'לחייל' שהועברה מבארי לרומא³¹⁹.

מועדון הנוער:

בסמוך להגעת החיילים הארץ-ישראליים לרומא החלו צעירים מבני רומא היהודים להתאסף בבית הכנסת האשכנזי בויה בלבו 33 (Via Cesare Balbo) במה שהפך למועדון

³¹⁷ אורבך עמ' 273-274 ; Vega Guerrieri, *La comunità ebraica di Roma dopo la seconda Guerra mondiale (1944-1950)*, *La Rassegna Mensile di Israel*, Vol. 82, No.1. (GENNAIO-APRILE 2016), pp. 102-103.

³¹⁸ אורבך - יומן עמ' 280.

³¹⁹ לוויצה, *הנצחון אחר לבוא*, עמ' 144 ; אורבך - יומן, עמוד 271-273 ; עדותה של תמר וולפין בתו של נחום ביילסקי למחבר מיום 20.10.2020.

הנוער המקומי בחסות החיילים הארץ-ישראליים³²⁰. הפעילים המרכזיים מקרב החיילים במועדון הנוער היו הרב הצבאי אפרים אורבך, החיילים אליעזר הורוביץ הלוי מפלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה', שעמד בראש קבוצת החיילים אשר פעלה בקרב הנוער, גרשון אחיטוב, חיים זילבר, צבי אנקורי ויצחק בן-דור, עיתונאי 'דבר' מירושלים שהיה מעורב עד מאד בכל הפעילות הציונית בקרב בני הנוער והקדיש עצמו ללמד את השפה העברית. בתחילת 1945 הצטרפו לפעילות בקרב הנוער אריה אורון שטרן, חייל בפלוגת ההנדסה 544 מי שעמד בראש 'המרכז לגולה' מתחילת 1946 ועד להקמת מדינת ישראל וכן החייל יואל בר-רומי שהקים בית-ספר לנוער ולימד בו היסטוריה כללית ויהודית וכמו כן הקים את תנועת 'החלוץ' ברומא ועל דרך הגעתו לרומא יפורט להלן³²¹. פעילות החיילים עם הצעירים במועדון כללה לימוד השפה העברית, שיחות בנושאי ציונות, הכרת ארץ ישראל, בעיית הגולה ועוד. כבר בסוף יולי 1944 הגיע מספר בני-הנוער שהיו פעילים במועדון לכדי 70³²². שניים מהצעירים הפעילים במועדון הנוער היו האחים יוחנן וגילה די-קסטרו ומעדותם ניתן ללמוד על הקשר של הצעירים היהודים ברומא עם החיילים הארץ-ישראליים ועל מידת השפעה של החיילים עליהם. יוחנן די-קסטרו יליד 1924 ואחותו ליטיציה, ילידת 1926 נולדו וגדלו ברומא, משפחתם הייתה מתבוללת, לא ציונית. בתקופה שהגרמנים שלטו ברומא מספטמבר 1944 עד יוני 1944 הם נאלצו להסתתר כמו גם כל יהודי רומא. עם שחרור רומא הצטרפו השניים למועדון הנוער והיו מהפעילים הקבועים בו. המשימה הראשונה שהטילו החיילים על יוחנן וחבריו הייתה לאתר עבור העיתון 'לחייל' בית דפוס שניתן להדפיס בו באותיות עבריות, עד אז הוצא העיתון בכתב יד ושוכפל במכונת שיכפול. על-פי עדותם של יוחנן וליטיציה היה ניכר כי המטרה הברורה והגלויה של החיילים הארץ-ישראליים הייתה לחנך את הנוער לערכים ציוניים, יוחנן ואחותו וחבריהם למועדון הנוער בילו חלק גדול מזמנם באותה מסגרת. על מידת השפעה שהייתה לחיילים הארץ-ישראליים על הצעירים היהודים בני רומא ניתן ללמוד מדבריו של יוחנן די-קסטרו. כשנשאל יוחנן 'עד כמה צריך אדם להיות ציוני כדי להעתיק את מקום מגוריו מרומא לשדה-אליהו השיב 'סביר מאד להניח שלולא הייתי פוגש את החיילים הארץ-ישראליים הייתי כיום בעל מקצוע חופשי ברומא עם בית-קיץ בטוסקנה'³²³.

רוזה אילנה חסון ויצחק הלר היו גם הם פעילים במועדון ואף שימשו בו כחברי מזכירות. השניים הדריכו קבוצה של ילדים כבני 10-12 במסגרת תנועת 'הצופים' ומדי פעם יצאו

³²⁰ לוויצה, הנצחון אחר לבוא, עמ' 145.

³²¹ מכתבו של יהודה פיפרנו מיום 27 ביולי 1944 לאליעזר הורוביץ הלוי, יהודה (ג'ורג'ו) פיפרנו, יהדות, ציונות וחלוציות פרקי הגות ומעש, קבוצת 'שדה אליהו', ישראל 1973, עמ' 59-62; עדותם של יוחנן די-קסטרו ואחותו ליטיציה גילה די-קסטרו פיפרנו; יואל בר-רומי, זיכרונות, עמ' 20; עדותו של יואל בר-רומי (ג'וליאנו בארוציו), 'ציונות וסוציאליזם', פעולתי ברומא ב-1945; ביטאון פלוגה 745 במצרים – 'ילדי טהרן', ארכיון ציוני מרכזי S25\5020

³²² אורבך - יומן עמ' 269, 276.

³²³ עדותם של יוחנן די קסטרו וגילה די-קסטרו פיפרנו למחבר מיום - 18.7.2019.

אתם למחנות באזור הכפרי סמוך לרומא. מעדותה של אילנה ניתן ללמוד על דרך מנסותם של יהודים איטלקים מפני הגרמנים ועל עזרתם של איטלקים ליהודים. אילנה נולדה ב-1924 בלוקה (Lucca) עיר קטנה סמוכה לפיזה, בה התגוררו רק 7-8 משפחות יהודיות. זמן מה לאחר שהגרמנים נכנסו לעיר יצא קצין המשטרה המקומי ריצו (Rizzo) רכוב על אופניו להתריע בפני משפחות היהודים כי למחרת בבוקר עליו למסור את הכתובות בהן מתגוררים יהודים. ראש העיר צייד אותם תעודות מזויפות בשמות לא יהודיים, שם משפחה אותו קיבלו היה אולדני (Oldani). כבר בחצות הלילה יצאו בני המשפחה בדרכה דרומה לרומא כאשר שתי נזירות מלוקה התלוו אליהם. הם הגיעו לרומא ב-10 באוקטובר 1943 ביום כיפור והנזירות לקחו את 4 האחיות למנזר קטן שהיה ממוקם מאחורי הוותיקן בשטחה של העיר. המנזר היה מאויש על-ידי נזירות מהעיר לוקה. אילנה מעריכה כי אביה הכין מראש את תכנית המנוסה. האב ואחיו הוזמנו ע"י הכומר של כנסייה שכנה להתאכסן בכנסייתו. הם היו מסתובבים במשך היום ברומא ובלילה היו שבים לכנסייה. לאב היו חברים רבים ברומא ונראה שהם סייעו לו להסתדר במשך היום בעיר. בלילה בו נסה המשפחה, נכנסה לגור בביתם אשת השותף הלא יהודי של אביה במפעל שהיה בבעלותם. בבוקר, כשהגיעו הפשיסטים המקומיים היא פתחה להם את הדלת, וספרה כי היהודים עזבו מזמן וכי משפחתה מתגוררת בבית זה כבר כמה חודשים, כך לא חיפשו אחריהם והם ניצלו. השותף של אביה, העביר אליו מדי חודש את חלקו ברווחים של המפעל. זמן לא רב לפני תום המלחמה נודע לגרמנים ולפשיסטים על מעשיו של קצין המשטרה ריצו למען היהודים והפרטיזנים והוציאו להורג. מתוך חשש פן זהותם תתגלה עברו אילנה ואחיותיה עברו להתגורר עד לשחרור רומא בעוד 3 מנזרים שונים.³²⁴

יהודה פיפרנו היה אחד ממנהיגי קבוצת הצעירים היהודים במועדון. ממחלוקת שהתגלתה בינו לבין הרוביץ, אותה העלה פיפרנו על הכתב, ניתן ללמוד כי התנהלותם של החיילים שגמרו אומר לחנך לציונות עוררה לא פעם התנגדות וזאת על רקע ההשקפות השונות שהיו לצעירים ברומא ולחיילים הארץ-ישראליים. יהודה טען באזניו של אליעזר כי החיילים הארץ-ישראליים טעו בהערכתם לגבי הצעירים היהודים ברומא. לטענתו הם ציפו לפגוש בני נוער מתבוללים "בורים לחלוטין" בנושאי יהדות, אך חדורי רצון להגשמה ציונית. על-פי יהודה המצב היה שונה. חלק מבני הנוער ברומא, למרות תודעתם היהודית, גבשו לעצמם תפיסות עולם ופתרונות פוליטיים שונים שלא עלו בקנה אחד עם הפתרון הציוני ואף כי אמצו בסופו של דבר את הקו הציוני, הלחץ שהופעל עליהם עורר התנגדות "נוצרה בנו ההרגשה שאישיותנו נדרסת איכשהו, ואנו נחשבים כמעט כמכונות הנתונות בידכם"

³²⁴ עדותה של אילנה חסון הלר למחבר מיום 31 באוגוסט 2020.

³²⁵. יהודה פיפרנו נשאר להנהיג את קבוצת הנוער ברומא עד עלייתו לארץ ב-1947, יחד עם רעייתו גילה די-קסטרו ושניהם התיישבו בקיבוץ שדה-אליהו ³²⁶.

בהנהגת קהילת יהודי רומא הובא חשש מכך שפעילות בני הנוער ברומא מאורגנת באופן בלעדי על ידי חיילים ארץ-ישראליים המכוונים בצורה ברורה לרעיון הציוני. משום כך הופץ מנשר בסוף אוגוסט 1944 על כי עומד לקום מועדון א-פוליטי לצעירים Circolo Giovanule שיעסוק בנושאי תרבות, רווחה, ספורט ופנאי. כל נער ונערה מגיל 15 הוזמנו לקחת חלק בפעילות במועדון. נקבעה פגישת ההכרות ראשונה במקום משכנה של הנהגת הקהילה היהודית. לא ידוע מה עלה בגורל יוזמה זו ³²⁷.

בית-הספר.

פעילות בית הספר לילדים היהודים ברומא שלא התקיימה בתקופת הכיבוש הגרמני חודשה על-ידי החיילים הארץ-ישראליים. אלימלך כהן וצבי לם היו שני החיילים הראשונים שהגיעו לרומא כמורים כדי לחדש את הפעילות ³²⁸. בתחילה הוקם בית הספר בבניין בו שכן גם מועדון הנוער. בקומת הקרקע הוקם מטבח וחדר אוכל שסיפק ארוחת צהרים חמה לילדי בית-הספר כשהאחראית על המטבח הייתה אסתר מילנו צעירה יהודייה בת רומא, שנישאה לחייל חיים זילבר ³²⁹. כאשר מספר הילדים הגיע לכ-200 היה המקום צר מלהכיל אותם. ואולם המבנה ששימש לפני המלחמה כבית-הספר היסודי היהודי 'ויטוריו פולקו' (Vittorio Polacco) אוכלס באותה עת על-ידי קבוצה של נזירות ³³⁰. משה סטולוב מפלוגת התובלה 462 ושטרנליכט מפלוגת התובלה 179, מהפעילים המרכזיים בפעולות הסיוע של החיילים, הסדירו את פינוי הנזירות מהבניין. כך התאפשר להעביר אליו את פעילות בית-הספר היסודי וסטולוב נשאר לתקופה מסוימת ללמד גם הוא עברית בבית-הספר. מספר הילדים הלך וגדל, ולאחר שנת פעילות אחת הגיע מספר התלמידים לכדי כ-550 ³³¹. האחריות על לימוד הנושאים העבריים בבית-הספר, שפה עברית והכרת ארץ-ישראל, הופקדה בידיו של אלימלך כהן ממושב כפר-הס, חייל מפלוגת מובילי המים 148, שהיה מורה עוד בארץ לפני גיוסו לצבא. לצדו של כהן שימשו 23 מורים מקומיים. כהן העיד כי נתקל בקושי לגבי חלק מהמורים המקומיים, שלא הצליחו להשתחרר מתפיסות לימוד ישנות שהיו נהוגות בתקופת המשטר הפשיסטי. לדבריו הם לא השכילו לזנוח את

---

³²⁵ מכתבו של יהודה פיפרנו מיום 27 ביולי 1944 לאליעזר הורוביץ הלוי, *יהדות, ציונות וחלוציות פרקי הגות ומעש*, עמ' 59-62.

³²⁶ עדותה של גילה די-קסטרו לפירנו למחבר מיום 18.7.2019.

³²⁷ Roma, Centro bibliografico Ucei, 11F-11; עדותו של יוחנן די-קסטרו למחבר מיום 10 בדצמבר 2019.

³²⁸ ליוזיה, *הנצחון אחר לבוא*, עמ' 145.

³²⁹ עדותה של אסתר מילאנו זילבר למחבר 2 ביוני 2019.

³³⁰ La Brigata Ebraica in Italia 1943-1945: attraverso il Mediterraneo per la Polacco liberta, Comune Di Roma; Centro di Cultura Ebraica, Roma 2003, Pg. 10

³³¹ ארכיון בית לוחמי הגטאות, ארכיון החלוצ, שליחים, אוסף משה סטולוב, איטליה – מספר תיק 2330.

השמרנות ולקדם בברכה פתיחות מחשבה³³². בבית-הספר התקיימה פעילות של 50 ילדים במסגרת אגודה בשם 'פרחי ציון'. בתקנון האגודה נקבע כי כל ילד החבר בה מתחייב לאמץ את 11 העיקרים הללו: לאהוב את עם ישראל ואת יצירותיו, לשמור על כבוד העם ומוסדותיו, לשבות ביום השבת, לשמור את כל חגי ישראל, להיקרא בשם עברי, לעזור לחלש, לדעת את הלשון העברית, לדעת את תולדות ישראל, לשמור על ניקיון הגוף והבגדים ולהתעמל, להפיץ את ידיעת ארץ-ישראל, להשתתף בגאולת האדמה בארץ ישראל, לעמוד בקשר מכתבים עם ילדים יהודים בארץ ישראל ובארצות הגולה. החברים באגודה לא התחייבו להגשמה עצמית בעלייה לארץ ישראל³³³.

חוות הכשרה.

על-פי הניסיון שצברו החיילים הארץ-ישראליים בדרום איטליה, הוחלט להקים גם ברומא חוות הכשרה חקלאית, בה ראו את גולת הכותרת של פעילותם. מקום מתאים נמצא במרחק של כ- 15 ק"מ מדרום מזרח לעיר, חווה חקלאית בפונטה די נונה (Ponte di nona). החווה הייתה בבעלות המרקז ברלינג'רי (Berlingieri) שהתגורר בסיציליה עם אשתו שהייתה ממוצא יהודי³³⁴. אורבך, דובדבני וחפרי, חייל בפלוגת התובלה 179 ביקרו בחווה שהייתה מוכרת באותה עת לאיכר מקומי ואישרו את התאמתה לצרכים של חוות הכשרה. שטרנליכט לקח על עצמו את המשימה להגיע לסיציליה להיפגש עם המרקז ולסכם אתו את תנאי החכירה³³⁵. התנאים סוכמו והמרקז גם לקח על עצמו להסדיר את פינוי האיכר מהחווה³³⁶.

חפרי מונה כמנהל ההכשרה, שכונתה בשם 'לנגב', ויחד אתו היו החיילים בר-שיח, שקודם לכן ניהל את בית הספר בבארי ושימש כמורה הראשי בחווה, החייל דוד ברומברגר מקיבוץ כברי גם הוא מפלוגת התובלה 179 ולתקופה מסוימת חיים זילבר³³⁷. סטולוב, מקיבוץ שפיים שהיה, כאמור, בצוות המורים של בית-הספר היהודי ברומא צורף גם הוא לצוות המדריכים בחווה. בשלב מאוחר יותר כאשר חפרי, בר-שיח וברומברגר נדרשו לחזור ליחידותיהם נשאר סטולוב כמדריך יחיד בחווה. הקבוצה הראשונה של חניכים הגיעה לחוות ההכשרה בשבוע הראשון של יולי 1944 ומנתה עשרה צעירים, חמישה מהם מרומא שתי אחיות מטרייסטה בני זוג יוגוסלביים וצעיר אחד מפירנטינו³³⁸.

עם שחרור הערים בטוסקנה פיטיליאנו (Pitigliano), סיינה, פירנצה וליבורנו נשלחו לחוות ההכשרה חניכים נוספים ומספרם הגיע ל-45. סטולוב התקשה להתמודד עם מספר

³³² ציון לאלימלך ולברונקה כהן ולחיה בוטקין (כהן) זיכרוןם לברכה שנספו באסון דרכים, הוצא לאור על ידי המשפחה, גבעתיים תשכ"ז, עמ' 181-182.

³³³ ציון לאלימלך ולברונקה, עמ' 186.

³³⁴ הפלוגות העבריות להובלה כרך ב', עמ' 460; Anita e Michael Taliacozzo, Pg. 97.

³³⁵ הפלוגות העבריות להובלה כרך ב', עמ' 460.

³³⁶ אורבך – יומן, עמ' 276.

³³⁷ עדות של רחל ברוך לב למחבר מיום 27 בפברואר 2020; עדותה של אסתר מילנו זילבר.

³³⁸ Anita e Michael Taliacozzo, Pg. 97.

כזה של חניכים וכיוון שהיחידות לא יכלו באותה עת לשלוח חיילים לחווה הוחלט לשלוח חלק מהחניכים לסמינר להכשרת מורים ומדריכים, כדי שיסייעו בפעילות ההדרכה בחווה (ראו להלן) ³³⁹. בסתיו 1944 הגיע לחווה החייל דוד ירמינוביץ מפלוגת התובלה 179, איש השומר-הצעיר מקיבוץ בית-אלפא ³⁴⁰.

בפעילות החינוכית לא התעלמו החיילים משאלת הזרמים בארץ וההשפעה האפשרית על החניכים. כך למשל הועלתה סוגיה זו בקרב חיילים חברי השומר-הצעיר בפלוגה 179 בכל הנוגע לפעילות החינוכית בהכשרות. נטען כי באופן כללי "חינוך" הנוער האיטלקי נתון יתר על המידה בידי אנשי הקיבוץ-המאוחד. כדי להתגבר על מה שנראה בעיניהם כבעיית החליטו לעמוד על כך כי יישלח חייל איש השומר-הצעיר אשר ישתלב במערך ההדרכה בפונטה די-נונה ולמשימה זו נבחר ירמינוביץ. הסתבר שההחלטה לשלוח אותו הייתה מועילה מאד, הוא התגלה בחווה כדמות שתרמה רבות לרמת החינוך ולפעילות החברתית ³⁴¹. בתחילת 1945 הגיעו שני החיילים הארץ-ישראליים יואל בר-רומי ויעקב פוא (פורת), מוצאם מאיטליה, לדרום איטליה וחיפשו להשתלב בפעילות באחת היחידות הארץ-ישראליות. הם פגשו בשטרן, שהכיר את בר-רומי עוד מחיפה. שטרן הציע לשניים להשתלב בפעילות החינוכית של הנוער היהודי האיטלקי ולשם כך צרפם לפלוגתו 544. בר-רומי הוצב, כפי שצוין לעיל, לפעילות בקרב הנוער ברומא ופוא נשלח לנהל את חוות ההכשרה 'לנגב' בפונטה די-נונה ³⁴².

בתי היתומים.

יהודי מקומי הביא לידיעתו של שטרנליכט על קיומה של קבוצה בת כ-200 ילדים יהודים יתומים הנמצאים באחד הכפרים בהרים. הילדים, מחציתם פליטים מארצות שונות ומחציתם ילידי איטליה, נאספו וטופלו על-ידי איטלקייה נוצרייה. שטרנליכט הגיע לכפר ודאג להעברתם לרומא ולשם כך שכרו החיילים ווילה גדולה באוסטיה (Lido di Ostia) הסמוכה לרומא. צוות המדריכים בבית-היתומים כלל את ירמינוביץ 'אבא', האיטלקייה הנוצרייה שנאותה להגיע עם הילדים לרומא להמשיך ולטפל בהם ונעמי חסון שהכירה במסגרת זו את שטרנליכט, נישאה לו והוא, כאשר החליט לעברת את שמו אימץ את שם משפחתה חסון ³⁴³.

³³⁹ Anita e Michael Taliacozzo, Pg. 97; עדות של רחל ברוך לב.

³⁴⁰ דב ירמיה – יומן מיום 22 ביוני 1944 ומיום 23 באוקטובר 1944; לוויצה, הנצחון אחר לבוא, עמ' 148; עדות רחל ברוך לב.

³⁴¹ דב ירמיה – יומן מיום 23 באוקטובר 1944; הפלוגות העבריות להובלה כרך ב', עמ' 460.

³⁴² זיכרונות, עדותו של יואל בר-רומי.

³⁴³ לוויצה, עמ' 148; הפלוגות העבריות להובלה כרך ב', עמ' 460-461.

בנוסף לבית-היתומים הגדול באוסטיה פעל גם בית-ילדים קטן שהיה ממקומם על אחר הגבעות בסביבת רומא. בבית זה היו כ- 20 ילדים רובם יתומים וחלקם ממשפחות שלא היה ביכולתם לכלכל את ילדם³⁴⁴.

סמינרים להכשרת מורים ומדריכים.

היחידות העבריות התקשו לשחרר לטובת פעילות הסיוע מספר ניכר של חיילים שיוכלו להתמודד עם האתגרים החינוכיים שהתרבו בעיקר לאחר שחרור רומא וטוסקנה. בעקבות כך ובדומה לסמינר שהתקיים קודם לכן בדרום איטליה, פתחו החיילים הארץ-ישראליים ברומא שני סמינרים להכשרת מורים ומדריכים, במטרה לשלבם בפעילות המוסדות שהוקמו. הסמינרים שהתקיימו בבית-הספר היהודי נוהלו על-ידי אליעזר הורוביץ הלוי. הסמינר הראשון התקיים בחודש אוגוסט-ספטמבר 1944 והשתתפו בו 27 צעירים יהודים רובם מבני רומא. בין חברי הקבוצה היו גם כאלה שלמדו בבית המדרש לרבנים ברומא והרב הצבאי אורבך, שהיה עדיין באיטליה, העביר בסמינר שיעורים על תולדות הספרות היהודית אחרי תקופת המקרא. הסמינר השני התקיים בנובמבר 1944 – ינואר 1945 השתתפו בו 15 חניכים ביניהם מיכאל טליאקוצו ומרקו מורפורגו מנהיג קבוצת הנוער בפירנצה³⁴⁵.

מי שרצה מאד להשתתף בסמינר השני ולא התקבל היה דניאל קארפי. מהעדות שלו ניתן ללמוד על הדרך בה ניצלו יהודים באיטליה בתקופת השלטון הגרמני ועל האפליה שנקטו לעיתים חיילים ארץ-ישראליים כלפי מי שאינו סוציאליסט. משפחת קארפי התגוררה במילאנו והייתה בעלת אמצעים. אריה ליאונה קארפי אב המשפחה היה פעיל בתנועה הציונית עו"ד בעלים של עיתון 'רעיון הציונות' ונציג התנועה הרוויזיוניסטית באיטליה. הוא היה מיוזמי הקמת בית-הספר הימי לקדטים של תנועת בית"ר ב- 1935 בצ'יוויטווקיה (Civitavecchia). בסתיו 1942 נעשה המצב במילאנו קשה עקב הפצצת העיר על-ידי בעלות-הברית. המשפחה עברה להתגורר בבית הקיץ שלה על-יד פירנצה, מעל לכפר סיניה (Signa). עם פלישת הגרמנים לאיטליה בספטמבר 1943 קיבל דניאל, שהיה אז בן 17, החלטה לברוח דרומה ולשם כך היה זקוק לתעודת זהות מזויפת. הוא ניגש לפקיד האיטלקי האחראי על הנפקת תעודות וסיפר לו בכנות כי הוא יהודי וכי עם הגעת הגרמנים הוא יימצא בסכנה וכי הוא זקוק לתעודה שלא תעורר חשד. דניאל מסר לפקיד מסמך ובו רשומים הפרטים שהיה רוצה כי יופיעו בתעודה ובתוספת של חמש לירות. לאחר כעשר דקות קיבל דניאל את התעודה ועלייה מוטבע התאריך 15 בספטמבר 1943. בהתייעצות משפחתית הוחלט כי דניאל ואביו יברחו דרומה וכי האם שלושת אחיותיו ודודתו ימצאו

³⁴⁴ עדותה של אילנה חסון הלר.

³⁴⁵ אורבך – יומן, עמ' 277; מיכאל טליאקוצו אוסף פרטי אורה הבר ביתו של מרקו מורפורגו; דניאל קארפי, בלכתי בדרך זיכרונות מן השנים 1938-1945, הוצאת הספרייה הציונית על-יד ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תש"ס, עמ' 123.

מחסה באחד המוסדות של הכנסייה באזור פירנצה. טרם עזבו את פירנצה פגש אביו של דניאל בבית הכנסת את רב העיר נתן קאסוטו ואת רפאלה קנטוני (Cantoni) מאישיה הבולטים של הקהילה היהודית והתנועה הציונית באיטליה. דניאל הצעיר נלווה לאביו והקשיב לשיחתם שנסובה על השאלה מהן אפשרויות הבריחה שעליהן ימליצו לבני הקהילה. עמדתו של קנטוני הייתה לנסות ולברוח לשוויץ, עמדתו של קארפי הייתה לנסות ולברוח דרומה, הרב קסוטו לא התערב בוויכוח ואמר שבכל מקרה, כרב הקהילה, אין בכוונתו לעזוב את העיר ולנטוש את צאן מרעיתו. בני הקהילה שלא נמלטו ובהם הרב קאסוטו נתפסו על-ידי הגרמנים נשלחו לאושוויץ ונרצחו שם. יומיים לאחר יום הכיפורים 1944 יצא דניאל עם אביו ונסו דרומה ובאמצע נובמבר הצליחו לחצות את קו החזית וחברו לבעלות-הברית. לאחר מספר ימים נוצר גם קשר עם החיילים הארץ-ישראליים סבלדי ואורבך. דניאל ואביו שהו עד כיבוש רומא באזור בארי.

במחצית השנייה של יולי 1944 הגיע דניאל לרומא ושהה בה בחודשי הסתיו. לאחר חגי תשרי כאשר החלה ההתארגנות לסמינר השני פגש דניאל חברים מפירנצה שהיו מיועדים להשתתף באותו סמינר. חבריו הציעו לו להצטרף לסמינר ודניאל נטה לקבל את ההצעה. את פניו קיבל לראיון קבלה הורוביץ הלוי וכך מתאר דניאל את הפגישה: "הוא האזין בסבלנות, עיניו בוהות אי שם אל עבר צמרות העצים שנראו מבעד לחלון. לרגע דימיתי לחשוב שכלל אינו מאזין לדברי. משסיימתי לדבר הודיעני בקצרה, כי המחזור מלא ושאין בו מקום לחניך נוסף". חבריו של דניאל פנו להורוביץ הלוי ושאלוהו על פשר הדחייה. לדבריהם, הייתה תשובתו: "קארפי לעולם לא יהיה פועל עברי בארץ ישראל"³⁴⁶. התנהגותו של הורוביץ הלוי במקרה זה הביאה את קארפי לידי מחשבה, אותה העלה בזיכרונותיו, על כי חיילים כדוגמת הורוביץ הלוי וכאלו הדומים לו בהשקפתם, לא הבינו את דפוסי המחשבה של הנוער האיטלקי והבעיות התרבותיות שהעסיקו באמת את אותו הנוער. וכשם שחיילים אלו לא הבינו את עולמם הרוחני של הצעירים האיטלקיים, טען קארפי, גם הם הצעירים היהודים האיטלקים לא הבינו את הלך רוחם של החיילים או לפחות של חלק מהם. חיילים אלו, כתב קארפי בעדותו: "נמנו עם יוצאי בית היוצר של החינוך הבולשביקי המזרח-אירופאי, בגינו טחו עיניהם מראות כל מציאות השונה מזו שהורגלו לה, ושללו מראש כל עמדה שלא תאמה את המסגרות האידיאיות הנוקשות שקבעו לעצמם"³⁴⁷.

³⁴⁶ קארפי, בלכתי בדרך, עמ' 123.

³⁴⁷ קארפי, בלכתי בדרך, עמ' 124.

אישורי הגירה לארה"ב.

ביוני 1944 נודע לחיילים הארץ-ישראליים מפי קליפורד היסקוט סמית (Sir Clifford Heathcote-Smith), נציג הוועדה הבין-ממשלתית לפליטים באיטליה, על החלטתו של נשיא ארה"ב רוזוולט להעניק 1000 אישורי הגירה לארה"ב לפליטים יהודים.³⁴⁸ התנאים אותם הציבה ממשלת ארה"ב היו כי בעת שהייתם של המהגרים בארה"ב ייאסר עליהם לעבוד ומיד עם סיום המלחמה יהיה עליהם לעזוב את המדינה. סמית שהיה ידוע כאנטי-ציוני מובהק פעל באופן נמרץ כדי למלא את המשימה, אך נכשל. כישלונו נבע מסירובם של החיילים הארץ-ישראליים לשתף אתו פעולה, עקב דרישתו לקבוע מי יהיו הזכאים לאישורי ההגירה וכן תמיכתם של הפליטים בקו שנקטו החיילים. להיסקוט, שניסה לשכנע את הפליטים היהודים כי אין עבורם די מקום בארץ-ישראל וכי אין סיכוי שיקבלו אישורי עלייה לארץ, יוחסו שתי אמירות אנטי-ציוניות. האחת פתיחת מגרה בשולחן וסגירתה תוך שהו משלים את המשפט "ככה תהא פלשתינא נעולה בפני יהודים לאחר המלחמה ולא רצוי לעורר בהם [הפליטים היהודים] אשליות"³⁴⁹. השנייה, בעת שנאם בפני קבוצת פליטים יהודים ושמע מהם כי רצונם לעלות רק לארץ-ישראל הוציא ממחטה מכיסו נופף בה והוסיף "ארץ ישראל גודלה כגודל הממחטה ואין בה מקום עבורכם"³⁵⁰.

לאחר כישלונם של היסקוט מונה הקפטן האמריקאי קורן מי שעבד לצדו של סמית בוועדה הבין ממשלתית, לטפל ביוזמת ההגירה. קורן היה, כזכור, הקצין שליווה את הקבוצה הראשונה שיצאה לארץ-ישראל במאי 1944. ראש 'מרכז הפליטים' בבארי ליימן היה נכון לשתף פעולה עם קורן רק לאחר שהשניים הסכימו על תנאי שיתוף הפעולה. הוסכם כי המועמדים להגירה יבחרו על-ידי 'מרכז הפליטים' וכי צעירים המיועדים לעלות לארץ-ישראל לא יכללו במסגרת יוזמה זו ועוד כי יש לראות את ההגירה לארה"ב כשלב ביניים ותחנתם הסופית של הפליטים היהודים תהייה ארץ-ישראל, גם אם זו הצהרה שלא הייתה אפשרות לוודא כי תקימים. בתחילת יולי יצאה מרומא קבוצה של 240 יהודים ועל פי עדותו של ליימן הדבר הפך למפגן תמיכה ברעיון הציוני, איסוף כספים לקק"ל, שירת התקווה והתחייבות היוצאים כי ירושלים לא תשכח. מדרום איטליה יצאה קבוצה של 250 יהודים והשלמת מכסת האלף הייתה של פליטים לא יהודים.³⁵¹ אירוע זה מצביע שוב על מטרות המרכזית של החיילים, להביא לידי כך שיהודים אותם פגשו יעלו לארץ-ישראל. גם כאשר הגיעה ההצעה הנדיבה של ממשלת ארה"ב התנו החיילים את שיתוף הפעולה שלהם בזכות שתינתן להם לבחור את המעומדים להגירה, כנראה כאלו שלהערכתם מתאימים פחות לעלייה לארץ-ישראל.

³⁴⁸ עדות צבי ליימן עמ' 10, ארכיון ההגנה 80/90/2; גלבר *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 247; וולסלי, *גלגלים בסופה*, עמ' 202.

³⁴⁹ אורבך – יומן, עמ' 271-270.

³⁵⁰ וולסלי, *גלגלים בסופה*, עמ' 226.

³⁵¹ ארכיון בית לוחמי הגטאות, מדור רישום מרכזי, 19051; צבי ליימן, ארכיון ההגנה, עמ' 10.

טוסקנה.

עוד טרם השלמת הכיבוש של פירנצה שחררו בעלות-הברית בהדרגה את החלק הדרומי של טוסקנה. מקומות כמו פרוג'ה, ארצו, אסיזי והמרחבים הכפריים של דרום ומרכז טוסקנה. באזור זה הסתתרו יהודים רבים שנמלטו מפירנצה והערים הגדולות בצפון איטליה ומצאו מחסה בכנסיות, מנזרים וכפרים קטנים. פלוגת התובלה 179 מוקמה באזור מיד עם שחרורו ועסקה באיתור יהודים. בנוסף לכך אורבך, עד חזרתו לארץ בסוף אוגוסט ובעיקר מרטין האוזר עסקו באופן עצמאי בחיפוש יהודים בדיווח ובמתן עזרה ראשונית מידית.

מעדותו של האוזר המבוססת על יומן שכתב וממספר עדויות של פליטים יהודים אפשר ללמוד על פעולת הסיוע של החיילים הארץ-ישראליים באזור הכפרי של טוסקנה. מעדויות הפליטים ניתן גם ללמוד על דרך המילוט שלהם ועל העזרה והתמיכה שקבלו מהאוכלוסייה האיטלקית הנוצרית.

מרטין האוזר נולד ב- 1913 בברלין בבית יהודי אורתודוקסי בו ספג את ערכי הצינות. כנער היה פעיל בתנועת הנוער הציוני ובשנת 1933 עם עליית הנאציזם לשלטון, עזב את גרמניה ועלה לארץ. ב- 1935 התנדב ל"הגנה" וב- 1938 התגייס למשטרה הבריטית. בקיץ 1940 התגייס לצבא הבריטי ליחידת מודיעין של חיל האוויר, תחילה שרת בצפון אפריקה ובמרץ 1944 הגיע עם יחידתו לחוף המזרחי של איטליה. עוד כשיחידתו הייתה ממוקמת בדרום איטליה, לפני שחרור רומא, החל האוזר לאסוף כספים מהיחידות הארץ-ישראליות לטובת פעולות הסיוע לפליטים היהודים. באותו שלב היה האוזר בקשר עם ליימן, האחראי על כל פעילות הסיוע לפליטים היהודים בדרום איטליה. למרות התסכול לפעמים מהתנהגות הפליטים היהודים הן בהיבטים מוסריים והן בחוסר הראייה שלהם את ארץ ישראל כפתרון עבורם, גרס האוזר כי החובה המוסרית של החיילים הארץ-ישראליים היא כלפי כל היהודים באשר הם ולא רק כלפי הציונים שבהם. יחידת המודיעין אליה היה שייך נעה תמיד קרוב לקו החזית וזו הייתה האפשרות שלו להגיע ראשון למקומות בהם קיימים ריכוזי יהודים. לשם הסדרת התנועה שלו באזורים השונים הצטייד האוזר באישור מתאים של הרב הצבאי של רומא, אורבך. לדבריו ההבנה ושיתוף הפעולה של מפקד היחידה שלו שהיה קצין בריטי והגיבוי שנתנו לו חמישה חבריו החיילים הארץ-ישראליים ששרתו ביחידה קטנה זו אפשרה לו את ביצוע הפעילות. המשימה שקיבל על עצמו בתאום עם 'המרכז לפליטים' הייתה לאתר יהודים באשר הם נמצאים, לדווח למרכז שישב ברומא וליחידות הצבאיות הארץ-ישראליות שהיו ממוקמות בקרבת מקום. בידי של האוזר הייתה גם קופה שחלקה היה מגיוס כספים ביחידות הארץ-ישראליות וחלקה מכספי הג'וינט, שבאותה עת, סתיו 1944, החל לסייע במימון פעולות העזרה לפליטים. ובכל מקום אליו הגיע מסר סכום כסף מסוים או רכש מוצרי מזון עבור אותם הפליטים אותם פגש. בתחילת יולי 1944 הגיע

יחד עם אורבך לאסיזי שם פגשו קבוצה של כשמונים יהודים מיוגוסלביה, אוסטריה ואיטליה שהסתתרו במנזר קטן בו התגורר ההגמון של אסיזי (Assis). על-פי עדות הפליטים היהודים הם נעזרו בנזירים שסיפקו להם מזון תעודות מזויפות ודרכי מילוט.³⁵²

משפחת ברוך הייתה אחת המשפחות אותן פגשו האוזר ואורבך במנזר ומעדותן של שתיים מבנות המשפחה ניתן ללמוד על הדרך בה ניצלו יהודים בעזרת הסיוע של האיטלקים ועל הקשר של הפליטים היהודים עם החיילים הארץ-ישראליים. משפחת ברוך התגוררה בעיר פיומה (Fiume) שהייתה באותה תקופה שייכת לאיטליה. זמן מה לאחר חקיקת חוקי הגזע באיטליה, 1938, נשלח האב למחנה הריכוז 'פרמונטי' אולם בעזרת קשרים שוחרר והותר לו להתגורר בטרייסטה במעמד של (Internato Libero) כלומר מי שחלה עליו חובה להתייצב מדי יום בתחנת המשטרה המקומית ומעבר לזה היה חופשי. בעקבות האב עברה המשפחה כולה לטרייסטה. בספטמבר 1943, כאשר הגרמנים נכנסו לאיטליה, ברח המשפחה למרכז איטליה תחילה לפרוג'ה (Perugia) ולאחר זמן מה לאסיזי, אזור הכנסיות והמנזרים, ושוכנה באחד המנזרים, בעזרתו של הארכיבישוף ניקוליני (Niccolini). האם הצליחה לקבל זהות של נוצרייה אולם האב שמוצאו היה מפולין ולא הייתה לו חזות של איטלקי נוצרי נאלץ להסתתר במשך תשעה חודשים. בתחילה הם נשאו את שמותיהם הקודמים, היהודיים ובשלב מסוים כאשר יצאו מהמנזר ועברו להתגורר בדירה קיבלו מהעירייה תעודות מזויפות ושם משפחתם שונה לברטולי (Bartoli), שם איטלקי למהדרין. כסיפור כיסוי הציגו עצמם כמשפחה מדרום איטליה שברחה צפונה, כביכול מפחד הכיבוש של בעלות-הברית. עם שחרורה של טוסקנה על-ידי בעלות-הברית הגיעו אליהם אורבך והאוזר. אורבך שכנע את ההורים, שהיו שומרי מסורת, כי במסגרת ההכשרה אכן נשמרת המסורת היהודית. ההורים השתכנעו ושתי בנותיהם הגיעו להכשרה. מרים פגשה בהכשרה את החייל המורה והמדריך צבי בר-שיח נוצר ביניהם קשר רומנטי שהביא לנישואיהם ולקביעת מרכז החיים שלהם בארץ-ישראל. רחל אחותה של מרים נשלחה מההכשרה להשתתף בסמינר השני ברומא.³⁵³ האחות הצעירה לאה נשארה עם הוריה באסיזי וזכתה לקרבתן של חיילות ארץ-ישראליות מחיל העזר לנשים

³⁵² מרטין האוזר, בדרך הביתה, עמ' 11, 41, 57, 73, 135, 144-145, 152; עדותו של מרטין האוזר, ארכיון ההגנה 17.00001; התמיכה הכספית של הג'וינט עד סוף המלחמה לא סיפקה את רצונם של החיילים הארץ-ישראליים ובהם ראשי 'המרכז לגולה' [ראו להלן]. באותה תקופה הנציג הבכיר של הג'וינט באיטליה היה ראובן רזניק שהייה בעל אופי נוקשה ורמת שיתוף הפעולה שלו עם החיילים הייתה נמוכה, לא כפי שציפו והם דרשו את החלפתו. רק לאחר סיום המלחמה, באוגוסט 1945, החליפו בתפקיד צ'רלס פסמן (Fassman – Passman) ששהה קודם לכן תקופה בארץ-ישראל ואתו זכו החיילים לשיתוף פעולה טוב יותר, עדית זרטל, *זהבם של היהודים: ההגירה היהודית המחתרית לארץ-ישראל 1945-1948*, עם עובד, תל-אביב, 1996, עמ' 380-381; ארכיון הג'וינט.

³⁵³ עדותן של מרים ברוך בר-שיח ורחל ברוך לב למחבר מיום 26/27.2.2020.

A.T.S ששימשו כאחיות בבית החולים הצבאי בעיר. בינואר 1945 עזבו לאה והוריה את אסיזי לקראת עלייתם לארץ במרץ³⁵⁴.

פלוגה 179 הייתה, כאמור, פעילה בטוסקנה בסיוע לפליטים יהודים. גם חיילי הפלוגה, כמו האוזר, חיפשו יהודים באזור. יוסף שאופלד (שגיא) היה נער שאומץ על-ידי הפלוגה ומעדותו ניתן ללמוד על דרך בריחה של משפחה גרמנית לאיטליה והמפגש שלהם עם החיילים הארץ-ישראליים. הוא נולד בהמבורג ב-1932. אביו יליד פולין היה אחד מגדולי יבואני הפרות באירופה. עם פרוץ מלחמת העולם ופלישת גרמניה לפולין נשללה אזרחותו של אביו משום היותו אזרח פולני ומעמדו שונה ל'חסר נתינות'. ב-1940 השיג האב אישור הגירה לשנחאי וכשהם מצוידים בתעודות מעבר בלבד יצאו מגרמניה לטרייסטה ומשם היו אמורים להפליג לשנחאי. אמו של יוסף חשבה כי עדיף להישאר באיטליה ואכן כך עשו ובאביב 1940 הגיעו לעיירה קטנה בשם נרוי (Nervi) סמוך לגנואה. עם כניסת איטליה למלחמה חל איסור על יהודים להתגורר סמוך לחופים והם נשלחו לפוטנצה (Potenza). המשפחה הצליחה להשיג ניירות מתאימים ועברה לארצו (Arezzo). עם פלישת הגרמנים לאיטליה בספטמבר 1943 עזבה המשפחה את הבית בחופזה לכוון ההרים והגיע לעיירה קטנה בשם אנגיאר (Anghiari), שוטר ומשפחה מקומית סייעו להם והנפיקו עבורם תעודות על שם משפחה Scapelli. כאשר הגיע מיידע על כך שמתוכננת פשיטה של פשיסטים או גרמנים על אנגיירי רתם המארח שני שוורים לעגלה והסיע את המשפחה אל מקום מרוחק יותר בגבעות טוסקנה, המשפחה שוכנה בבית הכומר וזכתה לעזרה מהמקומיים ופרטיזנים שפעלו באזור. כאשר הגיעה החזית עד למקום בו הסתתרו החליטה המשפחה לחצות את קו החזית וכך הגיעו אל חיילים של בעלות-הברית שהעבירו אותם לארצו. במקום נתקלו בכלי רכב שעל דפנותיהם מצוירים מגני-דוד וכך פגשו את החיילים הארץ-ישראליים מפלוגת התובלה 179. יוסף הצטרף לפלוגה ובזכות ידיעתו את השפה האיטלקית סייע לחיילים בפעילות איתור פליטים יהודים באזור. יוסף עלה לארץ במרץ 1945 והתיישב בקיבוץ שפיים. משפחת מרקוני מאנגיאר, Marconi, Giocondo Marconi, Annina שדאגה להם למסתור וסיפקה להם תנאי קיום הוכרה במעמד של 'חסידי אומות העולם'³⁵⁵.

פירנצה.

במהלך אוגוסט 1944 התנהלו קרבות בפירנצה ובסוף החודש השלימו בעלות-הברית את כיבושה. הפלוגה הארץ-ישראלית של מובילי המים 148 הוצבה בעיר והחיילים המשרתים בה הקימו מועדון חיילים עברי בויה קבור (Via Camillo Cavour) ששימש מקום מפגש לחיילים הארץ-ישראליים וכן לקצינים יהודים מצבאות בעלות-הברית. אחראי על

³⁵⁴ לאה ברוך, 'הלה \ רפאלה סיפור עם יומן', במלאת להלה 90 שנה, 2016..
³⁵⁵ עדות של יוסף שגיא למחבר מיום 5.10.2020.

המועדון היה החייל בנו רוזנברג מהיחידה המטאורולוגית של חיל-האוויר הבריטי והפעילו אותו צעירות יהודיות בנות המקום³⁵⁶.

ערב כניסת הגרמנים לפירנצה מנתה הקהילה היהודית בה כמה אלפי איש ובעת שחרורה נותרו בה רק כ- 300-400 יהודים, אולם יהודים שהסתתרו החלו לזרום לעיר מהסביבה ומספרם הלך וגדל³⁵⁷. חיילים מפלוגת מובילי המים החלו לטפל באוכלוסייה היהודית המקומית. שני החיילים שהיו המעורבים ביותר בפעילות עם הקהילה היהודית היו אריה אבישר מירושלים ואליהו לוביצקי מקיבוץ בית-אלפא. חיילים נוספים שלקחו חלק בפעילות זו היו אריה קלפפר 'יומבו' מקיבוץ גבעת ברנר, אהרון מטוס מכפר-יחזקאל, אורי שרפמן מיבניאל וסיומא בן-דוד מעפולה³⁵⁸.

הצעד הראשון היה רישום היהודים ששבו לעיר ממקומות המסתור בכפרים ובהרים בסביבה. בנין הרוס בחצר בית-הכנסת הגדול בויה פריני 6 (Via Luigi Carlo Farini) שופץ על-ידי החיילים ובקומת הקרקע שלו נפתח מטבח שסיפק ארוחות ליהודים הנזקקים. המטבח הופעל תחילה מהאמצעים של החיילים בלבד ולאחר זמן התקבל לכך תקציב מהג'וינט. אבישר לקח על עצמו את הטיפול בילדים הצעירים ולוביצקי את הטיפול בבני הנוער. נפתח בית-ספר יהודי יסודי ובו 5 כיתות, למדו בו כ- 80 ילדים. מחנכי הכיתות היו צעירים מקומיים שלימדו את המקצועות הכלליים וחיילים מפלוגה 148 לימדו את השפה העברית, ידיעת ארץ-ישראל, זמרה ותרבות ארץ-ישראלית³⁵⁹. על רקע הקמת בית-הספר העברי נוצרה מחלוקת עם הקהילה היהודית המקומית. מחלוקת זו באה לידי ביטוי בהתייחסותו של הקומיסר ג'וספה קאסטיליוני (Giuseppe Castiglioni), הממונה על הקהילה מטעם הממשל הצבאי, לבית-הספר. "הקומיסר הממונה הביט בחשד ובעין רעה על קיום בית-ספר עברי ציוני וזמם לסגרו". דרישתו של הקומיסר הייתה להעביר את ניהול בית-הספר לידי הקהילה המקומית, אולם החיילים לא ויתרו ובלחץ הורי התלמידים וגם אישים בולטים בהנהגת הקהילה בית-הספר המשיך לפעול ואף זכה בהמשך להכרה רשמית של הממשלה האיטלקית. כדי להכשיר מורים נוספים לבית-הספר פתחו החיילים קורס שנמשך כשנה להכשרת מורים³⁶⁰. טוליו סונינו שהיה תלמיד כיתה ג' בבית הספר העיד על ההשפעה הרבה שהייתה לחיילים הארץ-ישראליים עליו. הוא סיפר כי מיד לאחר

³⁵⁶ עדות אהרון (אהרונצ'יק) מטוס מכפר יחזקאל ואורי שרפמן מיבניאל, אוסף פרטי של אהוד מטוס.

³⁵⁷ מרטין האוזר, בדרך הביתה, עמ' 154.

³⁵⁸ עדות עדה אלגרנטי בולוטין למחבר מיום 13 באוקטובר 2020; עדות אהרונצ'יק מטוס ואורי שרפמן; עורכת דינה בוקמן, יערה ושאלו סיפור חייהם של יערה ושאלו בן תורה, מהות מרכז הנצחה ותיעוד, קיבוץ יזרעאל 2012, עמ' 63.

³⁵⁹ מחנכי כיתות בית-הספר היסודי היו: כיתה א' קזי איטלה Chezi Itala, כיתה ב' ג'וליאנינה - תלמיד שלה דוד קאסטו, כיתה ג' מלכה משיח וונטורה - תלמידים שלה שושנה קאסטו וטוליו סונינו, כיתה ד' פרנקה ויטרבו, כיתה ה' קאלו קנרוטו Cannaruto - תלמידה שלה סילבנה יערה קאלו בן-תורה, על פי עדויות של: מלכה משיח וונטורה, עדה אלגרנטי בולוטין, טוליו סונינו, יערה בן-תורה.

³⁶⁰ עדותה של יערה בן-תורה, עמ' 61; שפר, ספר ההתנדבות, עמ' 720; Giovanna Bencista, Silvano; Priori, Giovanni Verni eds., *Ebrei a Firenze 1938-1944, Persecuzione e Resistenza (Amministrazione Provinciale di Firenze, ANFIM, Firenze)*, pp. 157.

שפגש את החיילים הרגיש כי הוא שואף להידמות אליהם וזה, כך על פי עדותו, הפך אותו לצינוני³⁶¹.

במקביל לבית הספר יסדו חיילי פלוגה 148 מועדון נוער. כ- 50 נערים ונערות הגיעו למועדון מדי יום לאחר הלימודים ולמדו עברית, זמרה, וידיעת ארץ-ישראל. עבור הילדים בגיל הביניים הוקמה מסגרת בשם 'התקוה' שמנתה כ- 40 ילדים. הילדים הגיעו בשעות הצהריים למתחם בית-הספר היסודי העברי לאחר שסיימו את הלימודים בבתי-ספר בעיר, הם הוזנו בארוחה ונשארו גם להכין את שעורי הבית בעזרת המורים וגם בילו את זמנם בשיחות, לימודי יהדות, זמרה וריקודים³⁶². בסתיו 1944 יצאה הקבוצה לקייטנה בבית הקיץ שהיה שייך למשפחת קארפי בסינייה³⁶³. בסיום הקייטנה כתב לוביצקי המדריך המלווה למשתתפי הקייטנה מכתב ובו הוא מביע תקווה כי עם חזרתם כל אחד לביתו "תוכלו לבחון את עצמכם אם הבנתם והפנמתם כי אנו יכולים להבין אחד את השני ולהיות אחים מעל לכל הבדל חברתי... ויחד נשיג את מטרתנו הקדושה לבנות את ארצנו ולהיות בה עם חפשי"³⁶⁴.

אנדרה ניאניטי (Gnagnatti) ענתי היה כאמור אחד הילדים מחניכי קבוצת 'התקוה'. מעדותו ועדות אחיו ניתן ללמוד על דרך הישרדות יוצאת דופן של משפחה בפירנצה בתקופת הכיבוש הגרמני ועל הקשר שנוצר עם החיילים הארץ-ישראליים עם שחרור טוסקנה ופירנצה. משפחת ניאניטי עם ארבעת ילדיה התגוררה בפירנצה והייתה בעלת אמצעים. סמוך לאחר כניסת הגרמנים לפירנצה הגיע לביתם קצין משטרה שהייה גם יד המשפחה והתריע בפניהם כי בבוקר למחרת יגיעו לביתם גרמנים, יובילו אותם לתחנת הרכבת וישלחום ליעד לא ידוע, ולכן טוב יעשו אם יעזבו מיד את ביתם. הם התחילו במסע נדודים באזור הכפרי של טוסקנה והגיעו לכפר וילה א-סטה (Villa A Sesta). באחד הימים, כאשר הגיעו חיילים גרמנים לבית בו הסתתרו הצליחו להתחמק ולברוח אל היער למקום מסתור, כעין מערה, אותו הכינו מראש, ושם בילו את החורף הקשה של 1944 כשברשותם אך מעט מזון. מנת המזון היומית, על-פי עדותו של עמנואלה, האח הבכור, הייתה שליש דג משומר קטן לאיש ורק לפעמים היו מעיזים להגיע לכפר הסמוך ולקנות מעט ביצים וקמח. מעיין סמוך שימש להם כמקור למי-שתייה. עם כיבוש החלק הדרומי של טוסקנה על-ידי בעלות-הברית שכרה המשפחה בית בסינייה ובסוף אוגוסט 1944 לאחר שהושלם כיבוש פירנצה הגיעו לעיר ומצאו כי כל רכושם אבד. על פי עדותו של עמנואלה המשפחה הייתה שבורה מבחינה נפשית, אימם רצתה לעזוב הכול מאחור וללכת למקום אחר בו אפשר יהיה להתחיל את החיים מחדש. החיילים אבישר ולוביצקי, שהיו אורחי קבע בביתם,

³⁶¹ עדות טוליו סונינו למחבר מיום 12 באוקטובר 2020.

³⁶² שפר, ספר ההתנדבות, עמ' 721-722.

³⁶³ עדותה של עדה אלגרנטי; עדותה של מלכה משיח.

³⁶⁴ המכתב נכתב במקור באיטלקית ותורגם לעברית על ידי מכר משפחת לוביצקי, אוסף פרטי של רותי פלד בתו של אליהו לוביצקי. המכתב המקורי נמצא בארכיון יד יערי בגבעת-חביבה.

שכנעו את ההורים כי טוב יעשו אם יגשימו את רצונם בארץ-ישראל. הפנייה אל ליבם נפלה על קרקע פורייה כיוון שאימם כבר הייתה פעילה ציונית עוד לפני המלחמה ואכן המשפחה עלתה לארץ במרץ 1945³⁶⁵.

בחורף 1944 הקימו החיילים מסגרת של הכשרה עירונית בשם 'בית החלוץ' ולצורך כך הושכר בניין מול בית-הכנסת. בהכשרה זו פעלו כ- 30 צעירים במשך כארבעה חודשים³⁶⁶. החניכים היו יוצאים במשך היום לעבודות שונות בעיר כמו שיפוץ בית-הכנסת מהנזקים שגרמו הגרמנים, ניכוש עשבים שוטים בבית-העלמין, שוליות במוסך 'אירופה' של פלוגת מובילי המים 148, ומורפורגו, שהיה כאמור מנהיג הצעירים, סייע לחיילים בחיפוש אחר יהודים. לעת ערב חזרו חניכי ההכשרה ל'בית-החלוץ' ועד לשעת השינה היו עסוקים בפעילות תרבותית. ביוזמה של ועדת התרבות נערכו ערבי 'עונג שבת' ומסיבות בהן החיילים הארץ-ישראליים לימדו את חניכי ההכשרה ריקודי עם ושירים ישראליים. בהנחייתו של לוביצקי איש השומר-הצעיר התקיימו שיחות בנושאים כגון החיים בקיבוץ, שוויון וחלוציות. אחד מחניכי ההכשרה היה שאול וונטורה בן-תורה. על-פי עדותו הצעירים האיטלקים לא היו שבעי רצון מכך שיצירות אומנות שהיו תלויות על קירות הסלון הוסרו והוחלפו "בכרזות הקוראות לעמל כפיים, לעלייה ולהתיישבות". הם, שהכירו את האגמים של צפון איטליה, גם קיבלו בהבנה את ההתלהבות של אליהו מאגם הסחנה שראה בו לפחות כ'פלא השמיני'³⁶⁷. קארפי, שכאמור נדחה על-ידי אליעזר הורוביץ הלוי בסמינר ברומא, לאחר שהגיע לפירנצה, התקבל כחבר ב'בית-החלוץ'. אם כי, כפי שנודע לו בדיעבד, קבלתו הייתה מלווה בדיונים והסתייגויות של חברי הקבוצה. בכל אופן הוא זקף את קבלתו כחבר ל'בית-החלוץ' לזכותו של לוביצקי, שבשונה מהורוביץ הלוי לא חיפש בציציות כישוריו הפועליים. את דעתו של קארפי על לוביצקי הביע במילים אלו: "אישיותו של אליהו, חוכמת החיים שלו ולהט אמונתו הציונית חלוצית תרמו רבות ליצירת האווירה החמה ששרתה בבית"³⁶⁸.

בנוסף לפעילותם החינוכית של חיילי פלוגת מובילי המים 148 בקרב הילדים והנוער בפירנצה, הזדמן להם לעסוק גם בהוצאת ילדים ממזרים. ריקארדו פצי'פיצי' היה הרב של קהילת גנאה ופעל רבות למען היהודים העצורים במחנה פראמונטי. בנובמבר 1943 נתפס ריקארדו על-ידי הגרמנים גורש מאיטליה ונרצח. כעבור כמה חודשים נתפסה גם אשתו וגורשה גם היא אל מותה. שני ילדיהם שנותרו יתומים עמנואל בן שבע ורפאל בן חמש מצאו מקלט במנזר בפירנצה. עם שחרור פירנצה נשלח עמנואל על-ידי הנזירות להביא

³⁶⁵ עדותם של עמנואלה, אנדרה וראובן ניאנטי ענתי למחבר מיום 29 ו-30 בספטמבר 2020; סרטה של תמר טל ענתי 'שלושה אחים ומערה'.

³⁶⁶ שאול בן-תורה, סיפור חייהם, עמ' 63; שפר, ספר ההתנדבות, עמ' 722; עדותו של שאול בן תורה למחבר מיום 5 ביולי 2020.

³⁶⁷ שאול בן-תורה, סיפור חייהם, עמ' 62-63; עדותו של שאול בן תורה.

³⁶⁸ קארפי, בלכתי בדרך, עמ' 132.

מים למנזר. כשהגיע לנקודת חלוקת המים לא ידע מי הם מחלקי המים, איטלקים גרמנים או אמריקאים. כשראה לנגד עינו את סמל מגן-הדוד אזר אומץ עבר ליד החייל ולחש את תפילת 'שמע ישראל' החייל חיבק בהתרגשות את עמנואל ולמד ממנו את סיפור המשפחה. לוביצקי ואתו חייל הפלוגה משה הרשקו הגיעו למנזר אולם נתקלו בקושי מצד הנזירות שלא ויתרו בקלות על שני פרחי הנזירות. בסופו של דבר ניאותו הנזירות לשחרר את השניים והם הובאו על-ידי לוביצקי אל קרובי משפחתם ברומא ³⁶⁹.

ליבורנו Livorno.

זמן קצר לאחר שחרור פירנצה שוחררו גם הערים ליבורנו ופיזה. החייל צבי לם מפלוגת התובלה 462, שניהל קודם לכן את בית-הספר בבארי ולאחר מכן שימש כמורה בבית-הספר ברומא הוצב בליבורנו ובה סייע בשיקום הקהילה היהודית הקטנה ³⁷⁰.

המצב בדרום איטליה.

לאחר שחרור רומא וטוסקנה על-ידי בעלות-הברית בקיץ והסתיו של 1944 עברו רוב היחידות הארץ-ישראליות צפונה. בדרום איטליה נשארה פלוגת התובלה 468 וחיילות מחיל העזר לנשים (A.T.S (Auxiliary Territorial Service). החיילים עדיין החזיקו במספר תפקידים אולם עיקרה של הפעילות הועברה לידי הפליטים עצמם, ומתחילת 1945 כבר עבר נושא הטיפול בפליטים כולו בדרום איטליה לידיים אזרחיות. אונרר"א, 'סוכנות הסעד והשיקום של האומות המאוחדות' (UNRRA- United Nations Relief and Rehabilitation Administration) קיבלה על עצמה את ניהול מחנות הפליטים בדרום איטליה במקום הממשל הצבאי ³⁷¹.

ליימן נשאר אחראי על דרום איטליה עד לסוף 1944, עד אוקטובר מטעם 'מרכז הפליטים' ולאחר מכן מטעם 'המרכז לגולה באיטליה', שהקמתו תפורט להלן. לאחר מכן חזר ליחידתו לזמן קצר ואז נשלח ליוון לארגן את הקהילה היהודית. בספטמבר 1945 חזר לאיטליה ושימש כעוזרו הבכיר של דובדבני במרכז לגולה ³⁷². ליברטובסקי נשאר בהכשרת 'דרור', וזאב כץ מקיבוץ גשר נשאר בהכשרת 'הראשונים' ³⁷³. שלוש חיילות ה- A.T.S. דבורה מאיר, רינה שולוויס ובלה מזרחי לימדו בבית-הספר וגן-הילדים בבארי ³⁷⁴. על-פי

³⁶⁹ דניאל קארפי, עמנואל פאצ'פיצי' – סמל לגורל יהודי, מפרסומי מרכז זלמן שזר, ירושלים 1983; ארכיון בית לוחמי הגטאות, מדור רישום מרכזי, 33364, תצלומים 21928.

³⁷⁰ ארכיון ההגנה 31.00003; עדות מיכאל טליאקווצו; גלבר, תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 260.

³⁷¹ גלבר, תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 287,260; אונרר"א הוקם בארה"ב בנובמבר 1943 בהשתתפות 44 נציגים של האומות המאוחדות, השם הרשמי של בעלות-הברית, במטרה לסייע למדינות שהיו מצויות בקשיים כלכליים ולטיפול בעקורים \ פליטים - יד ושם אונרר"א -

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20760.pdf

³⁷² עדות צבי ליימן בארכיון ההגנה.

³⁷³ גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 253-254; עדות ישראל ליברטובסקי, עמ' 4, ארכיון ההגנה, 93.00008; מכתבו של יוסף פלשמן לנחום מיום 31.7.44 ארכיון קיבוץ גשר; הפלוגות העבריות להובלה כרך ב', עמ' 465; עדותו של יוסי בלאופלד שדות למחבר מיום 21 בדצמבר 2020.

³⁷⁴ עדותו של צבי לם, ארכיון ההגנה 31.00003.

עדותה של רינה שולוויס היא ביקשה מהאחראית עליה בבית-החולים בו שימשה כאחות להציבה רק למשמרות הלילה בנות 12 השעות וכך יכלה לפעול עם ילדי בית-הספר בשעות היום. לבקשתה שלחה לה מורתה לשעבר מהארץ חומרי לימוד וכך תיארה רינה ביומנה את הרגשתה ללמד בבית-הספר "... למרות שעות העבודה הרצופות המשונות שלי, אינני מרגישה כל עייפות... בזמן האחרון נעשיתי רכרוכית משפע התרגשויות... רק הצצה קלה בעיני ילד עצובת ומיד עלולת דמעות בעיני... עלי ללמוד לשלוט ברוחי... אירוע בל ימחה הייתה חגיגת כ' בתמוז. הלהקה הקטנה שלי עשתה את המוטל עליה בדבקות. הילדים בטאו מילים עבריות בקול ערב להפליא. כאשר יהודה בעל ה- ר' המצטלצלת שאל 'איה אותה ארץ?' ברור היה שאין הוא מבטא מילים סתם שהושמו בפיו, אלא הוא חש ומבין"

³⁷⁵.

את מירב התפקידים בדרום לקחו על עצמם הפליטים עצמם. דומיניץ היה הפעיל המרכזי מקרב הפליטים בדרום.³⁷⁶ חיים קירש הפליט ניצול הפנצ'ו החליף את צבי לם בניהול בית הספר עד לעלייתו לארץ במרץ 1945.³⁷⁷ בסנטה מריה אל-בניו ניהל את ההכשרה בוז'ו.³⁷⁸ בהכשרת 'הראשונים' מילא את תפקיד המדריך הצעיר הפליט יהודה בוקסבאום שהיה חניך בקבוצה הראשונה ולאחר קורס מדריכים נשאר לשמש כמדריך. אחד החניכים בקבוצה השנייה היה יוסי בלאופלד (שדות) ומעדותו ניתן ללמוד על דוגמא נוספת של חוסר רגישות שגילו לעיתים חיילים ארץ-ישראליים לצרכים הרוחניים של הפליטים. יוסי נולד כבן יחיד להוריו בעיירה סטניסלבוב (Stanislawow) בפולין ב-1929. אביו שהיה ציוני עסק במסחר ומצבם הכלכלי היה סביר. בראשית שנות השלושים עבר אביו לגרמניה בתקווה לשפר את רמת החיים של המשפחה. עם עליית הנאצים לשלטון והתחזקותם עבר האב לאיטליה והשתלב כמדריך חקלאי בחוות הכשרה כשרצונו לעלות לארץ ישראל. ב-1937 הצטרפו האם ויוסי לאב באיטליה אולם אמו חששה לממש את רצון האב לעלות לארץ בגלל המצב הביטחוני בתקופת המרד הערבי. כך מצאו עצמם באיטליה בעת החלת חוקי הגזע ב-1938 ועם כניסתה של איטליה למעגל המלחמה ביוני 1940 נדרשו להעתיק את מקום מגוריהם מרוביגו (Rovigo) הסמוכה לפאדובה לכפר קטן בשם אלפדנה (Alfedena). בתקופת הכיבוש הגרמני הם הסתתרו במקומות שונים ובחלק מהזמן גם חיו במערות. את החיילים הארץ-ישראליים פגש יוסי לראשונה בסתיו 1944 ב'לאקוויילה (L'Aquila) והוצע לו לצאת להכשרת 'הראשונים' בגרומו הסמוכה כאמור לבארי. וכאן עם הגיעו להכשרה נתקל בחוסר רגישות מצד החייל הארץ-ישראלי שהיה אחראי על ההכשרה באותה עת. יוסי כמי

³⁷⁵ ניב אחים בטאון איגוד החיילים המשוחררים בישראל גיליון מס' 27 דצמבר 1998, הוצאה חד פעמית: ישראל גפן, אהובה זילברשטיין, יצחק (קוטי) פרי, תל-אביב 1998, עמ' 28-29.

³⁷⁶ אורבך – יומן, עמ' 287.

³⁷⁷ עדותו של חיים קירש על-פי תמונה שנמסרה על-ידו לחיים פרקש.

³⁷⁸ עדותו של בוז'ו ארכיון קיבוץ מרחביה.

שגדל במשפחה שומרת מסורת הביא אתו כחלק מהציוד האישי גם את התפילין. החייל הארץ-ישראלי שהיה נוכח כאשר יוסי פרק את תרמילו הגיב למראה שקית התפילין ואמר ליוסי "מה זה הזבל הזה". כיוון שבהכשרה לא היו עבורו תנאים לשמור על המסורת בתקופת חגי תשרי 1944 יצא יוסי לבארי שם הכיר את חיים קירש מי שכאמור ניהל את בית-הספר המקומי ומעבר לאותה תקופה בה שהה לצדו יצר עמו קשרי ידידות שנמשכו גם לאחר שעלו שניהם לארץ במרץ 1945.³⁷⁹

הקמת 'המרכז לגולה באיטליה'.

להקמת 'המרכז לגולה באיטליה' קדם כינוס 'איגוד החיילים' שהתקיים באמצע אוקטובר 1944. בין השאר השתתפו בכינוס האיגוד הרב קפטן מאיר ברמן, יצחק לוי לויצה יו"ר איגוד החיילים, יחיאל דובדבני, צבי ליימן, מייג'ור ישראל בוגנוב, מייג'ור אליעזר אהרונוב, אליהו כהן בן-חור, קפטן אלכסנדר מוסקוביץ, ברוך חפרי, אליעזר הורוביץ הלוי ומרטין האוזר. את הכינוס פתח ברמן בהגדירו את מסגרת הדיון לשני נושאים עיקריים האחד נוגע לחיי החיילים והשני לפעילות הסיוע שמגישים החיילים הארץ-ישראליים לפליטים וליהודים המקומיים באיטליה. לויצה דיבר על הצפייה לבואה של הבריגדה ואפשרויות שלוב פלוגות התובלה וההנדסה בפעילותה ועיצוב דמותה [דבר שהתברר בדיעבד כרחוק מהמציאות]. דובדבני תאר פעילות הסיוע לפליטים באופן כללי, ליימן תאר את הפעילות הסיוע לפליטים בדרום איטליה והחייל לקר מפלוגה 148 תיאר את מצב הפליטים בפירנצה. משתתפים אחרים בכינוס דיברו בעיקר על נושאים הנוגעים לחיי היום יום של החיילים, השתלבותם בארץ לאחר השחרור, דיור ופרנסה. המסר שחזר ונשנה בדברי חיילים שדיברו על פעילות הסיוע לפליטים, היה כי מזכירות איגוד החיילים מקדישה את זמנה ומרצה לפעילות הסיוע לפליטים ומזניחה את העזרה לחיילים. העמדה הרווחת הייתה כי יש להפריד את שתי הפעילויות האלו כדי שלכל פעילות תוקדש תשומת הלב הראויה לה. טענה נוספת שהושמעה על כי הטיפול בפליטים אינו מאורגן דיו, יש מקרים בהם ניתנת עזרה למי שאינו זקוק לה ובמקרים אחרים אלו הזקוקים לסיוע לא מקבלים ולכן יש לרכז את הטיפול ולהפקידו רק בידי חיילים המתאימים למשימות אלו. במסגרת הכינוס נבחרה מועצה בת 24 חברים, מזכירות בת 3 חברים ו-8 חברים ל'מרכז הפליטים'. הוחלט כי הכספים שאספו הפלוגות השונות לקרן הפליטים יועברו לוועדת הפליטים המרכזית וזו תעביר לכל אחת מהפלוגות את התקציב ההוצאות שלה עבור הסיוע לפליטים.³⁸⁰

בהמשך לכינוס 'איגוד החיילים' ובמטרה ליישם את ההמלצות שהועלו במסגרתו, בכל הקשור לפעילות הסיוע לפליטים, התקיימה ישיבה של 'מרכז הפליטים' כשבועיים לאחר מכן ב-29 באוקטובר 1944 ובה נדון נושא הפליטים. המשתתפים בישיבה היו בין השאר

³⁷⁹ עדותו של יוסי בלאופלד שדות.

³⁸⁰ פרוטוקול (פרטי-כל) כינוס צירי איגוד החיילים העברים באיטליה, אוקטובר 1944, ארכיון צה"ל, אוסף ההתנדבות.

סחרוב, דובדבני, לויצה, נציגי הג'וינט ארתור גרינליי (Greenleigh) ומקס פרלמן ונציגי המשד הארץ-ישראלי הפרופ' בן-פורת³⁸¹. בישיבה זו הונחו היסודות הארגוניים לפעולה עתידית בצפייה כי המלחמה עומדת להסתיים ומתוך תקווה כי חיילים הארץ-ישראליים יפגשו עם שרידי יהדות אירופה. ראשית הוחלט לשנות את שם המוסד מ'מרכז הפליטים' ל'המרכז לגולה באיטליה'. שינוי השם בא להדגיש את הצפייה של החיילים הארץ-ישראליים לפגוש בעתיד הקרוב את שרידי יהדות אירופה³⁸². במבנה הארגוני נקבע כי המזכירות תכלול מזכיר כללי, גזבר, מרכז לפעולה הציונית ובתי-הספר, מרכז לפעולה בקרב בני הנוער, ומרכז לענייני עלייה³⁸³. כמזכיר כללי ראשון נבחר יחיאל דובדבני שמילא תפקיד זה עד תחילת 1946³⁸⁴. הוחלט כי יוקמו שלשה מרכזים אזוריים בארי, רומא ופירנצה שינהלו על-ידי וועדים אזוריים כאשר החברים בהם יהיו נציגים של היחידות הארץ-ישראליות הממוקמות באזור וחברי המרכז לגולה באותו אזור. נקבעה הדרך לשיתוף פעולה עם הג'וינט וה'דלסם'. עוד נקבע כי 'המרכז לגולה' יטפל בכל הקשור לסיוע החומרי והרוחני לפליטים היהודים באיטליה וליהודים המקומיים. דגש מיוחד הושם על הכשרת יהודים לעלייה לארץ-ישראל, זאת באמצעות עזרה לפליטים והיהודים המקומיים בהקמת ההסתדרות הציונית, ההסתדרות הנוער, החלוץ, מפעלי הכשרה, סמינרים³⁸⁵.

כחברי המרכז של 'המרכז לגולה באיטליה' נבחרו: דובדבני, מזכיר כללי, דב חיימוביץ מפקד פלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה', סחרוב, בנקובר, בן-חור, לוויצה, אוסטרובסקי ומוסינזון³⁸⁶.

הבריגדה באיטליה.

בתחילת נובמבר 1944 הגיעה החטיבה היהודית הלוחמת (חי"ל), הבריגדה, על שלושת הגדודים שלה לאיטליה. החיילים אלקה פרובט ויצחק פרוכטר ששרת בפלוגת התובלה 178 הגיעו לנמל טרנטו לקבל את פניהם³⁸⁷. הבריגדה התמקמה בפיוג'י מדרום לרומא והחלה בסדרת אימונים לקראת הצבתה בחזית הלחימה לקראת סוף פברואר 1945³⁸⁸. החיילים הארץ-ישראליים בפלוגות התובלה וההנדסה שהיו באיטליה, חלקן כבר מאז מאוקטובר 1943 צפו בדריכות להגעת הבריגדה. הם היו משוכנעים שתוספת של כ- 5000 חיילים הפועלים כיחידה אחת תהייה משמעותית לסייע בידם בפעילות בכל הנוגע להגשת

---

³⁸¹ פרוטוקול ישיבת מרכז הפליטים – גלבר ג' עמ' 271; לוויצה עמ' 160; עדות יחיאל דובדבני - ארכיון מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', גבעת חביבה, A.1587.25.
³⁸² לוויצה עמ' 158-159; דבריו של דובדבני מתוך פרוטוקול כינוס איגוד החיילים אוקטובר 1944, ארכיון צה"ל, אוסף ההתנדבות.
³⁸³ פרוטוקול ישיבת מרכז הפליטים – גלבר ג' עמ' 271.
³⁸⁴ עדות יחיאל דובדבני - ארכיון מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', גבעת חביבה, A.1587.25.
³⁸⁵ פרוטוקול ישיבת מרכז הפליטים ב- 29.10.44.
³⁸⁶ עדות יחיאל טייבר ארכיון ההגנה 93.00025, עמ' 9.
³⁸⁷ שלמה שמיר (רבינוביץ'), *שלושה ניסים ודגל עברי מפקד הבריגדה היהודית מטעם "ההגנה" ומוסדות היישוב*, יעל שמיר-דרייבר, תל אביב 2014; הלוחם היהודי – לוחמים.
³⁸⁸ דן חיים, *מדבר מצרים ועד מינכן*, עם עובד – תרבות וחינוך, תל-אביב 1972, עמ' 38,33,22.

העזרה לפליטים. לויצה אף האמין, כפי שהתבטא בכנס אוקטובר של האיגוד, כי תהייה להם החיילים מפלוגות התובלה וההנדסה יכולת השפעה על עיצוב דמותה של הבריגדה. אולם המציאות טפחה על פניהם. במפגשים המעטים שקיימו החיילים הארץ-ישראליים עם חיילי הבריגדה הובהר להם כי הבריגדה לא תצטרף לפעילות הסיוע לפליטים אלא רק לאחר שתסתיים המלחמה. דובדבני הגיע לפגוש בפיוג'י את מרדכי סורקיס ומאיר גרבווסקי (ארגוב), חברי ועד הבריגדה, ואלו מסרו לו בצורה ברורה את המסר "שנינו [סורקיס וארגוב] ענינו לו בתשובה שלילת. כל עוד אנחנו הולכים לחזית לא נזוז לשום מקום. רק בגמר המלחמה אנחנו מוכנים לתת כתף..."³⁸⁹. לויצה ביקר פעמיים בבריגדה ונפגש רק עם חיילים, הוא לא הצליח להיפגש עם קצינים. בפגישתו עם גרבווסקי הבהיר לו הלה כי הבריגדה נכנסת למשטר אימונים ולא תסטה לשום סוג של פעילות אחרת³⁹⁰. משלחת נוספת של חיילים ארץ-ישראליים לבריגדה כללה את אליהו כהן, אלקה פרובט ומאיר דוידסון. על-פי עדותו של דוידסון רק כהן הוזמן על-ידי שלמה רבינוביץ (שמיר), מי שהיה המפקד מטעם ההגנה בבריגדה. האחרים לא הצליחו לדבר עם בעלי תפקידים ציבוריים אלא רק עם מי שהייתה להם הכרות מוקדמת בארץ³⁹¹. לסיכום החיילים הארץ-ישראליים מפלוגות ההובלה וההנדסה קיבלו מאנשי הבריגדה כתף קרה ככל שציפו לשיתוף פעולה, וזאת עד לתום המלחמה. ובכל זאת הגיעו החיילים להסכמה מסוימת עם הבריגדה על כי עשרה אחוזים מהמזון שתקבל הבריגדה יופרש ויוקצה ל'מרכז לגולה', הסכם שהתקיים בקפידה³⁹².

בדצמבר 1944 הוחלט כי פלוגת התובלה 178 תצורף לבריגדה ותשמש כפלוגת התובלה האורגנית שלה³⁹³. בראשית פברואר 1945 התמקמה הפלוגה באזור האימונים של הבריגדה בפיוג'י כעבור כשבועיים היא נעה צפונה והתמקמה באזור רוונה במפקדה של הארמיה השמינית הבריטית. הבריגדה יצאה מאזור האימונים בפיוג'י ב-26 בפברואר והתמקמה מצפון לפאנזה (Faenza) בכפר קטן בשם בריסיגלה (Brisighella) קרוב לקו החזית³⁹⁴. טרם היציאה צפונה לחזית ביקש וולסלי את הסכמתו של מפקד הבריגדה בנימין לוי (ארנסט פרנק בנג'מין) לכנס בפיוג'י את הפעילים ביחידות הארץ-ישראליות שעסקו במתן עזרה לפליטים. המטרה של הכינוס הייתה לדון בחלוקה מחדש של הסמכויות לאור "המאורעות הממששים ובאים". לוי פתח בברכה את הכינוס והשאיר את הפעילים לדון בנושא לשמו התכנסו. נבחר 'ועד פליטים' לבריגדה עצמה שעתיד היה לקבל

³⁸⁹ עדות מרדכי סורקיס, ארכיון בית לוחמי הגטאות, מדור רישום מרכזי 15.235.

³⁹⁰ לויצה, הניצחון אחר לבוא, עמ' 161.

³⁹¹ עדות מאיר דוידסון, ארכיון ההגנה 15.00015; גלבר תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 274.

³⁹² לויצה, הניצחון אחר לבוא, עמ' 162.

³⁹³ לויצה, הניצחון אחר לבוא, עמ' 162; משה קרוא, י.ע.ל. במערכות מלחמה 1945-1939 178 G.T. – 5.M.T.

הוצא ע"י משה קרוא 1993, עמ' 156.

³⁹⁴ וולסלי, גלגלים בסופה, עמ' 235-233.

מפלוגה 178 מזון וביגוד עבור הפליטים כאשר יתהווה הצורך. אכן בתום הקרבות כאשר חיילי הבריגדה הגיעו לבולוניה בסוף אפריל 1944 הופעל 'ועד הפליטים' של הבריגדה לראשונה³⁹⁵.

שליחים ראשונים באיטליה של המוסד לעלייה ב'.

שני השליחים הראשונים של המוסד לעלייה ב', משה מישקה נוטקין מקיבוץ גבעת חיים וישראל ספיר מקיבוץ רמת-הכובש, הגיעו לאיטליה יחד עם הבריגדה בתחילת נובמבר 1944. מיד כשהגיעו לנמל טרנטו יצרו קשר עם היחידות הארץ-ישראליות וביקשו את עזרתן כדי להשתלב בתוכן, במטרה לבנות את סיפור הכיסוי להימצאותם על אדמת איטליה. לדבריו של לויצה השניים פנו תחילה, כל אחד לחיילים שהיו קשורים אליהם מבחינה מפלגתית [כנראה נוטקין כאיש הזרם המרכזי של מפא"י וספיר כאיש סיעה ב']. החיילים הבהירו להם בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים כי יקבלו עזרה רק במידה ולא ינסו לארגן פעילים או פליטים על בסיס מפלגתי. גם הרצון של השניים למצב עצמם בהיררכיה מעל לחיילים הארץ-ישראליים נגדע באיבו על-ידי החיילים³⁹⁶. עד תום המלחמה, למרות מאמציהם, לא עלה בידי נוטקין וספיר להוציא ספינת מעפילים מאיטליה זאת בעיקר עקב הסכנות האורבות בים-התיכון ואי רצון של פליטים להסתכן במסע כזה³⁹⁷. במרץ 1945 פעלו השניים כדי לאתר ספינה קטנה כשהם נעזרו ביעוץ המקצועי של רב-החובל האיטלקי היהודי אנריקו לוי, אולם היציאה של 900 יהודים מצוידים באישורי הגירה, נושא שנדון בהמשך הפרק, טרף את הקלפים ולדברי נוטקין וספיר לא נותרו מועמדים להפלגה אותה תכננו. שרת, שנושא העלייה הבלתי-לגאלית הועלה לדיון בפניו בעת שביקר באיטליה באפריל 1945, תמך גם הוא בעמדה של סחרוב כי אין לסכן את היחידות הארץ-ישראליות, באותה עת, בפעולה לא חוקית מהסוג הזה³⁹⁸.

תוספת יחידות עזר ארץ-ישראליות באיטליה.

בקיץ וסתיו 1944 ובתחילת 1945 הגיעו לאיטליה יחידות ארץ-ישראליות נוספות שהשתלבו גם הן בפעילות הסיוע לפליטים היהודים וליהודי איטליה. פלוגת ההנדסה 738 בפיקודו של המייג'ור יצחק רפפורט הגיעה לאיטליה באוגוסט 1944 והוצבה בצפון מזרח איטליה במסגרת הארמיה השמינית הבריטית. פלוגת ההנדסה 743 בפיקודו של המייג'ור נח אטלס הגיעה לאיטליה בספטמבר 1944 והתמקמה בבית-הספר של המהנדסים המלכותיים בקפואה. כחודש לאחר הגעתה הוחלט כי הפלוגה תוסב לפלוגת הנדסה קרבית שתצורף לבריגדה היהודית כשזו תגיע לאיטליה. מפקד הפלוגה אטלס הוחלף על-ידי הסגן שלו אהרון כהן וזאת עקב גילו המתקדם. מספרה של הפלוגה המוסבת שונה ל- 643.

³⁹⁵ וולסלי, גלגלים בסופה, עמ' 232, 239.

³⁹⁶ לוויצה, הנצחון אחר לבוא, עמ' 162-163.

³⁹⁷ גלבר, תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 272; זרטל, זהבם של היהודים, עמ' 59-62.

³⁹⁸ גלבר, תולדות ההתנדבות כרך שלישי, עמ' 277-278, 279-280.

פלוגת המיפוי 524 בפקודו של המייג'ור גליק אלכסנדר הגיעה גם היא לאיטליה בספטמבר 1944 והתמקמה סמוך לסיינה. בבית-דפוס נייד שהיה ברשות הפלוגה הודפסו מפות וספרי לימוד עבור בתי-הספר שהקימו החיילים הארץ-ישראליים באיטליה. פלוגת ההנדסה 544 בפקודו של נחמיה פרדו הגיעה לאיטליה בתחילת 1945. עיקר כוח הפלוגה התמקם בנאפולי ושלוחות שלה הוצבו ברומא ובעיירה נולה ³⁹⁹.

עם הגעתן של הפלוגות הנוספות לאיטליה והתרחבות השטח ששוחרר על-ידי בעלות הברית בקיץ והסתיו של 1944 וביזמתו של מרטין האוזר, חילקו ביניהן היחידות הארץ-ישראליות את תחומי האחריות לפעילות הסיוע לפליטים לאזורים השונים. פלוגת ההנדסה 739 לקחה על עצמה את האחריות בדרום איטליה וכן מאנקונה עד רימיני, כשהפעיל המרכזי היה סרן הניספלד. פלוגת ההנדסה 738 הייתה אחראית מרוונה עד פררה, כשהפעיל המרכזי היה סגן פינקלשטיין. יחידת ההסוואה מספר 1 הייתה אחראית מרימיני עד בולוניה, כשהפעיל המרכזי היה ברונו סבלדי. פלוגת התובלה 178 שהייתה מסופחת לבריגדה הייתה אחראית על פאנזה (Faenza) האזור בו הייתה ממוקמת הבריגדה, כשהפעיל המרכזי היה המייג'ור וולסלי ולצדו מרדכי סורקיס וחפץ [למעשה, הפלוגה לא עסקה בפעילות סיוע לפליטים מאז הגעתה לבריגדה בפברואר 1944 ועד לסיום המלחמה באיטליה]. פלוגת התובלה 179 הייתה אחראית על פררה והסביבה כולל רוביגו, כשהפעיל המרכזי היה גוטקובסקי. פלוגת התובלה 462 פירנצה וסביבתה כשהפעיל המרכזי היה הנפלינג. פלוגת התובלה 650 ארצו וסיינה כשהפעיל המרכזי היה סרן ארנשטיין. פלוגת התובלה 148 בפירנצה כשהפעיל המרכזי היה החייל לקר. תפקידם של הפעילים בפלוגות היה ליצור קשר עם הגופים הממשלתיים הצבאיים והאזרחים, עם הפרטיזנים ועם 'דלסם', הגשת סיוע מידי נדרש לפליטים היהודים באזורם, העברת פליטים ממקום למקום על-פי הצורך והסדרת מקומות עבודה לפליטים במסגרת היחידות. פעילים אלו נשארו במסגרות של הפלוגות שלהם בשונה מאותם פעילים ברומא ובפירנצה שיצאו מפעילות סדירה בפלוגה בעת שמלאו את משימתם בקרב הפליטים ⁴⁰⁰.

עלייה של הקבוצה השנייה לארץ-ישראל.

באוקטובר 1944 הקצתה ממשלת המנדט 900 אישורי-הגירה לארץ-ישראל עבור היהודים באיטליה. ד"ר שלמה אומברטו נכון, איטלקי במוצאו, נציג רשמי של מחלקת העלייה בסוכנות, יצא לאיטליה כדי לטפל בנושא. החיילים הארץ-ישראליים סייעו לנכון להשתלב במשימה אליה הגיע ובהמשך היו מגעיו בעיקר עם הרשויות האזרחיות באיטליה. מילוי מכסת אישורי ההגירה לא היה פשוט, בין השאר עקב הגבלת הסכום אותו מותר היה לעולה להכניס לארץ ל- 30 לירות. ואולם החיילים הארץ-ישראליים הפעילו לחץ כבד על

³⁹⁹ הלוחם היהודי – יחידות עבריות; המיפוי הצבאי העברי במלחמת העולם השנייה - פלוגת המיפוי העברי מס' 524 בצבא הבריטי", רס"ן ד"ר אלי יצחק - <http://www.jwmww2.org/userfiles/file/mipoy.pdf>.
⁴⁰⁰ עדות מרטין האוזר בארכיון ההגנה 17.00001; גלבר, *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 252-253.

המעומדים לעלייה ובסופו של דבר הושלמה המכסה. קבוצת העולים יצאה מאיטליה על סיפונה של ה'פרינסיס קאטלין' (Princess Kathleen) ⁴⁰¹. רובם של העולים היו פליטים ורק מיעוט מיהודי איטליה ⁴⁰². יוחנן די-קסטרו ואחותו גילה הביעו את אכזבתם העמוקה מכך שכה מעט מיהודי איטליה היו מוכנים לעלות לארץ-ישראל ⁴⁰³. הצעירים חניכי הכשרות עלו כמעט ללא יוצא מן הכלל לארץ. קבוצה גדולה של הכשרת 'לנגב' הגיעה לקיבוץ דגניה א', חלקם הגיעו לקיבוצים רוחמה ורביבים והדתיים שביניהם השתלבו בקיבוץ שדה-אליהו ⁴⁰⁴. עם שובו של דובדבני לארץ בתחילת 1946 התבטא בישיבה של הוועד הפועל של ההסתדרות מיום 30.1.1946 בהתייחסו לעלייה זו "טרנספורט זה היה כולו תרומתם של החיילים לארץ-ישראל" ⁴⁰⁵.

פעילות מעבר לקווי האויב.

פעילות של החיילים הארץ-ישראליים מעבר לקו החזית הייתה חריגה ביותר. בכל זאת חשוב לתאר את פעולתו של משה גרשוני חייל בפלוגה התובלה 462 שפעל בצפון איטליה עוד בטרם הסתיימה המלחמה מעבר לקווי האויב במטרה להעביר יהודים אל השטח המשוחרר. באישורו של רב-סמל הפלוגה אליהו כהן בן-חור, יצר גרשוני קשר עם פרטיזנים איטלקיים וגיבש אתם מהלך של שיתוף פעולה לאיתור יהודים בשטחי האויב והעברתם לאיטליה. עם הפרטיזנים סוכם כי הם יקבלו בתמורה כסף ותחמושת. גרשוני יצא עם הפרטיזנים לאוסטריה לקרבת העיר קלגנפורט (Klagenfurt am Wörthersee), וחזר לאיטליה כדי לדווח לבן-חור שאכן נמצאו ריכוזים קטנים של פליטים יהודים, בעיקר ילדים וכי לדעתו ניתן, אם כי בתנאים קשים, להבריח אותם לאיטליה. באישורו של בן-חור יצא גרשוני למשימה המסוכנת. הוא שהה עם הפרטיזנים באוסטריה במשך 3 חודשים ובתקופה זו העביר בעזרתם לשטח המשוחרר באיטליה, ב-3 מסעות שונים כ-80 פליטים יהודים ⁴⁰⁶.

מה ידעו הבריטים באיטליה על פעולות החיילים הארץ-ישראליים.

כפי שתואר בהרחבה, מאוקטובר 1943 בעת שהגיעו הפלוגות הארץ-ישראליות הראשונות לאיטליה ועד לסיום המלחמה עסקו החיילים הארץ-ישראליים מעבר למטלות הצבאיות גם בפעולות שהיו לא חוקיות מבחינת הצבא הבריטי אליו הם היו שייכים. פעולות לא חוקיות אלו כללו הוצאת חיילים ממסגרתם הצבאית כביכול לחופשה והצבתם במחנות ובריכוזי יהודיים, בקרב פליטים ובקרב יהודים איטלקים בני המקום. גניבת ציוד צבאי כמו

⁴⁰¹ ארכיון מחנה המעפילים עתלית.

⁴⁰² גלבר, *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 259-260.

⁴⁰³ עדותם של יוחנן די-קסטרו וגילה די-קסטרו פיפרנו.

⁴⁰⁴ ארכיון דגניה א'; עדותיהם של יוחנן וגילה די-קסטרו, מלכה משיח וונטורה, מרים ורחל ברוך.

⁴⁰⁵ גלבר, *תולדות ההתנדבות* כרך שלישי, עמ' 260.

⁴⁰⁶ הפלוגות העבריות להובלה כרך ב', עמ' 548.

מזון וביגוד והעברתו לפליטים, וכן שימוש בכלי רכב של הצבא למטרות לא צבאיות כמו העברת ציוד ואנשים שאינם שייכים למערך הצבאי ממקום למקום.

מעדותו של המייג'ור וולסלי מפקד פלוגת התובלה 178 אפשר להסיק כי הבריטים ידעו ככול הנראה או לפחות חשדו בכך שהחיילים הארץ-ישראליים מבצעים פעילויות לא חוקיות. שלוש פעמים הגיעו לידי של וולסלי תלונות על פעילות לא חוקית והוא התבקש למסור לגביהן הסברים. בפעם הראשונה היה זה מכתב ממשדו של הפרקליט הצבאי הראשי ובו חשד על העברת חבילות גדולות של בגדים באמצעות משאיות צבאיות ליעדים בלתי ידועים. במכתב הוזכר גם שמו של החייל כתריאל סולומון. בסמוך לאחר קבלת המכתב ניתנה לפלוגה פקודה לעזוב את אנקונה ולהגיע לפירנצה. וולסלי, על-פי עדותו, לא ענה למכתב ולא שמע יותר על אותה תלונה⁴⁰⁷. המקרה השני התרחש זמן קצר לאחר הראשון. שני סמלים ראשונים מיחידת ביטחון-שדה הגיעו לוולסלי והציגו בפניו מסמכים הנוגעים לתקופה של שניים-עשר החודשים האחרונים. הנושא באותם מסמכים היה הוצאת אספקה מנקודות מסוימות ותנועת כלי הרכב דרך נקודות ביקורת ברחבי איטליה. וולסלי הציע לשניים כי יכתוב להם הצהרה עלייה גם יחתום. הוא תיאר בפניהם את הפעילות למען אחיהם הפליטים היהודים. לטענתו הפעילות הבלתי רשמית נבעה מהעובדה ששחרור איטליה באזורים מסוימים התקדם בקצב מהיר ולא היה סיפק בידם להסדיר את הגשת הסיוע באופן רשמי. החיילים הארץ-ישראליים עשו ככל אשר עלה בידם "להקל על סבלם {של הפליטים} ולספק להם מצרכים חיוניים ביותר כגון מזון, ובגדים". וכמו כן לעיתים הועברו משפחות ואנשים בודדים למקומות בהם יהיה אפשר לסייע בידם. וולסלי תיאר בפני השניים את השיטות בהן נקטו וכי פעילות זו לעולם לא פגעה בפעילות הצבאית שנדרשה. הוא הדגיש את אחריותו "היות והדברים תוכננו ובוצעו בידיעתי ובהסכמתי". שני חיילי ביטחון-השדה יצאו לדרכם ואהרון לא שמע גם מהם יותר⁴⁰⁸.

הפעם השלישית הייתה כאשר הפלוגה כבר הייתה מסופחת לבריגדה. התלונה הוגשה לבריגדיר בנג'מין שהתבקש להשיב על הטענה כי בפלוגה 178 נעברו עבירות על חוקי הצבא במשך תקופה ארוכה. וולסלי נקרא אל מפקד החטיבה שביקש את הסבריו. על-פי עדותו של וולסלי השיב לו כי כל הפעולות הללו בוצעו בידיעתו וכי הוא אחראי להם באופן אישי. כאשר שאל אותו הבריגדיר האם הוא מבין את המשמעות החמורה של דבריו השיב כי הוא מוכן לעמוד למשפט באם יש צורך וכי בכל מקרה הוא גאה ומלא סיפוק על מעורבותו בפעילות הזו שנעשתה למען הפליטים. בסופו של דבר הבריגדיר העריך כי העברה החמורה כפי שבאה לידי ביטוי מהמסמכים הנה שימוש בכלי רכב צבאיים למטרות שלא

⁴⁰⁷ וולסלי, גלגלים בסופה, עמ' 205-206.

⁴⁰⁸ וולסלי, גלגלים בסופה, עמ' 227-228.

נועדו להן וביקש מוולסלי לנסח הצהרה רשמית שתוכל להתקבל בהבנה. הוא אכן ניסח הצהרה ברוח הדברים, חתם עליה ובכך הסתיימה הפרשה ⁴⁰⁹.

אפריל 1945 הסוף.

ביום ה-"ע" חצתה הבריגדה את נהר הסניו תוך לחימה ומעבר בשדות מוקשים. החזית נפרצה הגרמנים נסוגו והדרך לבולוניה נפתחה. עם שחרור בולוניה הגיע לעיר וולסלי יחד עם הרב קאספר. מתוך 1000 היהודים שחיו בבולוניה ערב הכיבוש הגרמני נותרו 300. אף כי בית הכנסת נפגע קשות בהפצצות כינסו אליו החיילים את היהודים לתפילת ליל שבת. ספרי התורה אותם לקח למשמורת איטלקי קתולי, שבכך סיכן את חייו, הוחזרו לבית הכנסת. ועד-הפליטים של הבריגדה נכנס לראשונה לפעולה ודאג לחלוקת מזון וביגוד לנזקקים וכן סייע בידי היהודים המקומיים להקים ועד קהילה כדי שיעסוק בבעיות המידיות של תושבי העיר היהודים ויעמד בקשר עם פקידי הממשל הצבאי בעיר ⁴¹⁰.

המלחמה הסתיימה וכך חווה מרטין האוזר את האירוע ב-7 במאי 1945 "אני יושב במוסך של יחידה ניו-זילנדית קטנה. הרדיו הודיע לפני כמה דקות שהגרמנים נכנעו, שצ'רצ'יל ישמיע הלילה נאום לאומה הבריטית, ושמחר יצוין 'יום הניצחון' – הניצחון באירופה. אני מחזיק בידי כוס בירה ומתבונן במשקה הצהוב השקוף ושוקע בהרהורים. זה אפוא הסוף. וכי כך נראה השלום? האמנם כך חשים בו? ... אנחנו יושבים פה, ואנחנו מאושרים שיצאנו בריאים בגופנו ובנפשנו משנות הסכנה והאימה הללו. אבל איפה השמחה וההתלהבות, שהיו אמורות לפעם בלבנו? אין זכר לכך..." ⁴¹¹.

סיכום הפרק.

מספר היהודים שפגשו החיילים הארץ-ישראליים לאחר כיבוש רומא וטוסקנה על-ידי בעלות הברית בקיץ וסתיו 1944 היה יותר מכפול מאלו שפגשו בדרום איטליה. רובם של היהודים היו איטלקים. הן מספרם הרב והן אופי הקהילה היהודית האיטלקית שהייתה ברובה יהדות מתבוללת העמידה את החיילים בפני אתגר ממשי. האמצעים שעמדו לרשותם לא הספיקו והחיילים בחרו לטפל באלו שנראה שהו פוטנציאל להכשרה לעלייה לארץ, ילדים ונוער. לא אחת, הקהילה היהודית המקומית הערימה קשיים על החיילים בפעילותם הציונית, אף כי היו בקרב הקהילה גם יהודים ציונים שתמכו וסייעו לחיילים בפעילות זו. כדי לממש את השאיפה להכשיר צעירים לעלייה לארץ-ישראל הקימו החיילים ברומא ובפירנצה מוסדות דומים לאלו שהוקמו על-ידם בדרום איטליה. מועדוני-נוער, בתי-ספר עבריים, הכשרות וסמינרים להכשרת מורים ומדריכים. גם בתקופה בה עסק הפרק ניכר הרצון של החיילים לא לערב את הפוליטיקה הארץ-ישראלית בפעילותם למען הפליטים, אולם במקרים מסוימים חיילים בודדים לא עמדו בכך.

⁴⁰⁹ וולסלי, גלגלים בסופה, עמ' 230-231.

⁴¹⁰ וולסלי, גלגלים בסופה, עמ' 238-239.

⁴¹¹ מרטין האוזר, בדרך הביתה, עמ' 183.

בתקופה זו הוכנה התשתית הארגונית לקליטת עשרות אלפי פליטים ממרכז אירופה לכשתסתיים המלחמה. שיאה של הפעולה היה בהקמת 'המרכז לגולה באיטליה'. בפרק הודגשה האכזבה של החיילים הארץ-ישראליים מפלוגות התובלה וההנדסה מחוסר ההיענות של הבריגדה להירתם לפעילות העזרה לפליטים כל עוד המלחמה לא הסתיימה. שליחי המוסד לעלייה ב' שהגיעו לראשונה לאיטליה בנובמבר 1944 ניסו אמנם להוציא לפועל הפלגה של ספינת מעפילים אך הדבר לא צלח עד לסיום המלחמה. לקראת סיום התקופה בה עסק פרק זה יצאה קבוצה שנייה של כ- 900 פליטים מאיטליה לארץ-ישראל מצוידים באישורי עלייה. רוב היוצאים היו פליטים מארצות שונות ומיעוטם איטלקים, וכמעט כל הצעירים שהשתתפו בהכשרות, מועדוני הנוער והסמינרים היו בין העולים. המלחמה באיטליה הסתיימה בסוף אפריל 1945 ובאירופה ב- 8 במאי. איטליה הייתה מוכנה לקלוט את עשרות אלפי הפליטים שיחצו את הגבול בעזרת החיילים הארץ-ישראליים ויטופלו על-ידם עד שיגיע זמנם לעלות אל ספינות המעפילים ולחצות את הים-התיכון בדרכם אל ארץ-ישראל ששעריה נעולים בפניהם.

סיכום.

עבודה זו דנה בפעילותם של החיילים הארץ-ישראלים באיטליה שלא נדונה עד כה בהרחבה במחקר ולא זכתה למקומה הראוי גם במרכיבים השונים של הזיכרון הקולקטיבי הנוגע לשארית הפליטה. זיכרון פעילותם עומעם על רקע המפגש הדרמטי של חיילי הבריגדה עם ניצולי השואה ופעילות הבריחה וההעפלה. בסיום ההקדמה ציטטתי את דבריו של יוסף שטרנליכט חסון בעניין זה. מהמחקר עולה כי בתקופה שהחלה מספר שבועות לאחר פלישת בעלות-הברית לאיטליה בספטמבר 1943, ועד תום מלחמת העולם השנייה, היו אלו חיילים ארץ-ישראליים שעסקו בפעילות הסיוע ליהודים באיטליה. חיילים אלה שרתו בפלוגות תובלה, הנדסה, ויחידות עזר נוספות של הצבא הבריטי. כמו כן בלטה מאוד בתקופה זו פעילותו הרב הצבאי אפרים אורבך. פעולות הסיוע של החיילים הארץ-ישראליים התמקדה הן בפליטים יהודים באיטליה, אזרחי מדינות אחרות אשר הגיעו לאיטליה לפני המלחמה ובמהלכה והן ביהודי איטליה, חלקם פליטים בארצם.

מתוך המחקר עולות מספר מסקנות נוספות: (1) מטרתם העיקרית של החיילים הארץ-ישראליים בפעולות הסיוע לכל אורך תקופת המחקר הייתה להכשיר את הפליטים היהודים, כמו גם יהודי איטליה לעלייה לארץ-ישראל. (2) המשאבים לטיפול בפליטים בתקופת המחקר היו מהחיילים עצמם, בהקצאת חלק ממשכורתם הצבאית, ממזונם וציודם וכמו כן משימוש לא חוקי במזון וציוד שנלקח ממחסני הצבא (3) כיוון שהמיקוד העיקרי של החיילים היה בהכשרה לעלייה, והמשאבים שעמדו לרשותם היו מוגבלים, הם התרכזו בטיפול בצעירים, ילדים ונוער (4) פעולות העזרה בוצעו על-פי ההחלטות של מפקדי הפלוגות עצמן ללא הכוונה מהארץ. (5) מוסדות העזרה לפליטים שהוקמו בתקופת המחקר הוו את הבסיס לקליטה, עזרה והכנה לעלייה לארץ-ישראל של עשרות אלפי הפליטים היהודים שהגיעו לאיטליה לאחר שהמלחמה הסתיימה. (6) בדרך כלל נמנעו החיילים לערב בפעילות העזרה את הפוליטיקה של היישוב בארץ, המקרים שחרגו מכלל זה הוצגו במחקר. (7) כתוצאה מהבדלי גישות התגלו לעיתים מחלוקות בין החיילים לבין הצעירים היהודים האיטלקים. מחלוקות אלו ככל שהיו מוצגות גם הן במחקר.

ניתן לחלק את תקופת המחקר לשלוש תקופות משנה, בעלות מאפיינים שונים בכל הנוגע לפעולות העזרה של החיילים ליהודים באיטליה. בחודשים הראשונים, אוקטובר-דצמבר 1943 פעילות העזרה הייתה עדיין אקראית, ספונטנית ולא מאורגנת. בחודשים ינואר-מאי 1944 החלו החיילים בהקמה וארגון של מוסדות העזרה לפליטים היהודים, רובם באותה העת לא היו אזרחים איטלקיים, אלא פליטים שהגיעו לאיטליה בעיקר מיוגוסלביה. פעילות העזרה קיבלה באותה תקופה אופי ממוסד ומאורגן יותר. עם כיבוש רומא ב-4 ביוני 1944 ועד תום מלחמת העולם פעלו החיילים כדי להרחיב ולהעמיק את מוסדות הסיוע תוך המפגש המאתגר עם יהדות איטליה שרובה הייתה מתבוללת ולא ציונית.

בצד התייעוד, ניתן דגש במחקר על עדויות של פליטים יהודים ושל יהודים איטלקיים שמתוכן ניתן ללמד על חיי היהודים הפליטים והאיטלקים בעת המלחמה, דרכי הבריחה שלהם מאזורי הסכנה, קליטתם באיטליה והסתרתם במקומות מוגנים, פגישתם עם החיילים הארץ-ישראליים והשתלבותם במוסדות שהוקמו על-ידי החיילים.

להלן ממצאיו העיקריים של המחקר בהתאם לפרקי העבודה:

התגבשות היחידות הארץ-ישראליות בצבא הבריטי 1939-1942.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נדון בקרב הנהגת היישוב נושא הגיוס לצבא הבריטי. היישוב היה חלוק בשאלה האם יש להתגייס לצבא הבריטי במטרה לקחת חלק במלחמה נגד גרמניה או לחזק את הכוח הצבאי היהודי הארץ-ישראלי רק על מנת להגן על היישוב היהודי בארץ ישראל. העמדה שהתקבלה בסופו של דבר הייתה זו של מפא"י כמפלגה הגדולה ביישוב ונוסחה כדרך ביניים "ההתייחסות למלחמה כאל מלחמה אנושית כללית ויהודית, מבלי לפגוע בריכוז המאמץ הציוני בארץ-ישראל". בן-גוריון הגדיר עמדה זו בביטוי מעשי, על כי היישוב יתגייס למלחמה 'קטנה' ויפעל בארץ ישראל בלבד. כמו כן תבע בן גוריון את האמרה "עלינו לעזור לצבא כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו להילחם בספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה". הבריטים, שמאז 1938 פעלו כדי להצר את התפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל, לא היו מעוניינים באותו שלב לאפשר ליהודים בארץ להקים כוח צבאי משמעותי, בוודאי לא כוח לוחם וזאת למרות פנייתו של וויצמן לראש ממשלת בריטניה צ'מברליין בנושא. במהלך 1941 חל מפנה בעמדה של הנהגת היישוב. הצלחתו של 'קורפוס אפריקה' בפיקודו של רומל והחשש מפני פלישה לארץ-ישראל הביא את מנהיגי היישוב להכרה כי יש לעודד את הגיוס לצבא הבריטי ולהצטרף למלחמה העולמית. בד בבד עם התמיכה בגיוס דרשה הנהגת היישוב כי החיילים היהודים הארץ-ישראליים אשר יגויסו ישולבו ביחידות צבאיות על טהרת היהודים ויותר להן לשאת סמלי לאום. רק במחצית השנייה של 1942, כאשר הבריטים נוכחו לדעת כי היחידות המעורבות של יהודים וערבים אינן הפתרון הנכון, אישרו הקמת יחידות של חיילים ארץ-ישראליים יהודים בלבד. שינוי זה הן מצד הנהגת היישוב והן מצד הבריטים הביא לתנופת גיוס ועד סוף 1942 כבר שרתו בצבא הבריטי כ- 16,000 חיילים ארץ-ישראליים יהודים.

באותה תקופה, המחצית השנייה של 1942, הוקמו מספר רב של פלוגות תובלה והנדסה שהחיילים והמפקדים שלהן היו יהודים ארץ-ישראליים. עד הפלישה של בעלות-הברית לאיטליה בספטמבר 1943 פעלו הפלוגות בצפון אפריקה, מצרים, תוניס ולוב. כבר באזורים אלו החלו החיילים בפעילות סיוע ליהודים. לדבריו של יחיאל דובדבני חייל בפלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה', ומי שמונה באוקטובר 1944 לעמוד בראש 'המרכז לגולה באיטליה', כבר בצפון-אפריקה גובש הרעיון של הקמת מערך שייסע לפליטים יהודים במטרה להביאם לארץ-ישראל, 'חיסול הגולה'.

אוקטובר-דצמבר 1943, פעילות אקראית וספונטנית בעזרה לפליטים.

ביולי 1943 החליטה המועצה הפשיסטית העליונה באיטליה להדיח את מוסוליני, המלך האיטלקי הדיחו ומינה תחתיו את בדוליו כראש הממשלה. למרות הבטחתו של בדוליו כי איטליה תמשיך להילחם לצידה של גרמניה, היטלר הורה לצבאו להשתלט על מעבר ברנר בין איטליה ואוסטריה ולהכין תכנית לכיבוש איטליה אם וכאשר זו תיכנע לבעלות-הברית. אכן, ב-3 בספטמבר חתמה איטליה עם בעלות-הברית הסכם לשביתת-נשק ובאותו היום פלשה הארמיה השמינית הבריטית לדרום איטליה ליד רג'ו די קלבריה וב-8 בספטמבר פלשה הארמיה החמישית האמריקאית לסלרנו מדרום לנאפולי. בד בבד עם פלישת בעלות-הברית החישו הגרמנים גם הם כוחות לדרום איטליה ובתחילת אוקטובר 1943 התייצב קו החזית מצפון לנאפולי לרוחב איטליה.

לאחר שהתייצב קו-החזית הקים הממשל-הצבאי של בעלות-הברית מספר מחנות פליטים בהם רוכזו הפליטים וביניהם גם הפליטים היהודים. המחנה הגדול ביותר היה מחנה הריכוז פרמונטי שהוסב על-יד הממשל הצבאי של בעלות-הברית למחנה פליטים ובו שהו כ-1350 יהודים. סמוך לבארי הוקמו שני מחנות פליטים בהם שהו כ-730 יהודים ובאזור סלנטו הוקמו ארבעה מחנות שהגדול בהם היה בסנטה מריה אל-בניו ובו היו באותה תקופה מעט יהודים.

בחודשים אוקטובר-דצמבר 1943 הגיעו לדרום איטליה יחד עם בעלות-הברית היחידות הארץ-ישראליות הראשונות. היו אלו ארבע פלוגות תובלה, פלוגת הנדסה, יחידת שרותי-מפות ופלוגת הסוואה. החיילים ביחידות אלו החלו תוך זמן קצר לפעול כדי לסייע ליהודים הפליטים שברחו לאיטליה וליהודים איטלקים. כמו כן בתקופה זו נודעה חשיבות רבה לפעילות העצמאית שיזם הרב אורבך למען הפליטים, אשר בתוקף תפקידו היה רשאי לנוע במרחב הכבוש כולו.

כפי שנטען, פעילות הסיוע של החיילים הארץ-ישראליים לפליטים היהודים באותה תקופה התאפיינה ביוזמה עצמית של החיילים, ללא הכוונה מרכזית. הפעולות נשאו אופי ספונטני של עזרה מקומית והם נמשכו לפרקי זמן קצרים. רובם של הפליטים היהודים היו מרוכזים בדרום מזרח איטליה פרמונטי ובארי, אזור בו היו מעט יחידות ארץ-ישראליות והיכולת להעניק סיוע הייתה מוגבלת מצדן. לכן, כדי לוודא בכל זאת שהפליטים היהודים יקבלו את הסיוע הנדרש, פנו מפקדי היחידות הארץ-ישראליות והרב הצבאי אורבך אל האחראים בממשל הצבאי בבקשה לפעול למען הפליטים.

ארבע פלוגות התובלה שנחתו בסלרנו היו קרובות לקו החזית ולכן היו עסוקות במשימות הצבאיות שהוטלו עליהן. לא נותר להן זמן פנוי ליזום חיפוש אחר יהודים והפגישות עם היהודים המעטים שהיו באזור בו שהו היו אקראיות. המפגש של חיילי פלוגת התובלה 462 עם פליטים יהודים כפי שתואר במחקר ממחיש את האופי האקראי של מפגשים אלו. את המחסור של הפליטים במזון וביגוד השלימו החיילים מהאספקה הצבאית. דוגמא לכך ניתן

לראות במעשהו של החייל אלקה פרובט שדאג לנכות מכל משאית אספקה 'מעשר' עבור הפליטים היהודים. מהלך נוסף של עזרת החיילים לפליטים בא לידי ביטוי בתקופה ההיא הנו אימוץ נערים לפלוגות לחצי יום עבודה וחצי יום לימודים. החייל אברהם גוטקובסקי היה זה שאימץ למסגרת זו חמישה נערים.

תשומת לב מיוחדת ניתנה למחנה פרמונטי שהוקם ב-1940 על-ידי המשטר הפשיסטי האיטלקי במטרה לשכן בו נתיני חוץ ואולם רוב דיירי המחנה היו יהודים. סמוך לנחיתת ארבע פלוגות התובלה בסלרנו יצאה משלחת של נציגים מהפלוגות לביקור במחנה. מהלך הביקור מצביע גם הוא על האופי של פעילות החיילים בתקופה זו, יוזמה עצמית של היחידה, ביקור קצר שמטרתו ראשית לבשר לפליטים על כי חיילים ארץ-ישראליים נמצאים בקרבתם, להתרשם ממצבם ולהגיש להם סיוע מידי גם אם צנוע. משלחת החיילים התרשמה שהפליטים היהודים במחנה מאורגנים בצורה טובה ומקיימים חיי יום-יום כולל פעילות של בתי-ספר וחברתית כמו כן הוקמו במחנה מוסדות של ההסתדרות הציונית. במחצית נובמבר ערך גם אורבך ביקור קצר בפרמונטי בלזוי קצינים וחיילים מפלוגת ההנדסה 739. אורבך שהתקבל על-ידי היהודים במחנה בהתלהבות רבה התרשם גם הוא לטובה, בדומה למשלחת הראשונה, מניהול המחנה על-ידי הקהילה היהודית.

בתחילת אוקטובר 1943 הגיעו לדרום איטליה שתי יחידות נוספות. יחידת מחסני המפות 16, יחידה קטנה בת 20 איש הגיעה לטרנטו ולבארי ופלוגת ההנדסה 739 לברינדיזי. יחידת מחסני המפות נפגשה גם היא באקראי עם פליטים יהודים בטרנטו שסיפרו להם על הימצאותם של פליטים יהודים רבים בבארי. חיילי היחידה גם שמספרם היה מועט הגישו עזרה ככל שידם הייתה משגת לפליטים היהודים. פלוגת ההנדסה 739 לקחה על עצמה את הטיפול בפליטים שנמצאו בסביבה של ברינדיזי.

בסוף נובמבר 1943 נחתה בטרנטו פלוגת ההסוואה. הפלוגה התמקמה בלוסרה לא הרחק מבארי. היה זה לראשונה שפלוגה ארץ-ישראלית המונה כ-300 חיילים התמקמה סמוך לבארי. הפלוגה לקחה על עצמה את הטיפול בפליטים היהודים הרבים שהתגוררו במחנה הפליטים בבארי.

מעדותם של הפליטים היהודים אלי זוהר ואסתר קמחי ניתן להבין את האיומים בהם נתקלו בארצות מוצאם, דרכי הבריחה שלהם לדרום איטליה, המפגש עם החיילים הארץ-ישראליים והסיוע לו זכו בזכות פעילות החיילים.

ככלל, המפגשים של החיילים עם הפליטים הייתה מלווה בהתרגשות רבה כפי שבא לידי ביטוי בעדויות החיילים והפליטים.

ינואר-מאי 1944, הקמת ארגוני הסיוע לפליטים היהודים.

בתחילת 1944 הגיעו לאיטליה שתי פלוגות תובלה נוספות 178 בפיקודו של המייג'ור אהרון 'ארון' וולסלי ו- 468 בפיקודו של המייג'ור יחזקאל סחרוב. שתי הפלוגות התמקמו בדרום מזרח איטליה, אזור בו התרכזו כאמור באותה עת רוב הפליטים היהודים. הקרבה לריכוזי היהודים, הריחוק היחסי מקו החזית והרכב אנושי של הפלוגות שכלל חיילים ומפקדים בעלי ניסיון עבר בטיפול בקהילות יהודים בגולה הוּו את הבסיס להתחלת ההתארגנות הממוסדת לעזרה לפליטים היהודים. באזור הכיבוש בדרום איטליה היו באותה תקופה כ- 5000 יהודים מהם כ- 4500 פליטים מארצות שונות בעיקר מיוגוסלביה וכ- 500 יהודים איטלקים מחציתם כאלו שברחו מהצפון לדרום כלומר פליטים בארצם. סמוך לאחר הגעתן של שתי הפלוגות לאיטליה נשלחו משלחות לפראמונטי ולבארי. המשלחת לפראמונטי כללה את מפקד פלוגה 178 וולסלי קצין מהפלוגה וחייל. בביקורם למדו את הלך הרוח של הפליטים היהודים במחנה ואת הצרכים שלהם. לבארי יצאה משלחת גדולה יותר שכללה קצינים וחיילים משתי הפלוגות 178 ו- 468, השתתפו בה בין השאר וולסלי, סחרוב ויוסף בנקובר רב-הסמל הפלוגתי של 178. בדומה לפראמונטי, גם במחנה הפליטים בבארי למדו חברי המשלחת כי קיימת התארגנות פנימית של הקהילה היהודית כולל מוסדות ציוניים.

ההחלטה הראשונה של המפקדים הארץ-ישראליים הייתה לשלוח נציג מבין החיילים שישב באופן קבוע במחנה פראמונטי. לתפקיד נבחר החייל צבי אנקורי מפלוגה 178. לצורך זה קיבל החייל חופשה מהיחידה. הדרך הזו של הוצאת חיילים לחופשה אפשרה לחיילים לצאת מהיחידות שלהם ולמלא תפקידים של סיוע בקרב הפליטים היהודים. הצבת אנקורי בפראמונטי הייתה הפעם הראשונה באיטליה שחייל ארץ-ישראלי הוצב לתקופה ממושכת יחסית לפעילות עזרה לפליטים. לאחר מספר שבועות של שהייה בפראמונטי הצליח אנקורי לשכנע את מנהיגי קבוצת הבית"רים, ניצולי הפנצ'ו, והתנועות האחרות, 'הנוער הציוני' לקיים מסגרת משותפת של סמינר מדריכים. בדוגמא זו בא לידי ביטוי הטיעון כי בדרך כלל שאפו החיילים הארץ-ישראליים לא לערב את הפוליטיקה של היישוב בפעילותם עם הפליטים היהודים.

הפעילות למען הפליטים שהחלה באופן ספונטני בסתיו 1943 כתוצאה מהמפגשים הראשונים הפכה בהדרגה למאורגנת יותר. המבנה האירגוני, אף שהמשיך לשמור על אופיו הוולונטרי, התגבש בחודשים ינואר-פברואר 1944.

בעקבות הכינוס הראשון של החיילים הארץ-ישראליים על אדמת איטליה שהתקיים ב- 13 בינואר 1944 הוחלט כי החייל צבי ליימן ישלח לבארי להתחיל ולארגן מסגרת לטיפול בפליטים היהודים בדרום איטליה. כדי לאפשר לליימן חופש פעולה הוא מונה כביכול לעוזרו של הרב הצבאי בבארי. ההצמדה של חיילים לרבנים צבאיים ננקטה במקרים נוספים כיוון שהרבנים נהנו מחופש תנועה גדול בהשוואה לחייל שהיה משויך ליחידה צבאית כלשהי.

הצעד הראשון של ליימן היה הקמת מועדון חיילים בבארי ששימש למפגש קצינים וחיילים ארץ-ישראליים כמו גם לקצינים יהודים מצבאות אחרים.

כינוס שני של החיילים הארץ-ישראליים התקיים בתחילת פברואר בסלרנו. לכינוס זה הייתה חשיבות גדולה מאד בהקשר של ההתארגנות הממוסדת לעזרה לפליטים היהודים באיטליה. בעקבות ההחלטות שנפלו בכינוס שני מוסדות. האחד 'איגוד החיילים באיטליה' והשני 'מרכז הפליטים'. איגוד החיילים הוקם כדי לטפל בעניינים הפנימיים של החיילים השוטפים בעת שרותם והעתידיים לאחר שחרורם. כמזכיר האיגוד נבחר החייל יצחק לוי (לויצה) מפלוגת התובלה 178 וכחברי מזכירות נבחרו אלקה פרובט וצבי ליימן.

'מרכז הפליטים' הוקם במטרה לרכז את כל נושא העזרה לפליטים היהודים באיטליה. 'מרכז הפליטים' אויש על-ידי מפקדי הפלוגות, נציגים של הקצונה והחיילים ונציגות נבחרת של הפליטים. המוסד העליון של 'מרכז הפליטים' היה 'הועדה העליונה' גוף מפקח על פעילות המרכז. חברי 'הועדה העליונה' היו סחרוב, וולסלי, בנקובר וליימן אשר נבחר לשמש גם כראש 'מרכז הפליטים' וכעזר לצדו שימש החייל ברונו סבלדי. בראש המבנה ההיררכי, הוולונטרי יש להדגיש, של 'מרכז הפליטים' הייתה 'ועדה מרכזית' ותחתיה פעלו שתי וועדות אזוריות האחת למערב איטליה, אזור נאפולי והשנייה למזרח איטליה, אזור בארי. במרכז הוקמו מספר מחלקות והן: 'החלוץ', 'ההסתדרות הציונית', 'חינוך', קשר ודואר, קואופרציה וסעד. בראש כל מחלקה ומשרד עמד נציג הפליטים ונציג מקרב היחידות הארץ-ישראליות. בנוסף למחלקות הוקם ה'משרד המרכזי הארץ-ישראלי' לטיפול בנושא העלייה לארץ-ישראל. המשרד הא"י המרכזי ריכז את פעילותם של המשרדים הארץ-ישראליים המקומיים אשר הוקמו עוד קודם לכן בריכוזי יהודים בדרום איטליה.

עם הקמת מוסדות הסיוע לפליטים הראשונים וכן לאורך כל תקופת המחקר פעלו החיילים הארץ-ישראליים, ככל שהיה ניתן, לשלב את הפליטים ואת יהודי איטליה בניהול אותם מוסדות. כפי שניסח זאת ליימן בעדותו "לשם ארגון העזרה והעלייה במגמה של עזרה עצמית, בשיתוף עם החיילים ולא רק ע"י החיילים".

כפי שנטען, המטרה העיקרית של החיילים הארץ-ישראליים הייתה, מעבר לסיוע החומרי והנפשי, להכשיר את הפליטים היהודים ויהודי איטליה לעלייה לארץ ישראל. לשם כך הקימו החיילים את בית הספר העברי בבארי, בו שפת הלימוד הייתה עברית. כיתות לימוד עברית למבוגרים בבארי, פרמונטי וסנטה מריה אל-בניו וכן סמינריון לבוגרים מבין חברי 'החלוץ' הצעיר' בנושאים הקשורים לארץ-ישראל.

החיילים הארץ-ישראליים ראו את גולת הכותרת של פעילותם להכשרת הפליטים לחיים בארץ בהקמת חוות ההכשרה, לשילוב לימודים עיוניים בעבודה חקלאית ומלאכה יצרנית. בחודשים פברואר-מאי 1944 הוקמו שש חוות הכשרה בהן השתתפו כ- 130 חניכים.

דרך נוספת לסייע לפליטים מבחינה חומרית ויחד עם זאת לקרב אותם לחיילים הארץ-ישראלים הייתה שילוב פליטים יהודים בתעסוקה בפלוגות עצמן. במסגרת זו שולבו באותה תקופה כ- 220 פליטים.

הגעתה לאיטליה של פלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה' במרץ 1944 ומעורבותה המידית בנושא העזרה לפליטים היהודים הביאה לשינוי משמעותי בכל הקשור לפעילות משותפת של היחידות העבריות שהיו באותה עת באיטליה. אחד מחיילי הפלוגה, יחיאל דובדבני, היה לאחר שחרור רומא ביוני 1944 לפעיל המרכזי בנושא העזרה לפליטים באיטליה. באוקטובר 1944 נבחר דובדבני לעמוד בראש 'המרכז לגולה באיטליה', המשכו של 'מרכז הפליטים'.

שאלת ההיררכיה הפיקודית בנושאים הקשורים לפעילות העזרה לפליטים עמדה על הפרק עוד מתקופת היותן של הפלוגות בצפון אפריקה. שני אישים בולטים שטענו לכתר, שניהם היו ותיקים ובכירים בארגון 'ההגנה', אליהו כהן בן-חור ויחזקאל סחרוב. הנושא הובא לפתחו של משה שרת כאשר ביקר באיטליה באפריל 1944 וקביעתו הייתה כי סחרוב הוא זה שיהיה הבכיר.

בפברואר 1944 הקצתה הסוכנות 300 סרטיפיקטים לפליטים באיטליה בעיקר לאלו מפרמונטי. החיילים הארץ-ישראלים נסו להפקיד את חלוקת הסרטיפיקטים בידי הפליטים עצמם, על פי המדיניות שלהם לשתפם עד כמה שניתן. אולם הביקוש עלה בהרבה על ההיצע והחיילים נאלצו בכל זאת לסייע בידי הפליטים לבצע את החלוקה. בכל אופן, בדרך של איחוד משפחות, נישואים פיקטיביים וצרוף יתומים למשפחות הצליחו להגדיל את מספר היוצאים מ-300 ל-600 איש. הפליטים יצאו בהפלגה מנמל טרנטו בסוף מאי. אחד הטיעונים במחקר הנו כי בדרך כלל נמנעו החיילים הארץ-ישראלים לערב את הפוליטיקה של היישוב בארץ בפעילותם עם הפליטים. אולם במקרה הזה נהג ליימן בדרך שונה. במכתב שכתב לשרת חילק את 600 הפליטים לקבוצות על פי שיוך פוליטי ועל פי הערכתו את אופי קליטתם בארץ, להתיישבות חקלאית קיבוצית או עירונית.

יוני 1944 – מאי 1945, הרחבה והעמקה של מוסדות הסיוע והמפגש המאתגר עם יהדות איטליה.

עם כיבוש רומא על-ידי בעלות-הברית ב-4 ביוני 1944 ובהמשך כיבוש טוסקנה פגשו החיילים הארץ-ישראלים מספר יהודים כפול מזו שפגשו בדרום איטליה וכמו כן בשונה מהדרום האוכלוסייה הייתה ברובה של יהודים איטלקים ומיעוטם פליטים מארצות אחרות. שני המרכיבים הללו העמידו את החיילים הארץ-ישראלים בפני אתגר משמעותי. גם היהודים האיטלקיים היו במצב חומרי ונפשי ירוד מאד לאחר כתשעה חודשים של כיבוש גרמני. החיילים חששו כי לא יוכלו להתמודד, באמצעים שעמדו לרשותם, עם מספר כה גדול של יהודים להם נדרש הסיוע. ממד חדש נוסף שהווה אתגר עבור חיילים היה אופי היהדות של יהודי איטליה, שהייתה ברובה יהדות מתבוללת לא ציונית. כיוון שהמטרה

המרכזית של החיילים הארץ-ישראליים הייתה כאמור הכשרת היהודים ושכנועם למצוא את המשך דרכם בארץ-ישראל ניתן להבין את הקושי שעמד מולם.

דרך ההתמודדות של החיילים עם המציאות שפגשו הייתה בגיוס מספר גדול יותר של חיילים לפעילות הסיוע והחלטה להתרכז בצעירים, ילדים ונוער ולוותר כמעט לחלוטין על הטיפול במבוגרים. בדומה לבארי גם ברומא הוקם מועדון חיילים ששימש מקום מפגש לקצינים וחיילים ארץ-ישראליים וכן מקום מגורים לחיילים שגויסו לפעילות עם הצעירים היהודים ברומא.

החיילים הקימו ברומא מועדון נוער ציוני, חידשו את פעילות בית-הספר היסודי, הקימו חוות הכשרה חקלאית מחוץ לעיר, בית-יתומים וכן ערכו סמינרים להכשרת מורים ומדריכים בהם שותפו צעירים גם מרומא וגם מהאזורים האחרים ששחררו כבר באותה תקופה. הכשרת המורים והמדריכים מקרב הצעירים הנה דוגמה נוספת של הרצון של החיילים לשתף את הפליטים ויהודי איטליה עד כמה שניתן בפעילות הסיוע. מקרה נוסף אחד מבין הבודדים של אפליה פוליטית התרחש בסמינר ברומא כאשר החייל האחראי על הסמינר סרב לקבל חניך להכשרה, בתואנה של חוסר מקום בעוד למעשה היה זה עקב היותו רויזיוניסט,

בפירנצה הפעילו החיילים את בית-הספר היסודי, קיימו פעילות חברתית לגיל הביניים והקימו הכשרה עירונית. על-פי העדויות, בפירנצה היה יותר מגע של החיילים עם המשפחות בהשוואה לרומא. החיילים יצרו קשר עם חלק מהמשפחות וניסו לשכנע אותן לשקול את עתידן בארץ-ישראל, ניסיון שנראה שנחל הצלחה בחלק ניכר מהמקרים. גם בפירנצה הקימו החיילים מועדון חיילים וכן מטבח שסיפק ארוחות חמות ליהודים הנזקקים. בליורנו פתחו החיילים בית-ספר.

עם שחרור טוסקנה פעל באופן אישי החייל מרטין האוזר, בדומה לפעילותו של הרב אורבך, לאתר יהודים ולהגיש להם סיוע. הוא עשה זאת בתאום עם היחידות הארץ-ישראליות שהיו בסביבה בה פעל.

בנוסף לפעילות בקרב הקהילות היהודיות שפגשו בערים ששחררו, עסקו חיילים באיתור והוצאת ילדים שהוסתרו במנזרים. ילדים אלו הופקדו בידי אנשי המנזרים על-ידי משפחותיהם במטרה למלט אותם מאיימת הגרמנים. הוצאת האחים פציפיצ'י מהמנזר מהווה דוגמה לכך.

בתקופה בה פעלו החיילים ברומא וטוסקנה הועברה פעילות הסיוע לפליטים בדרום איטליה לידיהם של פליטים שהוכשרו לכך.

במחצית אוקטובר 1944 התכנסו נציגי החיילים והחליטו להעמיק את פעילותו של איגוד החיילים וכן להפריד את נושא הטיפול בפליטים מזה של הטיפול בעניינים הפנימיים של החיילים. בעקבות אותו כינוס והצפייה שעם סיום המלחמה צפויים החיילים להיפגש עם שארית הפליטה ממרכז אירופה הוחלט לבסס את הפעילות של 'מרכז הפליטים'. ב- 29

באוקטובר התקיימה ישיבה של המרכז בה הוחלט לשנות את שם הארגון ל'המרכז לגולה באיטליה'. כמו כן הוחלט כי יוקמו שלשה מרכזים אזוריים בארי, רומא ופירנצה שינהלו על-ידי וועדים אזוריים כאשר החברים בהם יהיו נציגים של היחידות הארץ-ישראליות הממוקמות באזור וחברי 'המרכז לגולה' באותו אזור. נקבעה הדרך לשיתוף פעולה עם הג'וינט וה'דלסם'. עוד נקבע כי 'המרכז לגולה' יטפל בכל הקשור לסיוע החומרי והרוחני לפליטים היהודים באיטליה וליהודים המקומיים. דגש מיוחד הושם על הכשרת יהודים לעלייה לארץ-ישראל, זאת באמצעות עזרה לפליטים והיהודים המקומיים בהקמת התנועה הציונית, ההסתדרות הציונית, הסתדרות הנוער, החלוץ, מפעלי הכשרה, סמינרים ולבסוף, כמטרה, עלייה לארץ ישראל. יחיאל דובדבני נבחר לעמוד בראש הארגון.

בתחילת נובמבר 1944 הגיעה הבריגדה לאיטליה והתמקמה בפיוג'י מדרום לרומא לתקופה של כארבעה חודשי אימון. מיד לאחר שהתמקמה בפיוג'י הגיעו חיילים מהיחידות הארץ-ישראליות ביניהם יחיאל דובדבני ואליהו כהן בן-חור. הצפייה של החיילים הייתה כי הבריגדה תשתלב בפעילות הסיוע לפליטים. אולם לאכזבתם נענו בשלילה. דובדבני פגש את מרדכי סורקיס ומאיר גרובבסקי ארגוב חברי וועד הבריגדה ושניהם אמרו לו כי עד לסיום המלחמה הבריגדה תתרכז אך ורק במשימות הצבאיות ולא תצטרף לפעילות הסיוע לפליטים.

במחצית השנייה של 1944 ובתחילת 1945 הגיעו לאיטליה פלוגות הנדסה ארץ-ישראליות נוספות. רוב פלוגות התובלה וההנדסה רוכזו באותה תקופה במרכז וצפון איטליה, עדיין מדרום לקו ההגנה הגרמני הקו הגותי. כל אחת מהפלוגות לקחה על עצמה אחריות על פעילות הסיוע לפליטים ויהודי איטליה באזור בו הייתה ממוקמת.

באוקטובר 1944 הקצתה ממשלת המנדט 900 סרטיפיקטים עבור יהודים באיטליה. אומברטו נכון נציג רשמי של מחלקת העלייה של הסוכנות יצא לאיטליה לארגן את יציאת היהודים לארץ-ישראל. ההיענות של היהודים לא הייתה מלאה ורק בזכות לחץ של החיילים הארץ-ישראליים שהופעל על היהודים באיטליה הושלמה מכסת האישורים. במרץ 1945 יצאה הקבוצה בהפלגה על סיפון ה'פרינסס קטלין' והגיעה לארץ בערב חג הפסח.

בתקופת המחקר כל עוד לא הסתיימה המלחמה לא פעלו החיילים הארץ-ישראליים מעבר לקו החזית. ואלם מקרה יוצא דופן היה פעילותו של החייל משה גרשוני מפלוגת התובלה 462. גרשוני באישורו של בן-חור, יצא בעזרת הפרטיזנים האיטלקים לאוסטריה והצליח להבריש כמה עשרות יהודים לשטח המשוחרר באיטליה.

הפעילות של החיילים הארץ-ישראליים בסיוע לפליטים היהודים לוותה בחלקה בפעולות לא חוקיות כמו גניבה של מזון וציוד ממחסני הצבא לטובת הפליטים ושימוש בכלי הרכב של הצבא למטרות לא צבאיות. על פי עדותו של המייג'ור אהרון וולסלי יש יסוד סביר להניח שהבריטים ידעו או לפחות חשדו שמעשים כאלו נעשו. בכל אופן על פי המקורות לא ידוע על התערבות או מניעה של הפעילות מצד הפיקוד הצבאי הבריטי או האמריקאי.

קו ההגנה הגותי של הגרמנים נפרץ באפריל 1945. ב- 28 באפריל נתפס מוסוליני על-ידי הפרטיזנים האיטלקים והוצא להורג. המלחמה באיטליה הסתיימה. ב- 8 במאי נחתם הסכם הכניעה של גרמניה ומלחמת העולם הסתיימה. עבור החיילים הארץ-ישראליים בפלוגות התובלה ההנדסה היחידות הנוספות ואנשי הבריגדה שהצטרפו עם סיום המלחמה לפעילות למען הפליטים היהודים לא הושלמה המשימה. נכונה להם עוד תקופה ארוכה של פעילות סיוע לתנועת 'הבריחה', קליטת הפליטים ניצולי השואה ממרכז ומזרח אירופה באיטליה, שיקום מצבם הפיזי והנפשי, הכשרתם לעלייה לארץ-ישראל והעלאתם על עשרות ספינות מעפילים בדרכם לפרוץ את שערי הארץ הנעולים. חשוב לציין שוב כי המוסדות אותם הקימו החיילים הארץ-ישראליים באיטליה, בתקופה בה עוסק המחקר, הם שהו את הבסיס לפעילות הענפה בסיוע לניצולי השואה שהחלה מיד לאחר סיום המלחמה.

ביבליוגרפיה.

1. ארכיונים.

ארכיון בית לוחמי הגטאות.

ארכיון יד ושם.

ארכיון מועצה אזורית גוש תל-מונד

ארכיון מועצה אזורית עמק יזרעאל.

ארכיון מורשת יד טבנקין.

ארכיון מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', גבעת חביבה.

ארכיון מחנה המעפילים עתלית.

ארכיון מפלגת העבודה.

ארכיון צה"ל.

ארכיון קיבוץ גשר.

ארכיון קיבוץ גת.

ארכיון קיבוץ דגניה א'.

ארכיון קיבוץ כברי.

ארכיון קיבוץ כפר-גלעדי.

ארכיון קיבוץ מרחביה.

ארכיון קיבוץ עין-חרוד מאוחד.

ארכיון קיבוץ עינת.

ארכיון קיבוץ רמת-הכובש.

ארכיון קיבוץ תל-יוסף.

הארכיון ההיסטורי של שיכון ובינוי. מאוסף הספרייה הלאומית, אתר עיתונות היסטורית.

הארכיון הציוני המרכזי.

הארכיון לתולדות ההגנה.

הארכיון לתולדות פתח-תקוה.

מוזיאון בית הגדודים אביחיל.

מוזיאון הפלמ"ח.

מוזיאון יהדות איטליה ע"ש ש.א. נכון.

Museo Civico Di Bari.

Museo della Memoria e dell'Accoglienza.

Roma, Centro bibliografico Ucei

2. יומנים, מכתבים וספרי זיכרונות.

- אורבך אפרים אלימלך, *רשימות בימי מלחמה: יומנו של רב ארץ-ישראלי בצבא הבריטי, תש"ב-תש"ד / 1942-1944*, משרד הביטחון ההוצאה לאור, ישראל 2008.
- אנקורי צבי, *כדקל במדבר*, כרמל, ירושלים 2007.
- בן-חור אליהו, *לצאת את הגדר*, משרד הביטחון, ישראל 1985.
- בנקובר יוסף, *חמש שנים: יומן של חייל עברי*, ההסתדרות העברית של העובדים העבריים בארץ ישראל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תש"ה.
- בן-תורה שאול, *סיפור חייהם*.
- ברוך לאה, *'הלה \ רפאלה סיפור עם יומן'*, במלאת להלה 90 שנה, 2016.
- בר-רומי יואל (ג'וליאנו בארציו), *'ציונות וסוציאליזם'*, פעולתי ברומא ב-1945.
- בר-רומי יואל, *זיכרונות*.
- דודזון מאיר, *דמותו של אלוף במחלוקת*, ארכיון יד טבנקין, תל-אביב 1990.
- האוזר מרטין, *בדרך הביתה: מיומנו של יהודי גרמני 1929-1949*, משרד הביטחון-ההוצאה לאור, תל אביב 1989.
- הלוי יהושע, *הביתה...! (4 שנים בדרך לציון)*, ועד עולי 'פנצ'ו בישראל, תל-אביב 1950.
- חיים אנצו סרני: *1905-1944*, מחלקת הנוער של איחוד הקבוצות והקיבוצים וקיבוץ נצר-סירני, תל-אביב 1955.
- חיים דן, *ממדבר מצרים ועד מינכן*, עם עובד – תרבות וחינוך, תל-אביב 1972.
- טובין יהודה, *בין הסניו והבונקר במילא 18*, מורשת בית-עדות ע"ש מרדכי אנילביץ וספרית פועלים הוצאת הקיבוץ הארצי השומר-הצעיר, תל אביב 1987.
- טליאקוצו מיכאל, *אוסף פרטי של אורה הבר*, ביתו של מרקו מורפורגו ירמיה דב מקיבוץ איילון – יומן.
- לוי (לויצה) יצחק, *הנצחון אחר לבוא*, הוצאת ירון גולן, תל אביב 1993.
- מיג'ור ו. פ. אהרון, *גלגלים בסופה*, ההוצאה לאור – משרד הביטחון, ישראל 1968.
- מכתבים, אוסף פרטי של גבריאל גבי דוביצקי, בנו של יצחק דוביצקי.
- נאמן שמואל, *ארץ ישראל מבפנים ומבחוץ הרהורים*, הוצאה לאור – משרד הביטחון, תל אביב 2002.
- ניב אחים, בטאון איגוד החיילים המשוחררים בישראל גיליון מס' 27 דצמבר 1998,
- הוצאה חד פעמית: ישראל גפן, אהובה זילברשטיין, יצחק (קוטי) פרי, תל-אביב 1998.
- סבלדי ברונז, אוסף פרטי של בתו יהודית חן.
- סרטה של טל ענתי, *שלושה אחים ומערה*.
- עדות אלכסנדר מוסקוביץ דורון. אוסף פרטי של דניאל דורון, בנו של אלכסנדר מוסקוביץ דורון, ובמוזיאון בית הגדודים אביחיל.

עדות מטוס אהרון מכפר-יחזקאל ושרפמן אורי מיבניאל, אוסף פרטי של מטוס אהוד
 מכפר-יחזקאל, בנו של אהרון.
 עורך ישראל גפן, *הפלוגות העבריות להובלה במלחמת העולם השנייה*, יצחק (קוטי) פרי,
 ישראל 1990, כרכים א' ו- ב'.
 עורכת בוקמן דינה, *יערה ושאל סיפור חייהם של יערה ושאל בן תורה*, מהות מרכז
 הנצחה ותיעוד, קיבוץ יזרעאל 2012.
 פינצ'י שלום, *בשליחות בצבא טיטו*, ספריית פועלים / רשומות גולה הוצאת הקיבוץ הארצי
 השומר-הצעיר מרחביה, ישראל 1946.
 פיפרנו יהודה (ג'ורג'ו), *יהדות, ציונות וחלוציות פרקי הגות ומעש*, קבוצת 'שדה אליהו',
 ישראל 1973.
 פלוגה עברית להובלה במלחמת העולם ה- II, *462 פלוגה להובלה כללית G.T. Coy*
R.A.S.C., ועדה יוזמת משה טופול, חיים אסט, אליהו וולפהיים, ישראל 1993.
 ציון לאלימלך ולברונקה כהן ולחיה בוטקין (כהן) *זיכרונם לברכה שנספו באסון דרכים*,
 הוצא לאור על ידי המשפחה, גבעתיים תשכ"ז.
 קארפי דניאל, *בלכתי בדרך זיכרונות מן השנים 1938-1945*, הוצאת הספרייה הציונית
 על-יד ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תש"ס.
 קרוא משה, *י.ע.ל במערכות מלחמה 5.M.T. – 178 G.T. 1939-1945*, הוצא ע"י משה
 קרוא 1993.
 שפר זאב, *ספר ההתנדבות: פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ-ישראל במלחמת-*
העולם השנייה, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ט.

La Brigata Ebraica in Italia 1943-1945: attraverso il Mediterraneo per la Polacco
 liberta, Comune Di Roma; Centro di Cultura Ebraica, Roma 2003,
 Lord Rennell of Rodd, *Allied Military Government in Occupied Territory*, London:
 Royal Institute of International Affairs. July 1944. Vol.20 (3).

3. מחקר- ספרים ומאמרים.

אנגל דוד, *בין שחרור לבריחה: ניצולי השואה בפולין והמאבק על הנהגתם*, 1944-1946, העמותה לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, אוניברסיטת תל-אביב: עם עובד, תל אביב, 1996.

באואר יהודה, *הבריחה*, "מורשת"-בית-עדות ע"ש מרדכי אנילביץ' ו"ספרית הפועלים", תל אביב, תשל"ד.

ביוור אנטוני, *מלחמת העולם השנייה*, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב 2014. גוטמן ישראל, *היהודים בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה*, האוניברסיטה העברית ומרכז זלמן שזר, ירושלים, תשמ"ה.

גולני מוטי וריינהרץ יהודה, *המאפשר הגדול, חיים וייצמן: מהצהרת בלפור עד הקמתה של מדינת ישראל*, מכון ויצמן למדע, רחובות 2017.

גלבר יואב, *התגבשות רעיון ההתנדבות לצבא הבריטי בארץ-ישראל ערב מלחמת-העולם השנייה*,

https://www.ybz.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/Article_3.5.pdf

גלבר יואב, *תולדות ההתנדבות כרך ראשון ההתנדבות ומקומה במדיניות הציונית והיישובית 1939-1942*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשל"ט.

גלבר יואב, *תולדות ההתנדבות, כרך שלישי, נושאי הדגל, שליחותם של המתנדבים לעם היהודי*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשמ"ג.

הלר יוסף, *במאבק למדינה – המדיניות הציונית בשנים 1936-1948*, מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים 1996.

הפגוד דיויד וריצ'רדסון דיויד, *מונטה קאסינו*, הוצאת 'מערכות' משרד הביטחון הוצאה לאור, תל-אביב 1990.

חלמיש אביבה, *במירוץ כפול נגד הזמן מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006.

יאנג פיטר, *מלחמת-העולם 1939-1945*, הוצאה לאור משרד הביטחון, תל-אביב 1969. כוכבי אריה, *עקורים ופוליטיקה בינלאומית: בריטניה והעקורים היהודים לאחר מלחמת העולם השנייה*, העמותה לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, אוניברסיטת תל אביב, עם עובד, תל אביב, 1992.

לוש ליבר ואברהם (גולוב) תורי (עורכים), *נתיבי הצלה והעפלה: המרכז לגולה*

באיטליה 1944-1948, המרכז לגולה באיטליה לשעבר, תל אביב, 1984.

נבו יוסף, "ערביי ארץ – ישראל ו'הספר הלבן' של שנת 1939", *קתדרה לתולדות ארץ-ישראל ויישובה*, גיליון 12 יולי 1979, עמ' 148-163,

http://www.ybz.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/Article_12.5.pdf

צחור זאב, "המוסד לעלייה ב' – מקור הסמכות", קתדרה לתולדות ארץ ישראל ויישובה, 39, תשמ"ו 1986.

קארפי דניאל, הבעיה היהודית במדיניות האיטלקית בין שתי מלחמות העולם .

<https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/99995-files/99995105/99995105-166-167/99995105-166-167-186-194.pdf>

קארפי דניאל, עמנואל פאצ'פיצי – סמל לגורל יהודי, מפרסומי מרכז זלמן שזר, ירושלים 1983.

קלס שלמה, בדרך לא סלולה : תולדות הבריחה 1944-1948, מורשת - בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ, המכון ליהדות זממנו, האוניברסיטה העברית ירושלים, ירושלים, 1994.
רוזן דניאל, גדעונים מפעילי הקשר האלחוטי בשירות המדינה שבדרך, העמותה להנצחת חללי חיל הקשר והתקשוב, יהוד 2017.

שלח מנחם, תולדות השואה יוגוסלביה, יד ושם, ירושלים 1990.

שפר גבריאל, משה שרת ביוגרפיה פוליטית, כרמל, ירושלים 2015.

Anita e Michael Taliacozzo, *Sulle orme della rinascita ; Cronaca e momerie del Movimento 'Hechaluz' Italiano dal '44 al '58*, LITOS, Israele 2004.

Bencista' Giovanna, Priori Silvano, Verni Giovanni eds., *Ebrei a Firenze 1938-1944, Persecuzione e Resistenza (Amministrazione Provinciale di Firenze, ANFIM, Firenze.*

Rende Mario, *Ferramonti di Tarsia. Voci da un campo di concentramento fascista*, Mursia 2009.

Sarfatti Michele, *The Jews in Mussolini's Italy: From Equality to Persecution*, The University of Wisconsin press, Wisconsin 2006.

Vega Guerrieri, *La comunita' ebraica di Roma dopo la seconda Guerra mondiale (1944-1950)*, *La Rassegna Mensile di Israel* , Vol. 82, No.1. (GENNAIO-APRILE 2016).

Zuccotti Susan, *The Italians and the Holocaust: Persecution, Rescue and Survival*, Basic Books Inc., New York 1987.

4. אתרי אינטרנט.

ארגון יוצאי קראקוב בישראל - www.cracow.org.il

אתר fxp - <https://www.fxp.co.il/showthread.php?t=20315537>

אתר ארכיון המלחמה הבריטי - WO 373/175/445 - The National Archives

<https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7632978>

אתר בית הכנסת וומבלי - WEMBLEY UNITED SYNAGOGUE,

<https://www.wembleysynagogue.com/our-history>

הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה – היחידות העבריות בצבא הבריטי -

<http://www.jwmww2.org/>

הספרייה הווירטואלית של מט"ח -

<https://lib.cet.ac.il/pages/printitem.asp?item=15449>

הפלי"ם ההעפלה והרכש - www.palyam.org

הרב סולי הוקר - <https://www.pinnerhul.org/content/memorial-board-former-harrow-synagogue#RevSollyHooker>.

רפאלה סטנקביץ, תולדות ארגון יוצאי מרכז אירופה אתר: [https://irgun-](https://irgun-jeckes.org/%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9A-%D7%90%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%93%D7%A8%D7%9A)

[jeckes.org/%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9A-%D7%90%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%93%D7%A8%D7%9A](https://irgun-jeckes.org/%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9A-%D7%90%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%93%D7%A8%D7%9A)

[.4-](https://irgun-jeckes.org/%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9A-%D7%90%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%93%D7%A8%D7%9A)

5. ראיונות.

שם המרואיין	מקום הריאיון	מועד הריאיון
זהר אלי	טלפוני	23 במרץ 2020
ברסט דגנית	טלפוני	8 ביולי 2020
אביעזר מרים	בביתה – נס-ציונה	14 במאי 2020
גיטמן אסתר	טלפוני	12 במאי 2020
דוביצקי גבריאל	טלפוני	20 באפריל 2020.
בן-דוד אסתר	טלפוני	2 במרץ 2021, 15 בנובמבר 2020
זינר אורה	טלפוני	13 באוגוסט 2021
פרקש חיים קרצ'י	בביתו – תל-אביב	24 באוגוסט 2020
דיין הארי	בביתו – פתח-תקוה	6 ביולי 2020, 17 במאי 2021

22 ביוני 2020	טלפוני	שוחט יגאל
8 בספטמבר 2020	טלפוני	האוזר גרוס ליה
13 בפברואר 2020	בביתה – קיבוץ מרחביה	אלבהרי טל רחל
29 בינואר 2020	טלפוני	היידנפלד ארנה
28 ביולי 2020	בביתו - גבעתיים	לרון דוריאל
26 בפברואר 2020	בביתה - חיפה	ברוך בר-שיח מרים
5 בפברואר 2020	בביתו – קיבוץ שפיים	שגיא יוסף
20 בפברואר 2020, 17 במרץ 2020	בביתו – קריית-אוננו	בן-ציון יוסף
31 בינואר 2021	טלפוני	רייס בני
18 ביולי 2019	בביתו – קיבוץ שדה- אליהו	די קסטרו יוחנן
20 באוקטובר 2020	טלפוני	וולפין תמר
18 ביולי 2019	בביתה – קיבוץ שדה-אליהו	ליטיציה גילה די קסטרו פיפרנו
31 באוגוסט 2020	בביתה – קיבוץ רוחמה	חסון הלר אילנה
2 ביוני 2019	בביתה – כפר-מרדכי	מילאנו זילבר אסתר
27 בפברואר 2020	טלפוני	ברוך לב רחל
13 באוקטובר 2020	טלפוני	אלגרנטי בולוטין עדה
17 ביוני 2019, 13 באוקטובר 2020	טלפוני	משיח וונטורה מלכה
12 באוקטובר 2020	טלפוני	סונינו טוליו
29/30 בספטמבר 2020	טלפוני	עמנואלה, אנדראה וראובן ניאנאטי ענתי
5 ביולי 2020	בביתו – כפר-סבא	וונטורה בן-תורה שאל
21 בדצמבר 2020	בביתו – תל-אביב	בלאופלד שדות יוסי

נספח 1 - החיילים הארץ-ישראליים שפעילותם בסיוע לפליטים מוזכרת בעבודה.

1. אבישר אריה, פלוגת מובילי המים 148.
2. אגרונסקי דני, חיל רגלים 'באפס'.
3. אהרונוב אליעזר, מייג'ור, מפקד פלוגת ההסוואה מספר 1.
4. אוסטרובסקי גרשון, פלוגת התובלה 468.
5. אורבך אפרים אלימלך, קפטן, רב צבאי בארמיה השמינית הבריטית.
6. אחיטוב גרשון, פלוגת התובלה 178..
7. אטלס נח, מייג'ור, מפקד פלוגת ההנדסה 743.
8. אלכסנדר גליק, מייג'ור, מפקד פלוגת המיפוי 524.
9. אנקורי צבי, פלוגת התובלה 178.
10. ארנשטיין נחום, קפטן, פלוגת התובלה 650.
11. בוגנוב (ברנע) ישראל, מייג'ור, מפקד פלוגת התובלה 179.
12. ביילסקי נחום, פלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה'.
13. בן-דוד סיומא, פלוגת מובילי המים 148.
14. בן-דור יצחק.
15. בן-חנוך יוסף, קצין בפלוגת התובלה 178.
16. בן-נחום י., קצין בפלוגת התובלה 179.
17. בנקובר יוסף, רב-סמל פלוגתי, פלוגת התובלה 178.
18. ברומברגר דוד, פלוגת התובלה 179.
19. ברמן מאיר, רב צבאי בארמיה השמינית הבריטית.
20. ברסט צבי, קצין, מפקד יחידת שירותי-המפות מספר 16.
21. בר-רומי יואל, פלוגת ההנדסה 544.
22. גוטקובסקי אברהם, פלוגת התובלה 179.
23. גולדברג, קפטן, סגן מפקד פלוגת ההסוואה מספר 1.
24. גפן יוסף, פלוגת התובלה 468.
25. גפן סיומה, פלוגת התובלה 468.
26. גרבובסקי (ארגוב) מאיר, הבריגדה היהודית.
27. גרשון משה.
28. גרשוני משה, פלוגת התובלה 462.
29. דובדבני יחיאל, פלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה'.
30. דוביצקי יצחק, רב-סמל פלוגתי, פלוגת ההסוואה מספר 1.
31. דווידסון מאיר, פלוגת התובלה 462.
32. האוזר מרטין (מנשה), יחידת מודיעין של חיל-האוויר הבריטי.

33. הוקר סולי (Solly Hooker), רב צבאי בארמיה השמינית הבריטית.
34. הורוביץ אבו, פלוגת התובלה 462.
35. הורוביץ הלוי אליעזר, פלוגה 745 'סולל-בונה'.
36. הניספלד, קפטן, פלוגת ההנדסה 739.
37. הנפלינג, פלוגת התובלה 462.
38. וולסלי אהרון (ארון), מייג'ור, מפקד פלוגת התובלה 178.
39. וקסלר. עורך העיתון 'בדרך'.
40. זבלודובסקי (עמיר) רחבעם, צנחן ארץ-ישראלי.
41. זוהר אלי, צנחן ארץ-ישראלי.
42. זילבר חיים, פלוגת ההסוואה מספר 1.
43. חיימוביץ' דב, מייג'ור, מפקד פלוגת ההנדסה 745 'סולל-בונה'.
44. חפרי ברוך, פלוגת התובלה 179.
45. טוביאנסקי מאיר, מייג'ור, מפקד פלוגת ההנדסה 739.
46. טייבר יחיאל, פלוגת התובלה 468.
47. יהודאי משה, פלוגת התובלה 178.
48. יפה הרי, מייג'ור, מפקד פלוגת התובלה 462.
49. ירמינוביץ דוד 'אבא', פלוגת התובלה 179.
50. כהן (בן-חור) אליהו, רב-סמל פלוגתי, פלוגת התובלה 179 ומאפריל 1944 פלוגת התובלה 462.
51. כהן אלימלך, פלוגת מובילי המים 148.
52. לוביצקי אליהו, פלוגת מובילי המים 148.
53. לוי (לויצה) יצחק, פלוגת התובלה 178.
54. לוי בנימין (ארנסט פרנק בנג'מין), בריגדיר, מפקד הבריגדה היהודית.
55. ליברטובסקי ישראל, פלוגת התובלה 468.
56. ליימן צבי, פלוגת התובלה 468.
57. ליפסקי (תמיר) שלמה, פלוגת התובלה 468.
58. לם צבי, פלוגת התובלה 462.
59. לקר (Leker), פלוגת מובילי המים 148.
60. מאיר דבורה, חיל הנשים A.T.S.
61. מוסינזון משה, פלוגה 178.
62. מוסקוביץ (דורון) אלכסנדר, קפטן, פלוגת התובלה 462.
63. מזרחי בלה, חיל הנשים A.T.S.
64. מטוס אהרון, פלוגת מובילי המים 148.

65. מרקוס, פלוגת התובלה 179.
66. נאמן שמואל, מייג'ור, מפקד פלוגת התובלה 650.
67. נוביק, יחידת שירותי-המפות מספר 16.
68. נוטקין משה (מישקה), שליח המוסד לעלייה ב' באיטליה.
69. סבלדי (Savaldi) ברונו, יחידת הרבנות הצבאית של הארמיה השמינית.
70. סורקיס מרדכי, הבריגדה היהודית.
71. סחרוב (סהר) יחזקאל, מייג'ור, מפקד פלוגת התובלה 468.
72. סטולוב משה, פלוגת התובלה 462.
73. סירני אנצו, צנחן ארץ-ישראלי.
74. סלומון כתריאל, פלוגת התובלה 462.
75. ספיר ישראל, שליח המוסד לעלייה ב' באיטליה.
76. פוא (פורת) יעקב, פלוגת ההנדסה 544.
77. פינצ'י שלום, צנחן ארץ-ישראלי.
78. פינקלשטיין, קצין, פלוגת ההנדסה 738.
79. פלשמן יוסף, פלוגת התובלה 178.
80. פרדו נחמיה, קפטן, פלוגת ההנדסה 739, ומתחילת 1945 מייג'ור, מפקד פלוגת ההנדסה 544.
81. פרובט אלקה (אליהו פורת), פלוגת התובלה 179.
82. פרומקין ידן, מייג'ור, מפקד פלוגת מובילי המים 148.
83. צ'רקהם (חכם) (Charkham) הארוולד יצחק, מייג'ור, מפקד פלוגת התובלה 650.
84. קלפפר אריה 'יומבו', פלוגת מובילי המים 148.
85. קראפט צ' ד', יחידת שרותי המפות מספר 16.
86. קרוא "תיש" משה, פלוגת התובלה 178.
87. קרישר, קצין בפלוגת ההנדסה 739.
88. רבינוביץ (שמיר) שלמה, מייג'ור, הבריגדה היהודית.
89. רוזנברג בנו, היחידה המטאורולוגית של חיל-האוויר הבריטי.
90. רוזנקרניץ (חי עטרון) הנס, קפטן, סגן מפקד פלוגת התובלה.
91. רייס מנחם, פלוגת מובילי המים 148.
92. רפפורט יצחק, מייג'ור, מפקד פלוגת ההנדסה 738.
93. שולוויס רינה, חיל הנשים A.T.S.
94. שטראוך (בר-שיח) צבי, פלוגת התובלה 468.
95. שטרן (אורון) אריה, פלוגת ההנדסה 544.

96. שטרנליכט חסון יוסף, פלוגת תובלה 179.
97. שטרנליכט צבי.
98. שפירא יעקב, אלחוטן ביחידת S.O.E בבארי.
99. שרמן חיים, פלוגת התובלה 178.
100. שרפמן אורי, פלוגת מובילי המים 148.

נספח 2 מפות: מחנות הפליטים בדרום איטליה וחוות ההכשרה.

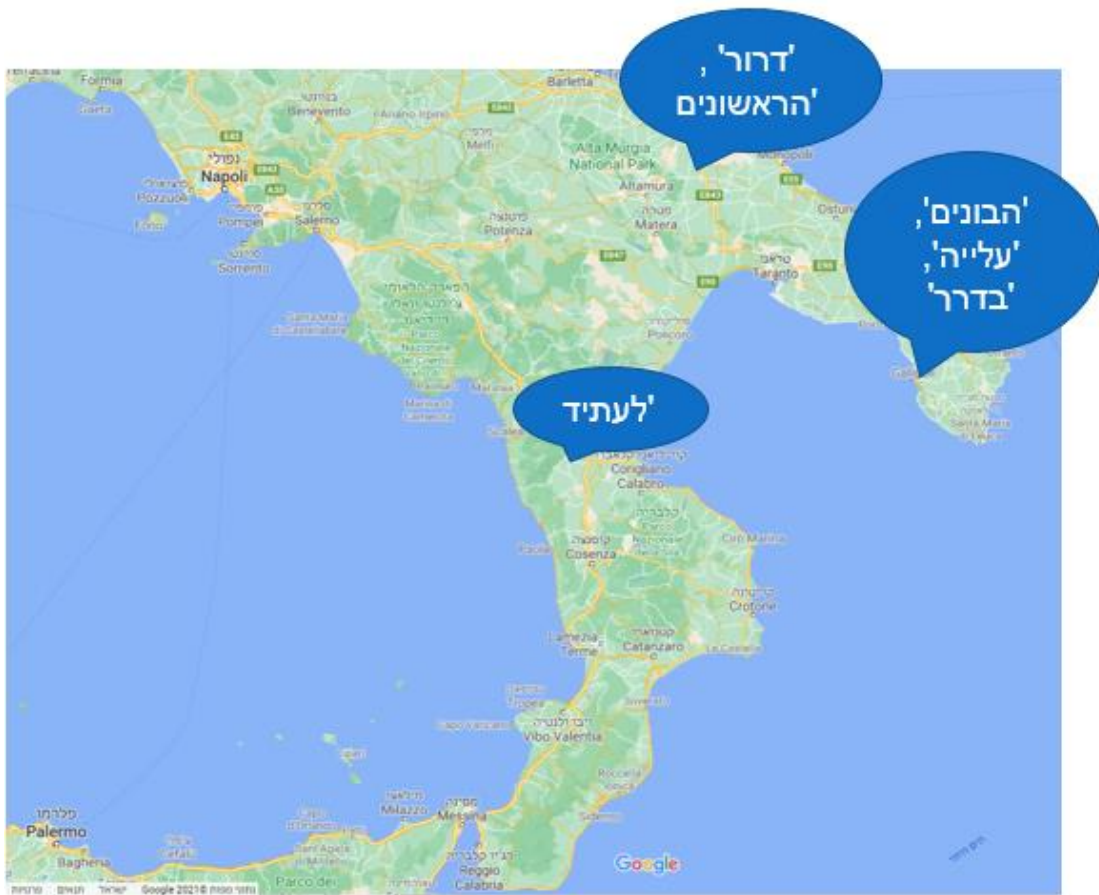
מפה מספר 1: מחנות הפליטים בדרום איטליה: פרמונטי, בארי, נאפולי וסלנטו (סלנטו - ראה פרוט במפה מספר 2).

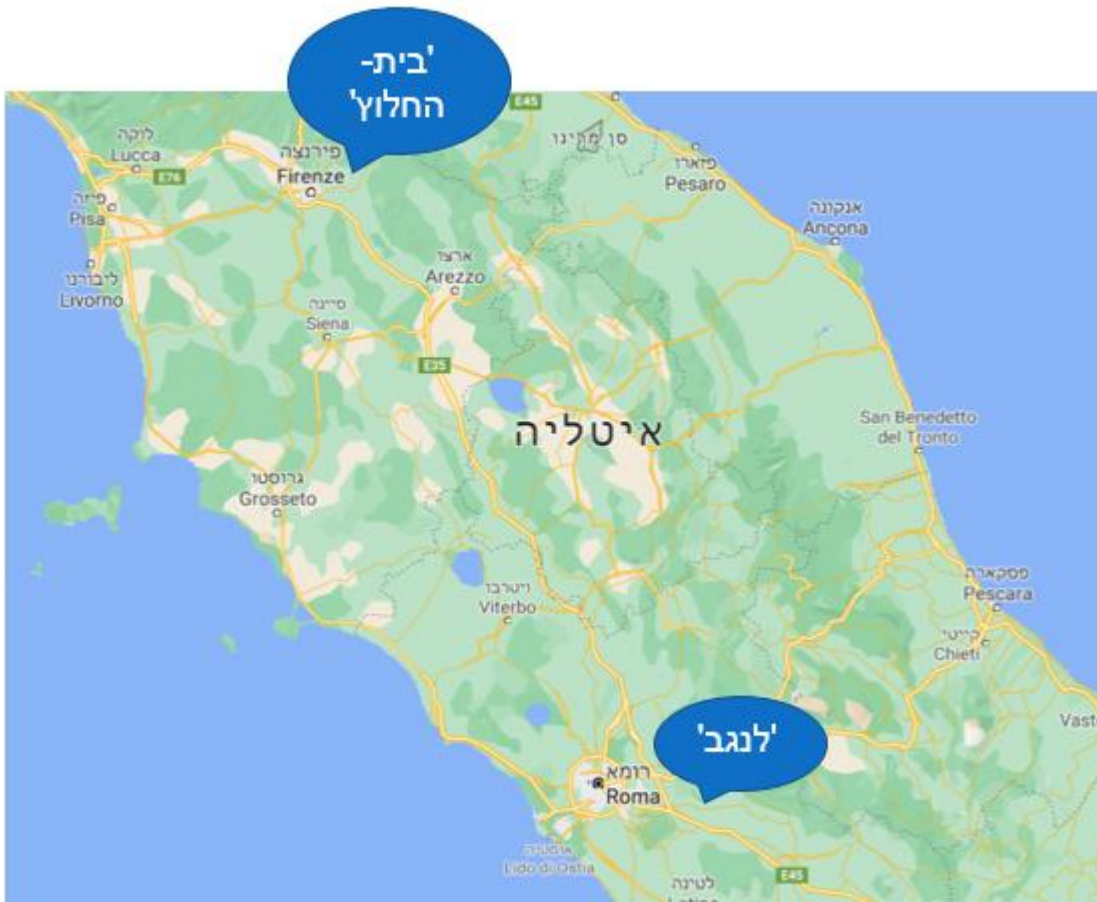
מפה מספר 2: ארבעה מחנות הפליטים בסלנטו, עקב המגף האיטלקי.

מפה מספר 3: חוות ההכשרה בדרום איטליה.

מפה מספר 4: ההכשרות ברומא (חוות הכשרה) ופירנצה (הכשרה עירונית).

Tel Aviv University
Lester and Sally Entin Faculty of the Humanities
Department of: Jewish History.

Title: The Italian Center for the Diaspora:
The Aid Provided by Eretz Israel Soldiers serving in the
British Army to Jews in Italy at the End of World War II,
October 1943 to May 1945.

MA thesis submitted by:
Abraham Lent

Prepared under the guidance of
Professor Roni Shtauber

September 2021

The Italian Center for the Diaspora:
The Aid Provided by Eretz Israel Soldiers serving in the British Army to Jews in
Italy at the End of World War II, October 1943 to May 1945.

Abstract

According to the estimates of Israel Guttman, a leading historian of the Jewish Holocaust in Poland, the number of survivors and vestiges of the Jewish community in Poland totaled, at the end of World War II, approximately 380,000 people. In light of the antisemitic incidents and the deteriorating level of physical security in Poland during the post-war period, even Jews who initially believed they could return and live in Poland changed their minds, and decided to try to leave their homeland. The exodus from Poland was organized primarily by Zionist activists, members of an organization that operated in secret and later became known as the Ha'Bericha (the Escape).

Italy, on which this study focuses, was a leading Ha'Bericha escape destination. It was from the shores of Italy that attempts were made to launch illegal immigration ships, with the country serving at the end of World War II as an assembly area for thousands of Eretz Israel soldiers. Based on various estimates by Ha'Bericha operatives and researchers studying this period, the approximated number of Jewish refugees living in Italy at various periods, from the end of World War II and until the establishment of the State of Israel, totaled about 40,000 people. Of these 40,000 Jewish refugees in Italy, 22,593 boarded 34 illegal immigrant ships that set sail from August 1945 to May 1948, yet most of them were captured by the British forces and the refugees on board were placed in detention camps in Cyprus.

The infrastructure required for absorbing tens of thousands of refugees in Italy after the war was provided by Jewish Eretz Israel soldiers belonging to the Transport, Engineering and other auxiliary corps of the British army, the majority of which were established in the second half of 1942.

The purpose of this study is to examine the activities undertaken by Eretz Israel soldiers to assist Jews in Italy – both refugees and locals - at the end of World War II, from October 1943 until the end of the war in May 1945. The Refugee Center,

followed by the Italian Center for the Diaspora (Hamerkaz Lagola in Italy), which were institutions established by these soldiers, coordinated activities for the benefit of Jews. The soldiers also established and operated schools, youth clubs and a training farm. The research conducted also indicates that, as far as possible, the soldiers included Jewish refugees and young local Jews from Italy in the operation of the institutions they established.

On November 2002, Yosef Sternlicht Hason, who was an Eretz Israel soldier in the Transport Company 179, wrote a letter to Shaul Mofaz, the Defense Minister at that time. In his letter, Sternlicht lamented that according to the program for the establishment of a Museum of the Yishuv Volunteers in the British Army during World War II, it can be understood that the soldiers of the Jewish Brigade were the first to encounter the "She'erit HaPleita" (Jewish Holocaust survivors). This is not true, he wrote. "The Jewish companies preceded the Brigades everywhere. The companies established the models for assistance to survivors, engaged in education and kindling the desire to immigrate to Israel, and served as the logistical basis of the Mossad Le'aliya (Institute for immigration)...". The findings of this study indicate that Hason's claim for recognition of the pioneering work of the soldiers of Eretz Israel auxiliary companies in the provision of aid to refugees in Italy many months before the Brigade's arrival, and before the mass exodus began, is supported by a wide variety of sources.

The study is divided into three sub-periods. October - December 1943, January - May 1944, and June 1944 - May 1945.

During the first period, October-December 1943, the Eretz Israel soldiers took their first steps in providing aid to Jewish refugees who had fled to Italy, as well as to Italian Jews. The soldiers had arrived in southern Italy shortly before, together with Allied forces. The refugees were housed in refugee camps set up by the Allied military administration, in the area of Bari, Salento and Naples. In addition, many refugees lived in the Permoti detention camp, that was constructed years earlier by the Fascist regime. At the time, the Eretz Israel units were comprised of four transport companies in the Naples area, an engineering company in Brindisi, a map service unit operating in Taranto and Bari, and a camouflage company operating in Lucera. Of great importance during this period were the actions taken for the

benefit of the refugees and initiated by the rabbi of the British Eighth Army, Ephraim Elimelech Auerbach, whose official position permitted him to travel throughout the region. The first aid actions taken by the soldiers in the occupied region in southern Italy were at the initiative of the soldiers, without any direction. These operations were of a spontaneous and localized nature and lasted for short periods of time. Also, at that time, commanders in the Eretz Israel units were in contact with commanders in the British and American armies, in order to arrange for regular assistance to the Jewish refugees.

During the second period, January-May 1944, the method of operation of the Eretz Israel soldiers changed. The relief activities took on an institutionalized, planned character based on and long-term thinking. During this period, the soldiers' basic worldview was expressed. Alongside the desire to alleviate the plight of the daily life of the refugees, their activities were motivated by their Zionist-Yeshuv view, which held that the rightful place for the refugees was Israel. The soldiers saw their mission and actions as designed to provide refugees with practical and mental preparation for their immigration to Israel, and even attempts to persuade and change the minds of those who sought to build a new life in other destinations. It was during this period that the Refugee Center was founded, which later formed the basis for the establishment of the Italian Center for the Diaspora. Schools were opened in the city of Bari, and the first training farms in southern Italy were established. Soldiers were discharged from their units and assigned to work in refugee camps, schools and training farms for fixed periods of time. In March 1944, the Solel-Boneh 745 Engineering company arrived in Italy, becoming a significant force in the provision of aid to Jews in Italy. One of the soldiers in the company was Yechiel Duvdevani, who was appointed in October 1944 to serve as head of the Italian Center for the Diaspora. At the end of the period, the first group of about 600 refugees set sail for Israel, furnished with immigration permits, aboard the ship Stefan Baturi.

The third period began on June 4, 1944, with the conquest of Rome, and ended on May 8, 1945, the date marking the end of WWII. The soldiers arrived in Rome following the Allies met the Jewish community in Rome, as well as refugees who came to the city and its surroundings before the war. The large number of the

city's Jews and refugees, over ten thousand, and the makeup of Italian Jewry, most of whom were not Zionists, posed a significant challenge for these soldiers. It seems that for this reason the soldiers focused primarily on caring for and nurturing the young, both children and youths, who could be trained and prepared for immigration to Israel. The soldiers resumed the children's elementary school studies, established a youth club, an orphanage, a training farm and seminars for teachers and counselors.

Upon the conquest of Tuscany and Florence, in the autumn of 1944, the soldiers also provided assistance to Italian Jews and refugees in these areas. Jews who hid in monasteries, mainly in the Assisi area, reemerged and joined the institutions established by the soldiers. In Florence, operation of the local primary school was renewed, a middle school was opened, and municipal training was also established.

In October 1944, sensing that the end of the war was approaching and hoping to meet the remnants of European Jewry, the soldiers established the Italian Center for the Diaspora. This Center, which was a continuation of the Refugee Center, was an organizational framework for all the aid services provided by the soldiers to the Jews in Italy, in order to prepare them for immigration to Israel. The Center operated in Italy until the establishment of the State of Israel, and provided care for approximately 40,000 refugees, the "She'erit HaPleita" (Jewish survivors), who reached Italy - primarily from Central Europe.

Special mention should be made of the extensive efforts made by Martin Hauser during this period to locate Jews, report them to the Italian Center for the Diaspora and provide first aid to the refugees he met.

In November 1944 the Jewish Brigade arrived in Italy. Following about three and a half months of training, they participated in fighting against the Germans in northern Italy. At the time, the soldiers of the Jewish Brigade did not engage in aid activities for Jews until after the war ended.

During the summer and fall of 1944 and the beginning of 1945, three more Eretz Israel engineering companies and a mapping company arrived in Italy. They were posted to serve in areas liberated by the Allies (between Rome and Florence), and also joined the effort and the aid activities for Jewish refugees and Italian Jews.

In March 1945, a second group of about 900 Jews, both local Italian Jews and refugees, boarded the ship Stefan Baturi. They also carried official immigration permits.

According to the testimony of Major Aaron Wellesley, commander of Transport Company 178, it is reasonable to assume that the British knew or at least suspected that the Eretz Israel soldiers were engaged in non-military and in fact illegal activities.

The research period ends with the end of World War II on May 8, 1945. The infrastructure laid by the Eretz Israel soldiers, now with the addition of a significant force of Brigade soldiers, was ready to handle the tens of thousands of "She'erit HaPleita" (Jewish survivors) refugees who began to flow through Italy.

